

Б.О. Зайчук, О.Б. Зарудний, С.Б. Березіна,
В.Т. Александров, С.М. Недбаєва

Загальнообов'язкове державне пенсійне страхування

Навчальний курс

Інтегрований навчально-атестаційний комплекс
(посібник для фахівців системи Пенсійного фонду України,
автоматизовані інформаційно-довідкова та навчально-атестаційна
системи на компакт-диску та Інтернет-портал)

«АВТ»
Київ – 2005

УДК 364.35(477)(07)
ББК 65.9(4УКР)272я7
3-14
ISBN 966-8298-13-6

Р е ц е н з е н т

В.Ф. Беседін, завідуючий відділом Науково-дослідного економічного інституту Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України, доктор економічних наук, професор

Я.Я. Дяченко, завідуючий відділом Науково-дослідного фінансового інституту при Міністерстві фінансів України, доктор економічних наук, професор

Б.О. Зайчук, О.Б. Зарудний, С.Б. Березіна, В.Т. Александров, С.М. Недбасва. **Загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Навчальний курс.** – Київ: НВП «АВТ», 2004. – 256 с. (Інтегрований навчально-атестаційний комплекс)

У посібнику висвітлено суспільну природу пенсійного страхування, дано загальну характеристику, описано правові основи та соціально-економічні засади загальнообов'язкового державного пенсійного страхування. В особливій частині посібника вміщено докладну характеристику солідарної пенсійної системи та обов'язкової накопичувальної пенсійної системи, зокрема: учасники, їхні функції, права та обов'язки; страхові внески; види виплат; порядок і терміни обчислення та сплати страхових внесків; тарифи тощо.

Посібник є частиною інтегрованого навчально-атестаційного комплексу, який складається з трьох взаємопов'язаних частин:

1) Посібник (у двох томах) для фахівців усіх рівнів системи Пенсійного фонду України, студентів і наукових працівників, які займаються питаннями діяльності Пенсійного фонду України.

2) Автоматизована система навчання (АСН), створена на основі найсучасніших методів навчання (озвучені фільми-лекції, практичні завдання, тренінги, тести, контрольні роботи, іспити). Поставляється на компакт-диску у комплекті з посібником.

3) Інтернет-портал (www.dbu.com.ua), на якому накопичуються новини, інформація про електронні посібники та дистанційні системи навчання і який дає можливість обмінюватися досвідом, підтримує і реалізує режим оновлення програмних компонентів та інформаційних блоків в автоматизованих системах навчання.

ISBN 966-8298-13-6

- © **В.Т. Александров, С.Б. Березіна, Б.О. Зайчук, О.Б. Зарудний, С.М. Недбасва**
- © **Пенсійний фонд України**
- © **Науково-видавниче підприємство «АВТ»**

Вступ

Навчальний курс «Загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» як складова інтегрованого навчально-атестаційного комплексу є продуктом сучасних навчально-освітніх технологій, які дали змогу адекватно фактору часу акумулювати, створити, систематизувати та висвітлити значний обсяг матеріалу з багатьох інформаційних джерел, залучивши до цього процесу кращих вітчизняних фахівців у сфері пенсійного забезпечення.

У цьому зв'язку автори-упорядники навчального курсу вважають за необхідне персонально відзначити **В.А. Колбуна, Т.Б. Рябцеву, В.С. Никитенко, Т.Г. Придню, В.В. Литвиненко, Т.П. Куваєву, Ж.В. Зленко, В.А. Дідовика, В.Г. Машкіна, О.Т. Горбач, Л.М. Щипку, І.Ю. Шклярську**, оскільки багато в чому завдяки наданим ними змістовним і професійним консультаціям було у стислі терміни створено цей навчальний курс.

Висловлюємо також подяку всім, хто надав свою допомогу у створенні цього навчального курсу.

Зміст

Вступ.....	3
Зміст.....	4

I. ЗАГАЛЬНА ЧАСТИНА

1. Мета, завдання та структура навчального курсу	12
1.1. Мета навчального курсу.....	12
1.2. Характеристика навчального курсу	13
1.3. Структура навчального курсу.....	13
2. Суспільна природа пенсійного страхування	16
2.1. Пенсійне страхування як суспільний інститут: мета, завдання та функції.....	16
2.2. Історичні аспекти виникнення та розвитку пенсійного страхування в Україні та світі	18
2.3. Короткий огляд сучасних систем пенсійного страхування зарубіжних країн.....	25
2.4. Пенсійне страхування в Україні на сучасному етапі та перспективи його подальшого розвитку	32
<i>Основні терміни та поняття .....</i>	<i>35</i>
<i>Контрольні запитання.....</i>	<i>35</i>
3. Загальнообов'язкове державне пенсійне страхування в Україні: загальна характеристика.....	36
3.1. Загальнообов'язкове державне пенсійне страхування – складова системи обов'язкового соціального страхування	36
3.2. Загальнообов'язкове державне пенсійне страхування та інші види пенсійного забезпечення.....	40
3.3. Структура та види загальнообов'язкового державного пенсійного страхування.....	41
3.4. Сутність, загальна характеристика та особливості солідарної пенсійної системи	43

3.5. Сутність, загальна характеристика та особливості обов'язкової накопичувальної пенсійної системи	45
<i>Основні терміни та поняття</i>	47
<i>Контрольні запитання:</i>	48
4. Соціально-економічні засади системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування в Україні	49
4.1. Основні макроекономічні показники та соціально-економічні чинники, що впливають на стан системи пенсійного страхування, тенденції та динаміка їх розвитку	49
4.2. Пенсійне страхування та демографічна ситуація	50
4.3. Пенсійне страхування та система оплати і ринок праці.....	52
4.4. Пенсійне страхування та фінансові ринки	54
<i>Контрольні запитання</i>	55
5. Правові основи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування в Україні.....	56
5.1. Нормативно-правове регулювання в сфері загальнообов'язкового державного пенсійного страхування: сутність та методи.....	56
5.2. Зміст і характеристика правовідносин у сфері загальнообов'язкового державного пенсійного страхування.	57
5.3. Учасники правовідносин у сфері загальнообов'язкового державного пенсійного страхування.....	58
5.4. Законодавча та нормативно-правова база загальнообов'язкового державного пенсійного страхування.....	58
5.5. Терміни та поняття в пенсійному законодавстві	61
5.6. Зв'язок пенсійного законодавства з іншими нормами права	62
5.7. Застосування норм міжнародного права та норм міжнародних договорів в сфері загальнообов'язкового державного пенсійного страхування.....	63
<i>Основні терміни та поняття</i>	63
<i>Контрольні запитання</i>	64

II. ОСОБЛИВА ЧАСТИНА

1. Солідарна пенсійна система.....	66
1.1. Учасники (суб'єкти) солідарної пенсійної системи, їх права, обов'язки та відповідальність. Добровільна участь у системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування	66
<i>Основні терміни та поняття .....</i>	<i>87</i>
<i>Контрольні запитання.....</i>	<i>87</i>
1.2. Страхові внески на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування	89
1.2.1. Платники страхових внесків, їх реєстрація та облік.....	89
1.2.2. Розміри страхових внесків та види виплат, на які вони нараховуються	90
1.2.3. Порядок нарахування (обчислення) та строки сплати страхових внесків	100
1.2.4. Облік та звітність за страховими внесками	105
1.2.5. Визначення та порядок погашення заборгованості за страховими внесками	106
1.2.6. Відповідальність за порушення порядку сплати страхових внесків	109
<i>Основні терміни та поняття .....</i>	<i>114</i>
<i>Контрольні запитання.....</i>	<i>114</i>
1.3. Персоніфікований облік у системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування.....	115
1.3.1. Поняття та загальні засади ведення персоніфікованого обліку..	115
1.3.2. Перелік даних, що містяться у системі персоніфікованого обліку.....	116
1.3.3. Джерела та порядок надходження відомостей до системи персоніфікованого обліку, порядок їх зміни та підтвердження.....	118

1.3.4. Порядок використання даних, що містяться в системі персоніфікованого обліку	119
1.3.5. Свідоцтво про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування – порядок видачі, обліку та використання	120
<i>Основні терміни та поняття</i>	121
<i>Контрольні запитання</i>	122
1.4. Кошти солідарної пенсійної системи.....	123
1.4.1. Бюджет Пенсійного фонду, як план утворення та використання коштів солідарної пенсійної системи.....	125
1.4.2. Джерела формування коштів солідарної пенсійної системи	127
1.4.3. Напрями та порядок використання коштів солідарної системи	125
1.4.4. Актуарні розрахунки в системі пенсійного страхування.....	132
1.4.5. Резервування коштів солідарної пенсійної системи	134
1.4.6. Організація контролю за коштами солідарної пенсійної системи.....	135
1.4.7. Відповідальність за порушення, пов'язані з використання коштів солідарної пенсійної системи	138
<i>Основні терміни та поняття</i>	138
<i>Контрольні запитання</i>	138
1.5. Пенсії у солідарній пенсійній системі	140
1.5.1. Види пенсій.....	140
1.5.2. Умови призначення пенсії за віком	142
1.5.3. Страховий стаж: поняття та порядок обчислення. Особливості обчислення страхового стажу для деяких категорій громадян	143

1.5.4. Заробіток для обчислення пенсій: порядок розрахунку	159
1.5.5. Порядок обчислення розміру пенсії за віком	166
1.5.6. Перерахунок пенсії за віком.....	167
1.5.7. Пенсії по інвалідності	168
1.5.8. Пенсії у зв'язку із втратою годувальника	170
1.5.9. Застосування законодавства, що діяло до набуття чинності Законом України “Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування” та особливості пенсійного забезпечення окремих категорій громадян відповідно до Прикінцевих положень цього Закону.....	173
1.5.10. Подання і оформлення документів, терміни та порядок призначення пенсій	181
1.5.11. Порядок виплати пенсій	183
1.5.12. Утримання із сум пенсій, повернення надміру сплачених або своєчасно не сплачених сум пенсій.....	184
1.5.13. Допомога на поховання пенсіонерів.....	184
1.5.14. Виплата пенсій в разі виїзду пенсіонера на постійне проживання за кордон.....	186
1.5.15. Відповідальність за порушення встановленого порядку призначення та виплати пенсій	186
<i>Основні терміни та поняття</i>	190
<i>Контрольні запитання</i>	191
1.6. Управління солідарною пенсійною системою. Пенсійний фонд України	192
1.6.1. Функції управління в солідарній пенсійній системі	192
1.6.2. Участь соціальних партнерів в управлінні загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням	192
1.6.3. Пенсійний фонд України – орган, що здійснює управління солідарною пенсійною системою, його статус, функції і структура	193

1.6.4. Повноваження, права, обов'язки та відповідальність Пенсійного фонду та його органів, їхніх посадових і службових осіб	196
<i>Основні терміни та поняття</i>	201
<i>Контрольні запитання</i>	201
2. Обов'язкова накопичувальна пенсійна система.....	201
2.1. Учасники (суб'єкти), обов'язкової накопичувальної Пенсійної системи, їх функції, права, обов'язки та відповідальність.....	203
2.1.1. Накопичувальний фонд	203
2.1.2. Рада Накопичувального фонду	203
2.1.3. Пенсійний фонд як адміністратор Накопичувального фонду.	205
2.1.4. Компанії з управління активами Накопичувального фонду.	206
2.1.5. Банк-зберігач	207
2.1.6. Радник з інвестиційних питань.	208
2.1.7. Аудитор Накопичувального фонду.	209
2.1.8. Страхові організації.	210
<i>Основні терміни та поняття</i>	212
<i>Контрольні запитання</i>	213
2.2. Кошти Накопичувального фонду.....	214
2.2.1. Страхові внески до Накопичувального фонду.	215
2.2.2. Інвестиційний дохід – порядок формування, розподілу та обліку.	217
2.2.3. Активи Накопичувального фонду: порядок інвестування.....	217
2.2.4. Оприлюднення інформації в обов'язковій накопичувальній системі.	221
<i>Основні терміни та поняття</i>	220
<i>Контрольні запитання</i>	221

2.3. Пенсійні виплати у накопичувальній пенсійній системі.	
Види пенсійних виплат.	223
2.3.1. Набуття права на пенсійні виплати та умови їх призначення.	223
2.3.2. Розміри пенсійних виплат	223
2.3.3. Довічна пенсія	223
2.3.4. Одноразова виплата	224
2.3.5. Порядок здійснення пенсійних виплат	224
2.3.6. Успадкування пенсійних активів.	225
<i>Основні терміни та поняття</i>	225
<i>Контрольні запитання</i>	225
3. Державний нагляд у сфері загальнообов'язкового державного пенсійного страхування	226
3.1. Мета і функції державного нагляду у сфері загальнообов'язкового державного пенсійного страхування	226
3.2. Органи державного нагляду у сфері загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, їх повноваження	227
<i>Основні терміни та поняття</i>	230
<i>Контрольні запитання</i>	231
СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	232
АЛФАВІТНО-ПРЕДМЕТНИЙ ПОКАЖЧИК.....	238

I. Загальна частина

*Наступне десятиріччя має стати
періодом запровадження повномасштабної
пенсійної реформи.*

(З Послання Президента України
до Верховної Ради України
«Європейський вибір. Концептуальні
засади стратегії економічного
та соціального розвитку України
на 2002–2011 роки»)

1. Мета, завдання та структура навчального курсу

1.1. Мета навчального курсу

Проведення докорінної реформи пенсійної системи, впровадження її нових інститутів потребує відповідних спеціальних знань як у фахівців, які забезпечують функціонування системи на різних рівнях, так і у пересічних громадян країни, переважна більшість яких так чи інакше є учасниками пенсійної системи (працюючі громадяни – застраховані особи або пенсіонери) чи стане учасниками системи у недалекому майбутньому.

У свою чергу, згадані вище знання потребують змістовної, систематизованої, доступної інформації, яка базується на відповідному правовому та науково-теоретичному підґрунті, об'єктивних соціально-економічних та історичних реаліях, фінансово-економічних і статистичних показниках та розрахунках.

Надання такої інформації, формування спеціальних знань, що базуються на ній, власне, і є головною метою цього навчального курсу.

При цьому, звісно, автори навчального курсу не ставлять за мету охопити весь обсяг зазначеної інформації, який є величезним.

Завдання навчального курсу – закласти основи спеціальних знань для тих фахівців, які за родом своєї професійної діяльності є або будуть у майбутньому так чи інакше причетними до функціонування системи пенсійного страхування.

Цей навчальний курс розраховано й на тих, хто потребує інформації з розкритих у ньому питань у своїй освітній, науковій чи практичній діяльності, а також на всіх, хто цікавиться загальнообов'язковим державним пенсійним страхуванням.

1.2. Характеристика навчального курсу

Особливістю навчального курсу є його універсальність: він вміщує інформацію з різних галузей знань (правових, економічних, історичних та інших), які так чи інакше охоплюють питання пенсійного страхування.

Водночас треба звернути увагу, що у цьому навчальному курсі в першу чергу докладно висвітлені питання функціонування **системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, хоч вона є не єдиною існуючою в Україні формою пенсійного забезпечення.**

Питання функціонування інших пенсійних систем – недержавного пенсійного забезпечення, бюджетних пенсійних програм тощо – не є предметом розгляду цього навчального курсу, що, звичайно, не означає їх неактуальності або другорядності. З певністю можна сказати, що їх розгляд буде предметом інших навчальних програм і досліджень, знайомство з якими, до речі, буде тільки корисним і збагатить обсяг знань, акумульованих у цьому навчальному курсі.

Характеризуючи цей навчальний курс, треба також відзначити, що він ні в якому разі не замінює докладних спеціалізованих знань, які використовуються в страховій пенсійній системі – юридичних, фінансово-економічних, бухгалтерських та інших, а певним чином і використовує, і доповнює їх та дає можливість зробити їх більш ефективними у практичному використанні.

Ще одна характерна риса навчального курсу – те, що він, по суті, є першою спробою систематизувати дещо розрізнену інформацію з теми, що розкривається, та першою спробою подати навчально-освітній матеріал за новим пенсійним законодавством, яке чинне на момент створення навчального курсу не більше одного року і постійно продовжує розвиватися.

1.3. Структура навчального курсу

Навчальний курс «Загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» складається із загальної та особливої частин, які вміщують 8 розділів.

Класифікація навчального курсу на загальну та особливу частини є умовною, зробленою виключно для зручності користування навчальним курсом і не має прямої та повної аналогії із структурою законодавства.

Загальна частина навчального курсу присвячена базовим принципам і поняттям системи пенсійного страхування, розкриває її соціально-економічну приро-

ду, описує історичний розвиток пенсійного страхування у світі, дає характеристику сучасного стану справ у цій сфері в Україні та інших країнах, висвітлює правові основи страхової пенсійної системи.

Матеріал, уміщений у загальній частині навчального курсу, є узагальненням значного обсягу правової, статистичної, наукової та фактичної інформації, якою, безумовно, не вичерпується уся глибина та багатогранність теми, що розкривається, і в якій докладно не описуються притаманні їй актуальні проблеми. Це було б просто неможливо зробити в рамках однієї книги.

Проте зміст загальної частини навчального курсу дає змогу дійти розуміння загальної сутності та структури системи пенсійного страхування, її завдань, місця в системі суспільних інститутів, основних чинників, які впливають на функціонування та розвиток цієї системи.

Крім того, у загальній частині навчального курсу у доступній формі вміщено багатий фактичний матеріал (таблиці, діаграми тощо), який сприяє кращому сприйняттю теоретичної складової.

Отже, освоєння змісту загальної частини навчального курсу є достатньою стартовою позицією для вивчення конкретних механізмів функціонування системи пенсійного страхування, описаних в особливій частині, а також для подальшого поглиблення широкого кола знань і навичок у цій сфері.

Матеріал **особливої частини** навчального курсу базується в основному на розкритті змісту законодавчих та інших нормативно-правових актів, які регулюють відносини у сфері загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, з тим, щоб сформувати базовий рівень знань, необхідних для застосування зазначених вище правових норм у практичній роботі або повсякденному житті.

Зміст законодавства з питань пенсійного страхування згруповано в особливій частині навчального курсу за ознаками понятійного апарату, характеру та предмета правового регулювання одночасно з усіх правових джерел, які регулюють ті чи інші відносини, з відповідними посиланнями на ці джерела в кожному розділі чи параграфі.

Це дає змогу, вивчаючи те чи інше питання, найбільш широко та детально охопити всі аспекти правового регулювання певного питання та їх взаємозв'язок.

Особливу частину навчального курсу сформовано як своєрідний довідник з пенсійного законодавства, яке з часом може змінюватися. Тому під час практичного застосування законодавчих актів варто користуватися першоджерелами або принаймні відслідковувати актуальність їх стану.

Завданням особливої частини навчального курсу є, перш за все, вироблення розуміння структури, складу, обсягу, методологічних засад пенсійного законодавства, вміння орієнтуватися в ньому з практичного погляду.

Для кращого сприйняття викладеного в навчальному курсі матеріалу як у загальній, так і в особливій частинах після кожного розділу наведено перелік основ-

них понять, які розкриваються в цьому розділі, а також вміщено контрольні запитання для оцінки рівня засвоєння матеріалу.

Навчальний курс містить алфавітно-предметний покажчик основних питань, а також список літератури, рекомендованої для глибшого засвоєння матеріалу, викладеного у навчальному курсі, зокрема перелік усіх законодавчих та інших нормативно-правових актів, норми яких було використано або на які є посилання.

2. Суспільна природа пенсійного страхування

2.1. Пенсійне страхування як суспільний інститут: мета, завдання та функції

Продуктивна праця людини, її прагнення до покращення якості свого життя, добробуту, піднесення соціального статусу були і є одними з головних чинників суспільного прогресу. Проте, на жаль, реалії життя є такими, що з об'єктивних причин не кожна людина взагалі у змозі реалізувати себе як активний член суспільства, а більшість людей, які впродовж свого життя мали таку можливість, з часом її втрачають. Тому проблема соціального забезпечення людини в старості, у разі хвороби та каліцтва є однією з найактуальніших для кожного цивілізованого суспільства, яке будується на принципах загальнолюдської моралі і дбає про своїх непрацездатних членів.

У різні часи і в різних країнах питання соціального забезпечення вирішувалися по-різному – розв'язання їх через сімейне утримання непрацездатних, через благодійництво, шляхом утворення різних громадських і професійних об'єднань, покликаних здійснювати відповідну підтримку. Проте ці заходи не мали системного характеру і послідовності, були скоріше окремими спробами вирішення проблеми, а не її комплексним розв'язанням.

Індустріальне суспільство другої половини XIX – початку XX сторіччя докорінно змінило ситуацію. Соціальне забезпечення стало одним з ключових моментів соціально-трудова відносин, елементом державної політики економічно розвинених країн, предметом регулювання їхніх правових систем (див. § 2.2).

Одним з найпоширеніших у світі механізмів, за допомогою якого розв'язуються проблеми матеріального забезпечення непрацездатних членів суспільства, є система соціального страхування.

Сутність страхування полягає у формуванні учасниками страхової системи спеціальних (страхових) фондів, за рахунок яких здійснюється відшкодування втрат, пов'язаних з настанням певних подій (страхових ризиків).

Соціальне страхування покликане забезпечити захист людини від соціальних ризиків, тобто ризиків, пов'язаних із суспільною діяльністю людини, її здоров'ям, матеріальним забезпеченням у старості.

Захист від таких видів соціальних ризиків, як повна або часткова втрата працездатності та джерел існування в старості внаслідок інвалідності, у зв'язку із втраченою годувальника є головною метою такого виду соціального страхування, як пенсійне.

З огляду на це, головною функцією системи пенсійного страхування є формування у спеціальних страхових фондах фінансових ресурсів, необхідних для задоволення матеріальних і соціальних потреб учасників страхової системи в разі настання зазначених соціальних ризиків.

Відповідно основними завданнями системи пенсійного страхування є:

- створення та забезпечення функціонування страхових інституцій (страхових фондів або страховиків);

- акумуляція у страхових фондах необхідних фінансових ресурсів через цільові платежі (страхові внески) страхувальників, тобто осіб, які спрямовують (відкладають) частину власних коштів (доходу) на користь осіб, які потребують захисту від страхових ризиків (застраховані особи);

- забезпечення збереження, відтворення цільового використання коштів страхових фондів;

- розподіл ресурсів страхових фондів між застрахованими особами в разі виникнення страхового ризику (настання страхового випадку) у вигляді страхових виплат – пенсій (слово «пенсія» походить від латинського «pensio», що означає – платіж);

- регулювання відносин між учасниками страхової системи – страховиком, страхувальниками та застрахованими особами.

Будь-яка страхова пенсійна система як складова соціального страхування є за своїм змістом ринковим механізмом, у якому за допомогою правових і фінансово-економічних механізмів поєднуються інтереси та можливості всіх учасників системи.

Як ринковий механізм, система пенсійного страхування є чутливою до загальних політичних і соціально-економічних процесів, що відбуваються в суспільстві.

У цьому контексті важливою є роль держави в системі пенсійного страхування, зокрема у її правовому регулюванні.

Саме держава визначає (закріплює у відповідних правових актах) принципи побудови, структуру, механізми функціонування страхової пенсійної системи, права та обов'язки її учасників, гарантує їх дотримання.

За участю держави відбувається визначення основних соціально-економічних параметрів системи пенсійного страхування – розміри страхових внесків і пенсійних виплат, право на їх одержання.

Відтак, пенсійне страхування є важливою складовою соціальної політики держави, яка спрямована на задоволення потреб людей, підвищення їх добробуту, забезпечення соціальної справедливості, стабільності та злагоди у суспільстві.

2.2. Історичні аспекти виникнення та розвитку пенсійного страхування в Україні та світі

Історія свідчить, що перші формальні системи економічної безпеки стали виникати в міру того, як розвивалися соціальна та економічна сторони життя суспільства. Першими прикладами їх появи є гільдії торгівців і ремісників (товариства взаємодопомоги) в Англії, членам яких надавалася фінансова допомога – пенсії – у разі бідності або хвороби.

Гільдії поклали початок «дружнім товариствам», які почали виникати в Англії у XVI столітті, згодом перетворилися на братства, а пізніше переросли у професійні спілки. Братства та профспілки започаткували практику забезпечення довічного страхування своїх членів.

Більшість середньовічних гільдій у Великобританії забезпечували своїх престарілих членів залежно від наявності фінансів у співдружності. У подальшому конфлікт інтересів держави та різних професійних об'єднань призвів до того, що працівники окремих галузей стали заздалегідь виділяти частину своєї заробітної плати на утримання старшого покоління, яке припинило свою трудову діяльність. Так поступово в суспільстві відбувалося запровадження розподільчого (солідарного) принципу фінансування пенсій. 1834 року у Великобританії було ухвалено указ, яким покладено початок професійних (трудова) пенсій у їх сучасному розумінні.

Кілька століть нараховує історія розвитку французької системи пенсійного забезпечення. Упродовж XIX–XX століть було введено пенсійні схеми для різних категорій працівників: цивільним службовцям – 1890 року, працівникам гірничодобувної галузі – 1894 року, залізничникам – 1909 року. 1910 року в країні вводяться обов'язкові пенсійні схеми для фермерів і працівників ручної праці. Закон про загальне соціальне страхування парламент Франції ухвалив 1930 року.

Одним із типових прикладів становлення системи пенсійного забезпечення є федеральна система соціального страхування США. Хронологія відносить перші пенсії у США до 1789 року, коли вони були запропоновані Федеральним урядом ветеранам – інвалідам Громадянської війни.

Розвиток пенсійного забезпечення у США відбувався еволюційно, через етапи впровадження на галузевому рівні, рівні штатів, загальнодержавному (федеральному) рівні, проведення експериментів у приватному секторі з упровадженням накопичувальних схем. 1857 року засновано перший муніципальний пенсійний фонд для страхування інвалідності і життя працівників нью-йоркської поліції. 1875 року компанія «American Express» засновує перший в індустрії США приватний пенсійний план, з умовою виплат по досягненні 60-річного віку за наявності 20-річного виробничого стажу в компанії та припинення трудової діяльності. Перші пенсійні схеми для вчителів засновано в місті Нью-Йорку (1894) і штаті Нью-Джерсі (1896). 1898 року в штаті Огайо ухвалено перший в історії США законопроект про пенсійне забезпечення сліпих. 1920 року для федеральних працівників засновано Фонд пенсійного забезпечення цивільних працівників та інвалідів. У 1934 році президент США Ф. Рузвельт підписує указ про пенсійне забезпечення працівників залізниць.

Фінансова криза 1930-х років прискорила розробку і підписання президентом Ф. Рузвельтом у серпні 1935 року указу «Про забезпечення соціального страхування», яким було засновано федеральну програму соціального страхування США. Під час її створення ставилося завдання адекватної виплати пенсійних допомог. Основними положеннями указу було запровадження двох головних програм:

- дотації штатам для підтримки програм соціального захисту;
- федеральні програми виплат особам похилого віку.

Причому друга програма поклала початок тому, що відоме сьогодні в США як програма соціального страхування.

У червні 1936 року з метою персоніфікації правління адміністрації соціального страхування вводить номер соціального страхування. Фінансування виплат програми здійснюється винятково за рахунок роботодавців з виплатою перших пенсій у 1937 році.

Із січня 1937 року програма соціального страхування в США перейшла на розподільчий принцип фінансування. При цьому було введено ставку відрахувань для працівників у розмірі 1% заробітної плати. Ставка відрахувань для роботодавців (податок по безробіттю) з кількістю працівників 8 осіб дорівнювала 2%.

Незважаючи на те що більшість пенсійних програм було започатковано у Великобританії і США, програма загальнодержавного соціального страхування вперше у світі з'являється в Німеччині, де застосовується принцип обов'язкового

страхування. 17 листопада 1881 року імператор Вільям I за пропозицією канцлера Бісмарка декретом вводить обов'язкове соціальне забезпечення зайнятого населення. 1889 року з ухваленням указу про пенсійне забезпечення осіб похилого віку Німеччина стає першою у світі країною з національною програмою пенсійного забезпечення.

У багатьох розвинених країнах пенсійні системи запроваджено ще до початку першої світової війни.

А до 1957 р. переважна більшість країн – учасниць ОЕСР (Організації економічного співробітництва та розвитку) – мали свої пенсійні системи (зокрема в Італії національна пенсійна система запроваджена в 1898 р., у Швеції – у 1913 р., у Канаді – у 1918 р., у Норвегії – у 1936 р., у Фінляндії – у 1937 р., у Японії – у 1941 р.). Корея останньою з країн – учасниць ОЕСР – впровадила пенсійну систему в 1988 році.

Після другої світової війни, зі здобуттям незалежності соціальне забезпечення запроваджують багато країн Азії й Африки.

1924 року Чилі стає першою країною в Західній півкулі, що впровадила національну пенсійну систему з обов'язковою участю. Услід за нею Бразилія й Уругвай у середині 1920-х рр. запроваджують пенсійну систему бісмаркського типу. У 1940–1960-х рр. Мексика, Болівія, Колумбія, Коста-Рика, Еквадор, Панама, Парагвай, Венесуела, а у 1950–1970-х рр. країни Карибського басейну і центрально-американські країни завершують побудову пенсійних систем на латиноамериканському континенті.

У царській Росії пенсійне забезпечення людей похилого віку також будувалося не на основі врахування досягнутого віку, а на підставі втрати працездатності та настання інвалідності. Лише з 1929 року, вже за часів СРСР, настання старості почали включати до сфери соціального (пенсійного) страхування. Проте для окремих категорій працівників пенсійне забезпечення по старості почали запроваджувати дещо раніше. Так, викладачі вищих навчальних закладів були охоплені пенсійним забезпеченням по старості з 1924 року з досягненням 65 років, робітники текстильної промисловості – з 1928 року, зайняті в провідних галузях важкої промисловості та транспорту – з 1929 року. Таким чином, пенсійне забезпечення на той час не мало всеохоплюючого характеру. Лише в 1932 році після проведеного обстеження робітників, які виходили на пенсію по інвалідності у зв'язку із втратою працездатності, ним було охоплено робітників усіх галузей народного господарства.

Законодавче встановлення пенсійного віку – 55 років для жінок і 60 років для чоловіків – було здійснено в СРСР протягом 1928–1932 років. У той час вважалося,

що на межі цього віку у більшості людей чітко виявляються ознаки постаріння організму, що ускладнює їх регулярну професійну діяльність. Виходячи з цього, і було встановлено пенсійний вік, який в Україні залишився незмінним.

Ухвалена 5 грудня 1936 року Конституція СРСР декларативно проголосила право всіх громадян СРСР на матеріальне забезпечення в старості. Проте норми пенсійного забезпечення ще протягом 20 років регулювалися постановами ЦК ВКП(б), Ради Народних Комісарів СРСР та ВЦРПС, а не законами. Право на пенсійне забезпечення, крім робітників, набули і службовці. На колгоспників таке право було розповсюджене більше, ніж через 30 років потому.

1956 року було ухвалено Закон СРСР «Про державні пенсії», яким передбачено єдину систему пенсійного забезпечення робітників і службовців. Знаковою рисою цього закону було також чітке відокремлення систем пенсійного забезпечення та соціального страхування. Так, система соціального страхування фінансувалася з фонду, що формувався за рахунок обов'язкових страхових внесків підприємств, установ та організацій (хоча сам фонд був частиною держбюджету), а фінансування виплати пенсій здійснювалося з державного бюджету. Фактично цей закон заперечував страхову природу пенсійної системи, яка розглядалася виключно як розподільчий сегмент соціального забезпечення.

До початку 50-х років переважна більшість економічно активного населення України була включена з державної пенсійної системи. У 1960 році в Україні лише 844 тис. (19,2%) пенсіонерів із 4,4 млн одержували пенсії по старості, інші були пенсіонерами по інвалідності, за вислугу років, у разі втрати годувальника тощо. 1,2 млн людей похилого віку взагалі не одержували пенсій.

Лише з ухваленням 1964 року Закону СРСР «Про пенсії і допомогу членам колгоспів»¹ почали вирішувати проблему пенсійного забезпечення і для цієї категорії зайнятого населення. Пенсійний вік для колгоспників спочатку встановили вищим, ніж для інших пенсіонерів – 65 років для чоловіків і 60 років для жінок. Через три роки – у 1968 році – колгоспники отримали право на пенсію по старості з такого ж віку, як робітники та службовці, тобто для них пенсійний вік був зменшений на 5 років.

Пенсіонерам-колгоспникам гарантувався значно нижчий рівень пенсійного забезпечення, ніж робітникам і службовцям. Наприклад, у 1970 році в Україні пенсіонери-колгоспники становили 42 відсотки чисельності всіх пенсіонерів, а їхня середня пенсія за віком була у чотири рази меншою, ніж пенсія за віком робітника чи службовця – відповідно 13,8 та 56,1 руб. Відносне скорочення різниці між розмірами пенсійних виплат колишнім робітникам і службовцям та колгоспникам відбулося лише у 80-х роках. І лише 1 жовтня 1989 року було ліквідовано відмінність у пенсійному забезпеченні колгоспників, робітників і службовців.

---

¹ У першій редакції цей закон охоплював пенсійним забезпеченням лише механізаторів, спеціалістів і голів колгоспів, а з червня 1971 року його дію було поширено на всіх колгоспників і колишніх членів колгоспів, землі яких були передані радгоспам або іншим підприємствам.

Як відомо, у середині 80-х років у Радянському Союзі почалися радикальні перетворення у політичній і соціально-економічній організації суспільного життя. Вони були спричинені погіршенням загального економічного стану в СРСР, низькою ефективністю економіки з погляду задоволення споживацького попиту, високою затратністю військово-промислового комплексу.

Це призвело до того, що соціальні витрати, особливо пенсійні, стали надмірним тягарем для держбюджету, а подальші тенденції до децентралізації республіканських бюджетів тільки загострили цю ситуацію.

Таким чином, наприкінці 1980-х років у СРСР постала проблема пошуку небюджетних джерел для фінансування пенсій.

В 1990 році, після ухвалення законів СРСР «Про пенсійне забезпечення громадян в СРСР» та «Про пенсійне забезпечення військовослужбовців», практично завершився процес створення єдиної всеохоплюючої системи пенсійного забезпечення, яка діяла за єдиними умовами та нормами. Проте ця система була побудована не тільки на принципах страхування – фактично це було поєднання принципів соціального страхування і соціальної допомоги, але система заклала страхові основи, передбачивши відокремлення пенсійної системи від держбюджету.

Джерелом коштів для фінансування пенсій став не державний бюджет, як раніше, а Пенсійний фонд як самостійна фінансово-банківська система, сформована за рахунок відрахувань підприємств і страхових внесків громадян.

Уперше однією з умов отримання права на трудову пенсію стала сплата страхових внесків до Пенсійного фонду. Було передбачено, що кожному працюючому за місцем роботи щорічно заповнювалася вкладка до трудової книжки з позначкою сплаченої суми страхових внесків у розмірі одного відсотка нарахованого заробітку. Це була своєрідна перехідна форма до запровадження персоніфікованого обліку страхового стажу та сплачених внесків до Пенсійного фонду.

Після здобуття незалежності перед Україною постало питання розроблення національного законодавства з пенсійного забезпечення та нової стратегії соціального захисту, які б відповідали ринковим умовам, забезпечували кращу соціальну захищеність пенсіонерів за одночасного досягнення макроекономічної стабілізації.

Початком цієї роботи стало схвалення 5 листопада 1991 року Верховною Радою України закону «Про пенсійне забезпечення». З ухваленням цього закону національна солідарна пенсійна система започаткувала свій перехід до функціонування на страхових засадах, коли у грудні 1990 року було створено Українське республіканське відділення Пенсійного фонду СРСР, на базі якого у січні 1992 року було створено Пенсійний фонд України. Тоді було створено незалежну від держбюджету систему фінансових потоків, цільовим призначенням яких стало пенсійне забезпечення громадян.

Водночас цей закон майже нічим не відрізняється від аналогічного Закону СРСР 1990 року, про який мова йшла вище. Винятком стало суттєве розширення

пільгових категорій пенсіонерів, які отримали право на достроковий вихід на пенсію. Найбільш вагомим недоліком цього закону було те, що він не враховував демографічного чинний під час створення пенсійної системи.

Ухвалення низки законодавчих актів, якими визначалися пільгові умови виходу на пенсію (передусім вік виходу на пенсію), стало однією з головних причин зростання кількості пенсіонерів в Україні. Так, 1970 року їх налічувалося 8871 тис. осіб, а 1990 – вже 13 084 тис. осіб. На 5–15 років було знижено вік виходу на пенсію на пільгових умовах для понад 20 категорій працівників, а також виходу на пенсію за вислугу років. Сюди належать працівники автотранспорту, освіти, охорони здоров'я, прокуратури, суду, сільського господарства. Було значно знижено вік виходу на пенсію учасникам ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи. При цьому розміри пільгових пенсій у більшості випадків перевищували пенсії за віком.

Згодом тенденції до встановлення особливих умов пенсійного забезпечення окремих категорій працівників ще більше посилювалися, особливо в умовах фінансової нестабільності пенсійної системи, що проявилася у 90-х роках минулого століття.

Пошук же джерел коштів, необхідних для покриття дефіциту пенсійної системи на початку 90-х років, завершився тим, що Верховна Рада запровадила надзвичайно високий тариф страхового збору з підприємств – 55,88 відсотка фонду оплати праці, який «протримався» лише протягом I кварталу 1992 року. У сукупності з подібними рішеннями в податковій системі це стало одним з головних чинників тінізації економіки України на початку 1990-х років і врешті-решт призвело до утворення заборгованості з виплати пенсій (у 1997–2000 рр.). З квітня 1992 року парламент був змушений зменшити ставку відрахувань підприємств до Пенсійного фонду до 32 відсотків.

21 грудня 1993 року Верховна Рада України ухвалила новий програмний документ – Концепцію соціального забезпечення населення України, в якій уперше було запропоновано комплексну реформу національної системи соціального забезпечення. Тоді ж, з метою реалізації концепції, було розпочато розробку рамкового законопроекту – Основ законодавства про загальнообов'язкове державне соціальне страхування.

У квітні 1996 року закон пройшов перші парламентські слухання, згодом – тривалу процедуру погодження з представниками соціальних партнерів і був ухвалений Верховною Радою України у січні 1998 року.

Закладені у Концепції соціального забезпечення населення України ідеї не обмежувались удосконаленням лише солідарної пенсійної системи. Концепція передбачила розвиток ще двох компонентів:

- обов'язкового накопичувального пенсійного страхування;
- недержавного накопичувального пенсійного забезпечення за рахунок додаткових добровільних відрахувань роботодавців і самих працівників.

Ці принципи знайшли відображення у схвалених у квітні 1998 року Указом Президента України Основних напрямках реформування пенсійного забезпечення в

Україні. Цей документ передбачив створення в Україні трирівневої пенсійної системи, яка поєднує елементи державного та приватного пенсійного забезпечення.

Наступним кроком у визначенні стратегії розвитку пенсійної системи України стало ухвалення у жовтні 2001 року Послання Президента України Л. Кучми до Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України «Про основні напрями реформування системи пенсійного забезпечення населення України», у якому було конкретизовано механізми та етапність проведення пенсійної реформи.

Розроблення базового пенсійного законодавства завершилося 9 липня 2003 року з ухваленням Верховною Радою України законів «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» та «Про недержавне пенсійне забезпечення», якими було остаточно визначено трирівневу структуру національної пенсійної системи.

2.3. Короткий огляд сучасних систем пенсійного страхування в закордонних країнах

Класифікувати пенсійні системи на основі притаманних їм загальних рис можна по-різному. Їх можна розділити за галузевою приналежністю, способом організації, ступенем заміщення втраченого доходу та іншими критеріями, серед яких можна виділити такі основні:

- способи фінансування;
- типи справляння внесків і розрахунку виплат;
- обов'язковість або добровільність участі в них працівників.

У світовій практиці прийнято розрізняти два способи фінансування: **розподільчий і накопичувальний**.

У розподільчій системі, яка, як правило, є державною формою пенсійного забезпечення, пенсійні виплати фінансуються за рахунок поточних доходів, які складаються із внесків працівників і роботодавців. Внески працівників акумулюються на спеціальному виділеному рахунку та після цього розподіляються у вигляді виплат на користь пенсіонерів. Тому в закордонних засобах друку такий механізм розподілення коштів прийнято називати **PAY-AS-YOU-GO (PAYG)** – системою поточних платежів.

У накопичувальних пенсійних системах внески працівників акумулюються в пенсійних фондах, інвестуються з метою отримання додаткового прибутку. Пільг у накопичувальних системах, як правило, немає, а пенсійні виплати повинні бути профінансовані роботодавцем, працівником або державою.

Наступним критерієм класифікації пенсійної системи є **обов'язковість або добровільність участі** в ній працівників.

Обов'язковість участі працівників у пенсійній системі означає відповідальність держави перед особою і законодавчо закріплене зобов'язання учасників си-

стеми сплачувати внески. Обов'язковість участі сприяє максимізації охоплення, а відтак і збільшенню дохідної частини системи.

Добровільність участі працівників означає можливість вибору з метою отримання ними додаткових доходів за рахунок додаткових заощаджень.

У практиці пенсійного забезпечення використовується класифікація пенсійної системи за **типом розрахунку виплат**. За цим критерієм програми соціального страхування поділяються на плани з фіксованим розміром пенсії (ФП), у яких встановлено розміри внесків та виплат, і плани з установленими розмірами внесків (УВ), але не установленим розміром виплат.

У розподільчих системах застосовуються переважно плани з ФП, які з настанням терміну виплат фінансуються відповідно з принципом солідарності поколінь.

У накопичувальних системах використовуються переважно плани з УВ, у яких розмір виплат пов'язаний з розміром акумульованої суми та нарахованих дивідендів.

Реформа пенсійного забезпечення в багатьох країнах світу на сучасному етапі виходить з єдиної проблеми фінансового дефіциту, дисбалансу національних пенсійних програм, що обумовлено двома головними чинниками:

1) Демографічними показниками, які визначають ступінь заміщення прибутку, пенсійних програм, оплачуваних за принципом солідарності поколінь. Негативні демографічні тенденції є визначальним чинником реформування пенсійних систем у країнах з розвинутою економікою.

2) Макроекономічною ситуацією. Неблагополучна макроекономічна ситуація в цілому, нерозвиненість фінансового ринку, попит на довгострокові інвестиції, необхідність реструктуризації національної економіки є другим основним чинником проведення пенсійної реформи. Латиноамериканські країни, країни з перехідною економікою належать до тих країн, де ці мотиви визначають проведення реформи пенсійного забезпечення.

У світовій практиці пенсійного забезпечення прийнято розглядати кілька основних моделей пенсійної системи: у промислово розвинених країнах, у латиноамериканських країнах і Швеції. Кожна з них має свої специфічні особливості, які враховуються експертами країн під час складання перспективних національних моделей пенсійного забезпечення.

У деяких країнах під час реформування роблять спроби комбінованого використання найбільш вдалих моментів кожної з моделей.

В основу пенсійних систем у **країнах з розвинутою економікою** в якості першого рівня покладено базові розподільчі системи з коефіцієнтом заміщення (відношення розміру пенсії до раніше отриманого заробітку) 60–70%. Так, зокрема, в 2000 році з країн ЄС лише Великобританія, Данія та Нідерланди мали додаткові накопичувальні схеми. Для фінансування пенсійної системи більшість країн ЄС використовує також державні субсидії.

У якості додаткового рівня використовуються професійні накопичувальні схеми, за винятком Франції, де застосовується розподільчий принцип.

Третій рівень у промислово розвинених країнах – це добровільне пенсійне забезпечення.

Другою основною моделлю пенсійної системи вважають **модель латиноамериканських країн**.

На сьогодні вісім країн континенту – Чилі, Перу, Колумбія, Аргентина, Уругвай, Болівія, Сальвадор, Коста-Рика – провели реформування систем пенсійного забезпечення, основним принципом якого було заміщення розподільчої системи системою індивідуальних накопичувальних рахунків з обов'язковими та добровільними внесками.

Цікавою є **шведська модель**. Пенсійне забезпечення у Швеції складається з універсальної базової пенсії (національна базова пенсія) з невеликим додатковим компонентом (національна додаткова пенсія), у якому враховується розмір внесків. Крім того, на додаток до державного комбінованого пенсійного забезпечення створені: квазі обов'язкові професійні схеми з охопленням 90 відсотків усіх працівників, ануїтети страхових компаній, індивідуальні пенсійні ощадні рахунки та приватні заощадження всіх інших типів. Таким чином, населення Швеції має диферсифікований набір джерел пенсійних доходів.

Із середини 90-х років почали реформування своїх пенсійних систем і країни з перехідною економікою. Це країни Центральної і Південно-Східної Європи та країни Балтії, розподільчі пенсійні системи яких були вже не в змозі забезпечити достатній рівень пенсійного забезпечення громадян.

Цей процес відбувається різними шляхами через поєднання трьох категорій змін. Перша категорія регулює параметри існуючих систем соціального страхування. Друга скорочує соціальне страхування на користь індивідуальних заощаджень. Третя заохочує до нових добровільних пенсійних заощаджень. У країнах, які вже мають кількарічний досвід реформування, спостерігаються докорінні зміни у їхніх пенсійних системах.

Значних корегувань зазнали такі параметри систем пенсійного страхування, як пенсійний вік (табл. 1.1), формула нарахування виплат, спеціальні категорії працівників і збирання пенсійних внесків.

Таблиця 1.1

Пенсійний вік у деяких країнах світу

Країна	Пенсійний вік, чоловіки / жінки				
	2000	2001	2002	2003	2004
Австралія	$\frac{65}{61}$	$\frac{65}{61}$	$\frac{65}{61}$	$\frac{65}{61}$	$\frac{65}{61^*}$
Австрія	$\frac{65}{60}$	$\frac{65}{60}$	$\frac{65}{60}$	$\frac{65}{60}$	$\frac{65}{60}$
Азербайджан	$\frac{62}{57}$	$\frac{62}{57}$	$\frac{62}{57}$	$\frac{62}{57}$	$\frac{62}{57}$
Аргентина	$\frac{64}{59}$	$\frac{65}{60}$	$\frac{65}{60}$	$\frac{65}{60}$	$\frac{65}{60}$
Білорусь	$\frac{60}{55}$	$\frac{60}{55}$	$\frac{60}{55}$	$\frac{60}{55}$	$\frac{60}{55}$
Бельгія	$\frac{65}{65}$	$\frac{65}{65}$	$\frac{65}{65}$	$\frac{65}{65}$	$\frac{65}{65}$
Болгарія	$\frac{60}{55}$	$\frac{60}{55}$	$\frac{60}{55}$	$\frac{60}{55}$	$\frac{60}{55}$
Болівія	$\frac{65}{65}$	$\frac{65}{65}$	$\frac{65}{65}$	$\frac{65}{65}$	$\frac{65}{65}$
Великобританія	$\frac{65}{60}$	$\frac{65}{60}$	$\frac{65}{60}$	$\frac{65}{60}$	$\frac{65}{60^{**}}$
Вірменія	$\frac{64}{59}$	$\frac{64}{59}$	$\frac{64}{59}$	$\frac{64}{59}$	$\frac{64,6}{59,6}$
Греція	$\frac{65}{60}$	$\frac{65}{60}$	$\frac{65}{60}$	$\frac{65}{60}$	$\frac{65}{60}$
Грузія	$\frac{65}{60}$	$\frac{65}{60}$	$\frac{65}{60}$	$\frac{65}{60}$	$\frac{65}{60}$
Данія	$\frac{67}{67}$	$\frac{67}{67}$	$\frac{67}{67}$	$\frac{67}{67}$	$\frac{67}{67}$
Ірландія	$\frac{65}{65}$	$\frac{65}{65}$	$\frac{65}{65}$	$\frac{65}{65}$	$\frac{65}{65}$
Ісландія	$\frac{67}{67}$	$\frac{67}{67}$	$\frac{67}{67}$	$\frac{67}{67}$	$\frac{67}{67}$
Іспанія	$\frac{65}{65}$	$\frac{65}{65}$	$\frac{65}{65}$	$\frac{65}{65}$	$\frac{65}{65}$
Італія	$\frac{65}{60}$	$\frac{65}{60}$	$\frac{65}{60}$	$\frac{65}{60}$	$\frac{65}{60}$
Казахстан	-	$\frac{63}{58}$	$\frac{63}{58}$	$\frac{63}{58}$	$\frac{63}{58}$

Киргизстан	–	–	–	<u>61,8</u> 56,8	<u>62</u> 57
Канада	<u>65</u> 65	<u>65</u> 65	<u>65</u> 65	<u>65</u> 65	<u>65</u> 65
Латвія	<u>60</u> 57	<u>60</u> 57	<u>60</u> 57	<u>62</u> 59,6	<u>62</u> 60
Литва	–	–	–	<u>62,6</u> 58,6	– 59
Люксембург	<u>65</u> 65	<u>65</u> 65	<u>65</u> 65	<u>65</u> 65	<u>65</u> 65
Молдова	–	–	–	<u>62</u> 57	<u>62</u> 57
Мексика	<u>65</u> 65	<u>65</u> 65	<u>65</u> 65	<u>65</u> 65	<u>65</u> 65
Нідерланди	<u>65</u> 65	<u>65</u> 65	<u>65</u> 65	<u>65</u> 65	<u>65</u> 65
Німеччина	<u>63</u> 63	<u>63</u> 63	<u>63</u> 63	<u>63</u> 63	<u>63***</u> <u>63***</u>
Нова Зеландія	<u>62</u> 62	<u>65</u> 65	<u>65</u> 65	<u>65</u> 65	<u>65</u> 65
Норвегія	<u>67</u> 67	<u>67</u> 67	<u>67</u> 67	<u>67</u> 67	<u>67</u> 67
Польща	<u>65</u> 60	<u>65</u> 60	<u>65</u> 60	<u>65</u> 60	<u>65</u> 60
Португалія	<u>65</u> 65	<u>65</u> 65	<u>65</u> 65	<u>65</u> 65	<u>65</u> 65
Південна Корея	<u>60</u> 60	<u>60</u> 60	<u>60</u> 60	<u>60</u> 60	<u>60</u> 60
Росія	<u>60</u> 55	<u>60</u> 55	<u>60</u> 55	<u>60</u> 55	<u>60</u> 55
Румунія	<u>60</u> 55	<u>60</u> 55	<u>60</u> 55	<u>60</u> 55	<u>60</u> 55
Словаччина	<u>60</u> 57	<u>60</u> 57	<u>60</u> 57	<u>60</u> 57	<u>60</u> 57
США	<u>65</u> 65	<u>65</u> 65	<u>65</u> 65	<u>65</u> 65	<u>65</u> 65
Таджикистан	–	–	<u>62</u> 57	<u>63</u> 58	<u>63</u> 58
Туреччина	<u>55</u> 50	<u>55</u> 50	<u>55</u> 50	<u>55</u> 50	<u>55</u> 50

Узбекистан	$\frac{60}{55}$	$\frac{60}{55}$	$\frac{60}{55}$	$\frac{60}{55}$	$\frac{60}{55}$
Україна	$\frac{60}{55}$	$\frac{60}{55}$	$\frac{60}{55}$	$\frac{60}{55}$	$\frac{60}{55}$
Угорщина	$\frac{62}{62}$	$\frac{62}{62}$	$\frac{62}{62}$	$\frac{62}{62}$	$\frac{62}{62}$
Фінляндія	$\frac{65}{65}$	$\frac{65}{65}$	$\frac{65}{65}$	$\frac{65}{65}$	$\frac{65}{65}$
Франція	$\frac{60}{60}$	$\frac{60}{60}$	$\frac{60}{60}$	$\frac{60}{60}$	$\frac{60}{60}$
Хорватія	$\frac{60}{55}$	$\frac{60}{55}$	$\frac{60}{55}$	$\frac{60}{55}$	$\frac{60}{55****}$
Чехія	$\frac{61}{61}$	$\frac{61}{61}$	$\frac{61}{61}$	$\frac{61}{61}$	$\frac{61}{61}$
Чилі	$\frac{65}{60}$	$\frac{65}{60}$	$\frac{65}{60}$	$\frac{65}{60}$	$\frac{65}{60}$
Швейцарія	$\frac{65}{62}$	$\frac{65}{62}$	$\frac{65}{62}$	$\frac{65}{62}$	$\frac{65}{62}$
Японія	$\frac{65}{65}$	$\frac{65}{65}$	$\frac{65}{65}$	$\frac{65}{65}$	$\frac{65}{65}$

* Діє програма підвищення пенсійного віку до 65 років для жінок до липня 2013 р.

** Протягом 2010–2020 р.р. поступово зростає до 65 років.

*** 63 роки – за наявності 35 р. трудового стажу, протягом яких сплачувалися пенсійні внески; 65 років – за наявності 5 р. трудового стажу; 60 років – за наявності 15 років трудового стажу; для працівників молодше 65 років передбачено часткове пенсійне забезпечення за умови їх часткової зайнятості.

**** До 2007 р. вік виходу на пенсію збільшуватиметься до 60 років за умови сплати пенсійних внесків протягом 15 років.

Аналіз впровадження змін, про які йшлося вище, у країнах свідчить про наявність двох загальних стратегій. Одна група країн поступово згортає державні розподільні системи і замість них одночасно впроваджує індивідуальні накопичувальні системи під комерційним управлінням (Казахстан, Чилі). Друга група країн (Чеська Республіка, Словенія, Румунія) поєднує корегування державних пенсійних систем із запровадженням добровільних додаткових пенсійних систем.

У Чеській Республіці згідно із законом 1995 року підвищено пенсійний вік, запроваджено нову формулу нарахування виплат, збільшено кількість років, на підставі яких визначається розмір пенсії. На сьогодні половину працюючого населення країни охоплено добровільною додатковою пенсійною системою.

У Словенії у 1999 році запроваджено ряд змін: підвищено пенсійний вік жінок, створено нову систему винагород і стягнень за пізній і ранній вихід на пенсію відповідно, знижено коефіцієнти заміщення заробітної плати, підвищено

перерозподіл, надано повноваження і податкові пільги з метою поширення систем приватних заощаджень. На сьогодні у Словенії нові приватні фонди охоплюють кожного четвертого працівника.

У Румунії вже протягом кількох років обговорюється можливість приватизації державної пенсійної системи, але на практиці її поки що не втілено. У 2000 році уряд вніс зміни до державної системи, серед яких, зокрема, збільшення пенсійного віку.

2.4. Пенсійне страхування в Україні на сучасному етапі та перспективи його подальшого розвитку

Реформування системи пенсійного забезпечення в Україні зумовлене низкою макроекономічних і демографічних проблем.

Одна з них – зростання кількості пенсіонерів, яких на 1 вересня 2004 року в Україні налічувалося 13,8 млн осіб. Докладніше про демографічну ситуацію та її вплив на пенсійне страхування див. у § 4.2 частини I.

У 90-х роках ХХ століття через низький рівень оплати праці, виплату заробітної плати в натуральній формі та заборгованість з її виплати було значно зведено базу нарахування внесків. Практика списання заборгованості зі сплати пенсійних внесків підривала фінансову базу пенсійної системи і провокувала серед роботодавців ухилення від сплати пенсійних внесків.

Суттєво послаблювали фінансову базу пенсійної системи низькі показники зайнятості населення та поширення практики надання пільг зі сплати пенсійних внесків.

З урахуванням цих чинників було вирішено проводити пенсійну реформу у трьох напрямках: реформування солідарної системи, створення обов'язкової накопичувальної системи і розвиток добровільної накопичувальної системи.

Законами «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» та «Про недержавне пенсійне забезпечення», якими детально регламентуються правові засади функціонування реформованої системи пенсійного забезпечення і які набули чинності з 1 січня 2004 року, передбачено запровадження з 1 січня 2004 року двох рівнів нової пенсійної системи: реформованого солідарного рівня та добровільного недержавного пенсійного забезпечення.

З набранням чинності цими законами процес пенсійної реформи в Україні вступив у фазу активних практичних дій.

Проведена в Україні пенсійна реформа одночасно із встановленням нових умов пенсійного забезпечення громадян передбачила і перерахування пенсій нинішнім пенсіонерам, скасування максимального обмеження розміру пенсій і відновлення їх диференціації. Це забезпечило підвищення розмірів пенсій з першого дня запровадження нового закону.

У той час як пенсійні реформи інших країн були спрямовані лише на осіб, які набудуть права на пенсію за умов нових пенсійних законів, і передбачали встановлення жорсткіших умов пенсійного забезпечення – збільшення пенсійного віку та стажу для призначення пенсій, жодна пенсія в Україні після введення в дію закону не зменшилася, було збережено також пенсійний вік.

З 1 січня 2004 року за даними про стаж і заробітну плату, наявними в пенсійних справах, було перераховано призначені раніше пенсії, що дало можливість не вимагати від пенсіонерів надання додаткових документів.

Крім того, пенсіонерам було надано право протягом 2004 року надавати до органів Пенсійного фонду додаткові документи про заробітну плату і стаж, набутий до 1 січня 2004 року. Нові розміри пенсій у цьому разі будуть виплачені за період з 1 січня 2004 року, незалежно від дати подання документів.

Загалом за перерахунками відповідно до закону пенсії підвищено майже 3,3 млн осіб.

Одночасно з наданням чинності Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» були ухвалені відповідні рішення уряду, спрямовані на підвищення рівня пенсійного забезпечення пенсіонерів, пенсія яких за новим пенсійним законодавством не збільшилася.

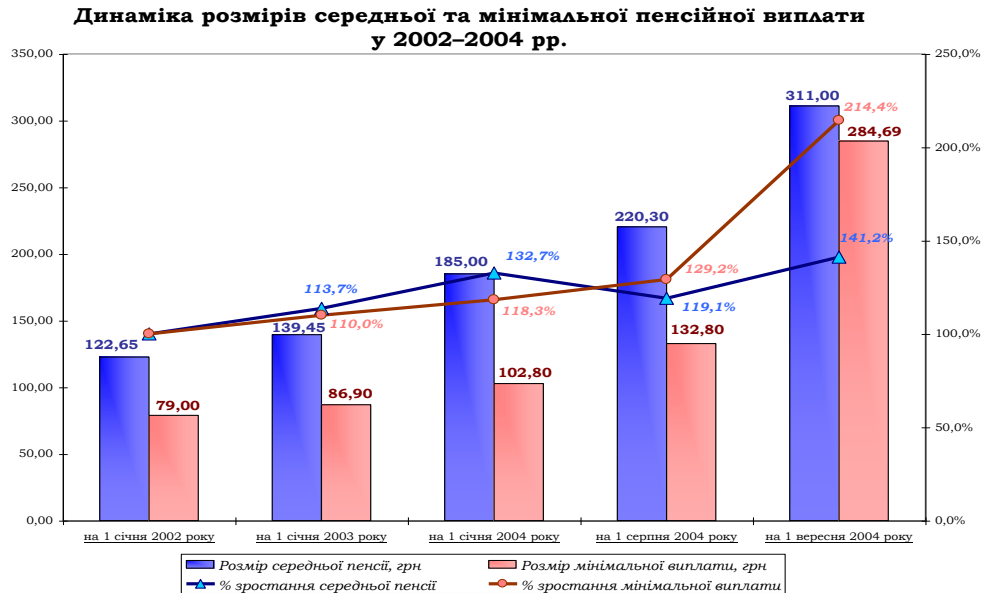
Так, цим пенсіонерам відповідно до постанов Кабінету Міністрів України від 20.11.2003 р. № 1783 «Про заходи щодо поліпшення пенсійного забезпечення громадян» та від 11.03.2004 р. № 312 «Про додаткові заходи щодо поліпшення пенсійного забезпечення громадян» з 1 січня 2004 року було підвищено пенсії на 12%.

З 1 серпня 2004 року згідно з Постановою Кабінету Міністрів України від 24.07.2004 р. № 943 «Про додаткові заходи щодо підвищення рівня пенсійного забезпечення» тим пенсіонерам, розмір пенсії яких не досягає рівня прожиткового мінімуму, встановленого для непрацездатних осіб (284,69 грн.), було встановлено надбавки до пенсій у розмірі до 30 грн.

А з 1 вересня 2004 року відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 18.09.2004 р. № 1215 «Про підвищення рівня пенсійного забезпечення» особам, розмір пенсії яких з урахуванням надбавок, підвищень, доплат та індексації не досягає прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність, встановлену щомісячну державну адресну допомогу до зазначеного рівня, встановленого на 2004 рік (284,69 грн).

Таким чином, уперше за роки незалежності України забезпечено виконання норми статті 46 Конституції України, яка передбачає, що пенсії, інші види соціальних виплат і допомоги, що є основним джерелом існування, мають забезпечувати рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законодавством.

У результаті цих заходів середній розмір пенсійної виплати з 1 вересня 2004 року збільшився до 311 грн проти 139,45 грн на 1 січня 2003 р. (рис. 1.1).

Рис. 1.1. Динаміка середнього та мінімального розміру пенсій

У подальшому, як визначено в Законі України «Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування», починаючи з 2005 року, проводитиметься щорічне підвищення пенсій не менше ніж на 20% зростання реальної середньої заробітної плати в Україні порівняно з попереднім роком та їх індексація (див. розділ 1.5).

Крім того, законом передбачено запровадження з часом другого накопичувального рівня реформованої пенсійної системи (див розділ 2 частини II).

Багаторівнева пенсійна система – це шлях до поступового збільшення співвідношення між середнім розміром пенсії і заробітної плати. Вона покликана усунути чинники соціальної несправедливості та перерозподілу коштів Пенсійного фонду на користь пільгових категорій. Крім того, з часом пенсійна система стане потужним джерелом довготривалих інвестицій в економіку країни. Це, своєю чергою сприятиме збільшенню зайнятості, зростанню доходів громадян і зміцненню фінансової бази пенсійної системи.

Основні терміни та поняття

Соціальне страхування – механізм, за допомогою якого забезпечується захист людини від соціальних ризиків, тобто ризиків, пов'язаних з їх суспільною діяльністю, здоров'ям, матеріальним забезпеченням.

Пенсійне страхування – вид соціального страхування, який забезпечує захист від соціальних ризиків, пов'язаних з повною або частковою втратою працездатності та джерел існування в старості, в разі настання інвалідності, у зв'язку із втратою годувальника.

Контрольні запитання

1. Що таке соціальне страхування?
2. Мета, функції та завдання системи пенсійного страхування?
3. Назвіть країни, які вперше запровадили систему пенсійного забезпечення.
4. Назвіть основні категорії змін під час реформування пенсійних систем у світі.
5. Які перші здобутки пенсійної реформи в Україні?
6. У чому полягають наступні кроки пенсійної реформи в нашій державі?

3. Загальнообов'язкове державне пенсійне страхування в Україні: загальна характеристика

3.1. Загальнообов'язкове державне пенсійне страхування – складова системи обов'язкового соціального страхування

У грудні 1993 року Верховна Рада України ухвалила Концепцію соціального забезпечення населення України, якою передбачалося реформування системи соціального захисту, зокрема запровадження соціального страхування.

14 січня 1998 року було ухвалено Основи законодавства України про соціальне страхування, які визначають принципи та загальні правові, фінансові й організаційні засади загальнообов'язкового державного соціального страхування громадян в Україні. У цьому документі дано визначення поняття *загальнообов'язкове державне соціальне страхування*: це система прав, обов'язків і гарантій, яка передбачає надання соціального захисту, що включає матеріальне забезпечення громадян у разі хвороби, повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з не залежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом, за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати страхових внесків роботодавцем, громадянами, а також бюджетних та інших джерел, передбачених законом.

Основами передбачено запровадження в Україні п'яти видів соціального страхування, а саме:

- на випадок безробіття;
- у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням і похованням;
- від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності;
- пенсійне страхування;
- медичне страхування.

На виконання Основ Верховна Рада України ухвалила закони України:

- «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності» – 23 вересня 1999 р. (набув чинності з 1 квітня 2001 р.);

- «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» – 2 березня 2000 р. (набув чинності з 1 січня 2001 р.);

- «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням» – 18 січня 2001 р. (набув чинності з 1 січня 2001 р.);

- «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» – 9 липня 2003 р. (набув чинності з 1 січня 2004 р.);

- розроблено проект Закону України «Про загальнообов'язкове державне медичне страхування».

Таким чином, в Україні було створено законодавчі умови для становлення системи загальнообов'язкового державного соціального страхування, яка базується на вимогах Європейського кодексу соціального забезпечення (1964) та рекомендаціях Міжнародної організації праці № 67 (1944).

Відповідно до зазначених законодавчих актів в Україні функціонують такі фонди соціального страхування:

- Фонд соціального страхування від нещасних випадків на виробництві;
- Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття;
- Фонд соціального страхування з тимчасової втрати працездатності;
- Пенсійний фонд України.

Основним джерелом фінансування загальнообов'язкового державного соціального страхування визначено страхові внески роботодавців і застрахованих осіб (див. табл. 1.2).

Таблиця 1.2

Розподіл страхових внесків на загальнообов'язкове державне соціальне страхування (у відсотках до фонду оплати праці (отриманого доходу))

	Соціальне страхування на випадок безробіття	Соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втраченою працездатністю	Пенсійне страхування	Соціальне страхування від нещасних випадків на виробництві	Разом усі види страхування
Роботодавці	1,9	2,9	32	1,9	38,7
Наймані працівники	0,5	0,5	від 1 до 5*	—	3
Разом	2,4	3,4	34	1,9	41,7

* Залежно від рівня доходу; а також встановлено підвищені ставки внесків для окремих категорій працівників.

У системі загальнообов'язкового державного соціального страхування здійснюються такі страхові виплати:

3) Страхування на випадок безробіття:

- допомога по безробіттю;
- матеріальна допомога у період професійної підготовки, перепідготовки або підвищення кваліфікації безробітного;
- матеріальна допомога по безробіттю, одноразова матеріальна допомога;
- допомога на поховання;
- допомога по частковому безробіттю.

4) Соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності:

- допомога по тимчасовій непрацездатності;
- допомога по вагітності та пологах;
- допомога при народженні дитини;
- допомога по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку;
- допомога на поховання працюючих громадян;
- забезпечення оздоровчих заходів.

5) Соціальне страхування від нещасних випадків на виробництві:

- відшкодування шкоди, заподіяної працівникові внаслідок ушкодження його здоров'я або у разі його смерті, особам, які перебували на його утриманні;
- витрати на організацію поховання померлого;
- кошти для сприяння створенню умов для своєчасного надання першої невідкладної допомоги потерпілому;
- кошти на організацію лікування потерпілого;
- забезпечення раціонально організованої медичної допомоги;
- впровадження заходів для відновлення працездатності;
- забезпечення домашнього догляду за потерпілим;
- проведення навчання та перекваліфікації;
- організація робочих місць для інвалідів;
- надання інвалідам разової грошової допомоги;
- медичне та пенсійне страхування потерпілих.

б) Загальнообов'язкове державне пенсійне страхування:

- виплата пенсій із солідарної системи пенсійного страхування (пенсії за віком, пенсії за інвалідністю, пенсії у разі втрати годувальника);
- допомога на поховання пенсіонерів².

Слід зазначити, що для всіх видів соціального страхування застосовують єдині, відображені в Основах законодавства України про соціальне страхування принципи:

---

² У майбутньому також передбачено виплати з обов'язкової накопичувальної пенсійної системи (див. § 2.3 частини II).

- законодавчого визначення умов і порядку здійснення загальнообов'язкового державного соціального страхування;

- обов'язковості страхування осіб, які працюють на умовах трудового договору (контракту) та інших підставах, передбачених законодавством про працю, та осіб, які забезпечують себе роботою самостійно (члени творчих спілок, творчі працівники, які не є членами творчих спілок), громадян – суб'єктів підприємницької діяльності;

- надання права отримання виплат за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням особам, зайнятим підприємницькою, творчою діяльністю тощо;

- обов'язковості фінансування страховими фондами (установами) витрат, пов'язаних із наданням матеріального забезпечення та соціальних послуг, в обсягах, передбачених законами з окремих видів загальнообов'язкового соціального страхування;

- солідарності та субсидування;

- державних гарантій реалізації застрахованими громадянами своїх прав;

- забезпечення рівня життя, не нижчого за прожитковий мінімум, встановлений законом, шляхом надання пенсій, інших видів соціальних виплат і допомоги, які є основним джерелом існування;

- цільового використання коштів загальнообов'язкового державного соціального страхування;

- паритетності представників усіх суб'єктів загальнообов'язкового державного соціального страхування в управлінні загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням.

Загальнообов'язкове державне пенсійне страхування як складова єдиної системи обов'язкового соціального страхування базується на тих самих принципах функціонування. Коло осіб, охоплених пенсійним страхуванням, у цілому збігається з колом осіб системи соціального страхування. Базові поняття системи пенсійного страхування ґрунтуються на поняттях, визначених в Основах для всієї системи соціального страхування.

3.2. Загальнообов'язкове державне пенсійне страхування та інші види пенсійного забезпечення

У статті 4 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» визначено, що іншими законами для окремих категорій осіб можуть встановлюватися умови пенсійного забезпечення, відмінні від умов загальнообов'язкового державного пенсійного страхування. На сьогодні таких законів налічується понад 20 (див. § 1.4 частини II).

Отже, паралельно з обов'язковою системою пенсійного страхування існує система пенсійного забезпечення. Ця система не є складовою системи пенсійного страхування, а відтак і не базується на принципах соціального страхування. Фінансовою базою для виплат у цій системі є не страхові внески, а кошти державного

бюджету або інших визначених законодавством бюджетів. Рівень виплати із цієї системи залежить не від сплачених страхових внесків, а, як правило, від спеціальних умов праці, визначених законодавством окремо для кожного виду.

Крім того, відповідно до Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» функціонує добровільна накопичувальна пенсійна система.

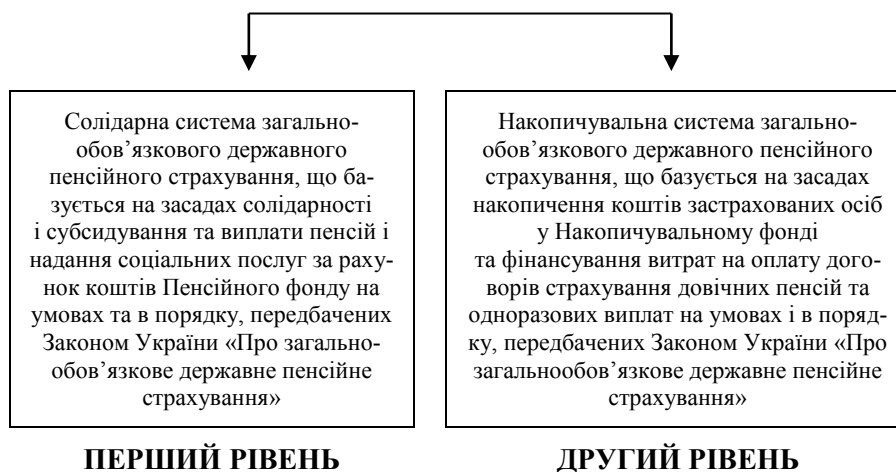
3.3. Структура та види загальнообов'язкового державного пенсійного страхування

Система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування в Україні має дворівневу структуру (рис. 1.2):

I рівень – солідарна система (розділ 1 частини II);

II рівень – обов'язкова накопичувальна система (розділ 2 частини II).

СТРУКТУРА СИСТЕМИ ПЕНСІЙНОГО СТРАХУВАННЯ В УКРАЇНІ ЗАГАЛЬНООБОВ'ЯЗКОВЕ ДЕРЖАВНЕ ПЕНСІЙНЕ СТРАХУВАННЯ

Рис. 1.2. Структура системи пенсійного страхування в Україні

За своєю соціальною та економічною природою зазначені складові системи мають суттєві відмінності, але їх поєднання в межах єдиного державного обов'язкового пенсійного механізму передбачає наявність певних загальних принципів, яким вони підпорядковані. Ці принципи визначено статтею 7 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», а саме:

- законодавче визначення умов і порядку здійснення загальнообов'язкового державного пенсійного страхування;

- обов'язкове страхування осіб, які працюють на умовах трудового договору (контракту) та інших підставах, передбачених законодавством, а також осіб, які забезпечують себе роботою самостійно, фізичних осіб – суб'єктів підприємницької діяльності;

- право на добровільну участь у системі загальнообов'язкового пенсійного страхування осіб, які відповідно до закону «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» не підлягають загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню;

- зацікавленість кожної працездатної особи у власному матеріальному забезпеченні після виходу на пенсію;

- рівноправність застрахованих осіб щодо отримання пенсійних виплат і виконання обов'язків зі сплати страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування;

- диференціація розмірів пенсій залежно від тривалості страхового стажу та розміру заробітної плати (доходу);

- солідарність і субсидування в солідарній системі;

- фінансування видатків на виплату пенсій, надання соціальних послуг за рахунок страхових внесків, бюджетних коштів і коштів цільових фондів;

- спрямування частини страхових внесків до Накопичувального фонду для оплати договорів страхування довічної пенсії та одноразової виплати залежно від розмірів накопичень застрахованої особи з урахуванням інвестиційного доходу;

- державні гарантії реалізації застрахованими особами своїх прав, передбачених законом «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»;

- організації управління Пенсійним фондом на основі паритетності представників від застрахованих осіб, роботодавців та держави і на засадах гласності, прозорості та доступності його діяльності;

- обов'язковості фінансування за рахунок коштів пенсійного фонду витрат, пов'язаних з виплатою пенсій та наданням соціальних послуг, в обсягах, передбачених цим Законом;

- цільове й ефективне використання коштів загальнообов'язкового державного пенсійного страхування;

- відповідальність суб'єктів системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування за порушення норм закону «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», а також за невиконання або неналежне виконання покладених на них обов'язків.

Другий рівень пенсійної системи буде запроваджено лише за певних умов, визначених законом «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» (див. § 3.5 частини I).

Дворівнева загальнообов'язкова пенсійна система дасть можливість розподілити між двома її складовими ризики, пов'язані зі змінами в демографічній ситуації (до чого більш чутлива солідарна система) та з коливаннями в економіці і на ринку капіталів (що більше відчувається у накопичувальній системі).

Отже, створення в Україні в процесі пенсійної реформи дворівневої системи пенсійного страхування зумовлене об'єктивними соціально-економічними реаліями та тенденціями їх розвитку.

Ефективність вирішення існуючих проблем в сфері пенсійного забезпечення шляхом дворівневої пенсійної системи підтверджується і світовим досвідом (див. § 2.3 частини I).

3.4. Сутність, загальна характеристика та особливості солідарної пенсійної системи

Природа солідарної пенсійної системи полягає у тому, що вона функціонує в режимі забезпечення поточних виплат.

На відміну від накопичувальної системи, де сплачені страхові внески, які є власністю застрахованої особи, інвестуються з метою отримання прибутку на користь застрахованих осіб, та на відміну від бюджетних пенсійних програм, якими передбачено виплати пенсій за рахунок коштів державного бюджету, в солідарній системі працездатне покоління громадян, сплачуючи страхові внески, формує фінансові ресурси, які відразу спрямовуються на виплату пенсій непрацездатному поколінню.

У статті 2 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» дано визначення солідарної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування та описано принципи її функціонування.

За законом, *солідарна система* – це система, яка базується на засадах солідарності, субсидування та виплати пенсій і надання соціальних послуг за рахунок коштів Пенсійного фонду на умовах та у порядку, передбачених Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування».

У рамках цієї системи також законодавчо запроваджено різноманітні форми підтримки непрацездатних осіб (пенсіонерів). Така підтримка передбачає певний рівень часткового перерозподілу пенсійних коштів на користь:

- осіб, які працювали у шкідливих і тяжких умовах – підвищений розмір пенсії за рахунок пільгового врахування стажу роботи в таких умовах, набутого до 1 січня 2004 року, а також право на достроковий вихід на пенсію. Водночас законодавчо встановлено механізм спочатку часткового, а потім повного відшкодування таких витрат за рахунок коштів роботодавців;

- осіб, які працювали на педагогічній роботі, в окремих медичних закладах, соціальних працівників, артистів і спортсменів, які мають право на пенсію за вислугу років (до досягнення загальноновстановленого пенсійного віку);

- хворих на гіпофізарний нанізм (ліліпутів) та диспропорційних карликів, інвалідів зору I групи, жінок, які народили п'ятеро або більше дітей і виховали їх до восьмирічного віку та мають право на дострокову пенсію;

- осіб, які мали низькі заробітки, але за наявності певного стажу мають право на мінімальну пенсію;

- осіб, які не мали можливості набути достатньо великого страхового стажу (мали низькі заробітки, перебували у відпустці по догляду за дитиною, доглядали за інвалідом I групи тощо) і мають право на мінімальну пенсію та надбавки до пенсії;

- осіб, які проживають у гірських населених пунктах, є донорами крові, тощо.

Кошти солідарної системи спрямовуються також на фінансування соціальних послуг – допомоги на поховання пенсіонера.

Принципово важливим механізмом, запровадженим у солідарній системі пенсійного страхування, є розмежування джерел фінансування пенсій, призначених за різними пенсійними програмами. Завдяки цьому механізму пенсії, призначені за спеціальними правилами, відмінними від визначених Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», фінансуються з двох джерел:

а) із солідарної системи (Пенсійним фондом) – у розмірі страхової пенсії;

б) із Державного бюджету України – різниця між розміром пенсії, призначеної за спеціальною пенсійною програмою, та розміром страхової пенсії.

З державного бюджету фінансуються і зазначені вище надбавки до пенсій, а також надбавки та пенсії, призначені особам, трудовий договір з якими розірвано з ініціативи власника або уповноваженого ним органу у зв'язку з виявленою невідповідністю працівника займаній посаді за станом здоров'я, відповідно до Закону України «Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні».

Певні витрати солідарної системи покладено на фонди загальнообов'язкового державного соціального страхування, зокрема витрати на виплату достроково призначених пенсій за законом «Про зайнятість населення» у період до досягнення особами, які достроково виходять на пенсію, пенсійного віку, а також сплату страхових внесків у періоди тимчасової непрацездатності застрахованих осіб.

Зазначені механізми «очищають» солідарну систему від невластивих для неї виплат, даючи змогу використовувати її інфраструктуру для обслуговування цих виплат. Це особлива риса солідарної системи в умовах перехідного періоду, коли окремі елементи старої пенсійної системи, що мають виражену природу соціальних пільг, ще не трансформовано в окрему систему державної соціальної та цільової грошової допомоги.

До того ж солідарна пенсійна система практично не піддана багатьом фінансово-економічним ризикам, до яких дуже чутлива накопичувальна пенсійна система.

Таким чином, солідарна система є ключовим елементом системи загально-обов'язкового державного пенсійного страхування, здатним забезпечити задоволення базових вимог щодо заміщення заробітку пенсією.

Більш детально про джерела фінансування виплат у пенсійній системі дивися пункт 1.4.2 частини II.

На 1 серпня 2004 р. солідарна система обслуговує 13,8 млн пенсіонерів, а її учасниками є близько 26 млн громадян – платників страхових внесків.

3.5. Сутність, загальна характеристика та особливості обов'язкової накопичувальної пенсійної системи

Обов'язкова накопичувальна система є принципово новим елементом системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування не тільки для України, а й для багатьох країн світу, що протягом останніх 20 років реформували свої пенсійні системи.

Головною ознакою цієї системи є те, що в ній, на відміну від солідарної, не відбувається негайної виплати пенсійних коштів, які надійшли у вигляді страхових внесків. Такі кошти спрямовуються на формування реальних індивідуальних накопичень застрахованих осіб. З метою збереження цих заощаджень забезпечується їх інвестування в інструменти грошового, фондового ринків, об'єкти нерухомості, банківські метали та інші активи, дозволені Законом України «Про загально-обов'язкове державне пенсійне страхування».

У статті 7 зазначеного закону дається визначення поняття «накопичувальна система загальнообов'язкового пенсійного страхування»: це система, що базується на засадах накопичення коштів застрахованих осіб у Накопичувальному фонді та фінансування витрат на оплату договорів страхування довічних пенсій та одноразових виплат на умовах і в порядку, передбачених законом.

Законом не зазначено точну дату запровадження накопичувальної системи, а визначено умови, після виконання яких може бути ухвалено закон про створення Накопичувального пенсійного фонду та запровадження перерахування страхових внесків до цієї системи.

Перерахування страхових внесків до Накопичувального фонду здійснюється в разі одночасного підвищення заробітної плати застрахованій особі та лише після виконання таких умов:

- а) економічного зростання країни протягом двох останніх років, а саме: якщо в кожному з них валовий внутрішній продукт зростав не менше ніж на 2 відсотки порівняно з попереднім роком;
- б) забезпечення виплати пенсій у солідарній системі в розмірі, передбаченому частиною третьою статті 46 Конституції України;
- в) збалансованості бюджету Пенсійного фонду відповідно до міжнародних стандартів бухгалтерського обліку;

г) створення інституційних компонентів функціонування накопичувальної системи пенсійного страхування, у тому числі:

- повного впровадження системи персоніфікованого обліку та створення системи автоматизованого звітування про стан накопичувальних пенсійних рахунків застрахованих осіб з урахуванням стану пенсійних активів;

- створення програмно-технічного комплексу для системи збирання страхових внесків до Накопичувального фонду, сумісного з системою електронних переказів банків;

- ухвалення законодавчих актів, необхідних для функціонування накопичувальної системи пенсійного страхування;

- призначення всіх членів ради Накопичувального фонду;

- проведення тендерів та укладення договорів з компаніями з управління активами, зберігачем та аудитором Накопичувального фонду;

- набуття досвіду роботи системи недержавного пенсійного забезпечення;

- забезпечення фінансування з державного бюджету втраченої частини страхових коштів у солідарній системі у зв'язку з перерахуванням частини страхових внесків до Накопичувального фонду.

Пунктом 1 Прикінцевих положень Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» передбачено, що впродовж перших одинадцяти років існування українська обов'язкова накопичувальна система функціонуватиме на засадах централізації, тобто індивідуальні пенсійні накопичення застрахованих осіб будуть сконцентровані в державному Накопичувальному фонді. Після завершення цього періоду застраховані особи отримають право залишити свої пенсійні накопичення у централізованому фонді або спрямувати їх до недержавних пенсійних фондів за власним вибором.

У рамках обов'язкової накопичувальної системи буде також запроваджено передачу права власності на страхові внески, спрямовані до неї, та отриманий від їх інвестування дохід безпосередньо застрахованим особам, а також забезпечено право на успадкування індивідуальних пенсійних накопичень.

Основні терміни та поняття

Загальнообов'язкове державне соціальне страхування – це система прав, обов'язків і гарантій, яка передбачає надання соціального захисту, що включає матеріальне забезпечення громадян у разі хвороби, повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з не залежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом, за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати страхових внесків роботодавцем, громадянами, а також бюджетних та інших джерел, передбачених законом.

Солідарна пенсійна система (солідарна система) – це система, яка базується на засадах солідарності, субсидування та виплати пенсій і надання соціальних послуг

за рахунок коштів Пенсійного фонду на умовах та у порядку, передбачених Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування».

Накопичувальна система загальнообов'язкового пенсійного страхування – це система, що базується на засадах накопичення коштів застрахованих осіб у Накопичувальному фонді та фінансування витрат на оплату договорів страхування довічних пенсій та одноразових виплат на умовах і в порядку, передбачених Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування».

Контрольні запитання

1. Які види соціального страхування існують в Україні?
2. Що являє собою структура загальнообов'язкового державного пенсійного страхування?
3. Назвіть основні принципи системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування?
4. Які системи пенсійного забезпечення, крім системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, існують в Україні?
5. У чому полягає сутність солідарної пенсійної системи?
6. Які особливості накопичувальної пенсійної системи?

4. Соціально-економічні засади системи загально-обов'язкового державного пенсійного страхування в Україні

4.1. Основні макроекономічні показники та соціально-економічні чинники, що впливають на стан системи пенсійного страхування, тенденції та динаміка їх розвитку

Враховуючи те, що система пенсійного страхування є складовою загальної фінансової системи країни, вона функціонує на основі єдиних макроекономічних показників розвитку України, зокрема таких як: демографічна ситуація, стан використання трудового потенціалу, досягнутий рівень розвитку економіки і соціальної сфери та інших чинників, а також очікуваних тенденцій зміни цих чинників у перспективі.

Для цього в сфері пенсійного страхування здійснюється відповідне макроекономічне прогнозування.

Під час макроекономічного прогнозування використовуються також дані про стан ринку праці, про рівень зайнятості населення та безробіття. У цілому основними розрахунковими показниками є:

чисельність зайнятого населення в галузях народного господарства з урахуванням наданих державою пільг з оподаткування;

- чисельність найманих і самозайнятих працівників;
- кількість платників внесків (роботодавці та застраховані особи);
- фонд оплати праці, на який нараховується розмір страхових внесків (із розподілом найманих працівників за рівнем заробітної плати);
- обсяги надходжень до Пенсійного фонду;
- обсяги витрат на виплату пенсій;
- чисельність пенсіонерів;
- середній розмір пенсійних виплат.

За необхідності застосовуються й інші показники.

Макроекономічний прогноз розробляється на короткостроковий період (щорічно на наступний рік), середньостроковий період (на 5–10 років), і довгострокову перспективу (до 75 років).

4.2. Пенсійне страхування та демографічна ситуація

На 1 вересня 2004 року в Україні налічувалося 13,8 млн пенсіонерів, що становить майже 30% усього населення країни. Чисельність людей працездатного віку становить 23,1 млн осіб, а реально зайнятих – 20 млн осіб. Таким чином, співвідношення чисельності пенсіонерів і зайнятого населення становить 1:1,2, а з урахуванням прихованого безробіття це співвідношення реально наближається до 1:1.

За прогнозними розрахунками в найближчі кілька років чисельність пенсіонерів буде стабільною і навіть трохи зменшиться, оскільки пенсійного віку в цей

період досягне покоління, яке народилося у воєнні та перші післявоєнні роки, коли рівень народжуваності був досить низький. Але починаючи приблизно з 2015 р., чисельність пенсіонерів почне стійко зростати за рахунок людей, які народились у період так званого «демографічного буму» 50–60-х років. Водночас унаслідок зниження народжуваності, яке спостерігається з початку 90-х років, буде зменшуватись і кількість працездатного населення, і таким чином, уже після 2030 р. чисельність пенсіонерів може перевищити кількість зайнятого населення, що своєю чергою зробить проблематичним забезпечення достатнього рівня пенсій у солідарній системі.

Радою з вивчення продуктивних сил України НАН України розроблений комплексний прогноз демографічного розвитку України з урахуванням даних Всеукраїнського перепису населення та параметрів прогнозу демографічного розвитку України до 2026 року, поданого у Посланні Президента України до Верховної Ради України 2003 року «Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2002 році», та прогнозу демографічного розвитку України до 2050 року, здійсненого фахівцями ООН (табл. 1.3). За цим прогнозом очікується зростання чисельності населення пенсійного віку на фоні скорочення загальної чисельності мешканців країни та чисельності населення працездатного віку.

Таблиця 1.3

Прогноз чисельності населення України (тисяч осіб у середньому за рік)

Роки	Усього	у тому числі	
		працездатного віку	пенсійного віку
2001	48 415,5	27 984,7	11 492,8
2005	47 448,8	28 706,1	11 204,9
2010	46 008,5	28 091,9	11 377,5
2015	44 616,5	26 570,7	11 840,1
2020	43 150,8	24 905,7	12 273,8
2025	41 741,2	23 716,9	12 534,4
2030	40 536,2	22 566,3	12 950,5
2035	39 280,5	21 066,1	13 475,8
2040	36 526,3	19 533,0	14 328,0

Відповідно передбачається помітне зростання демоекономічного навантаження на систему державного пенсійного забезпечення (як за співвідношенням чисельності населення пенсійного та працездатного віку, так і чисельності пенсіо-

нерів та платників внесків до Пенсійного фонду України) практично протягом усього 40-річного періоду (рис. 1.3).

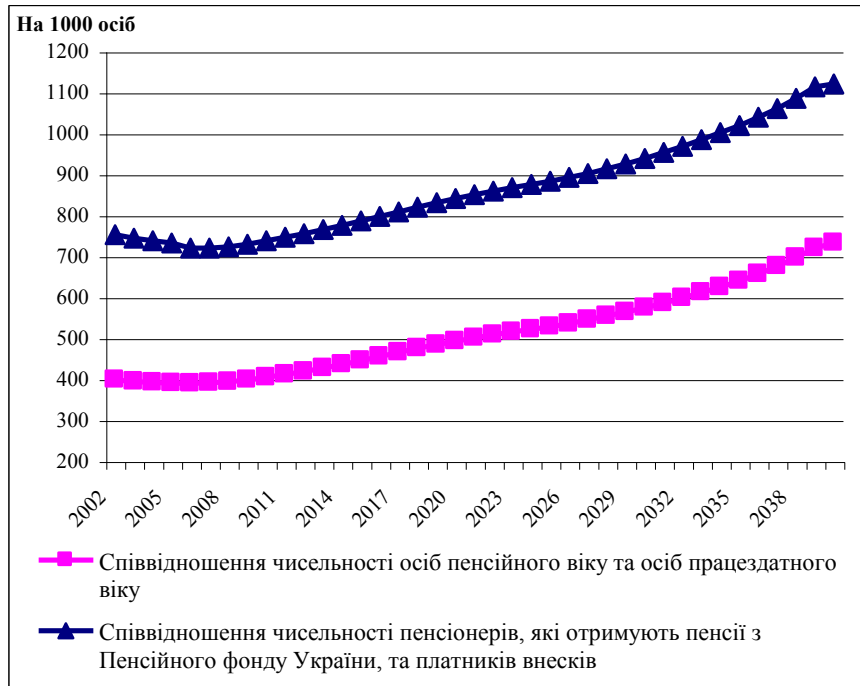

Рис. 1.3. Демографічне навантаження

Такий демографічний прогноз є однією з основних причин для запровадження в процесі пенсійної реформи другого рівня – обов'язкової накопичувальної пенсійної системи, яка практично не піддана демографічним ризикам.

4.3. Пенсійне страхування та система оплати і ринок праці

Одним з основних чинників, які суттєво впливають на стан пенсійної системи, є зайнятість і рівень оплати праці населення.

Чим вищий у державі рівень зайнятості працездатного населення, тим, відповідно, більшою повинна бути сумарна кількість внесків у систему пенсійного страхування.

Тому підвищення рівня зайнятості працездатного населення залишатиметься надзвичайно важливою складовою соціально-економічної політики держави, особливо з огляду на значне демографічне навантаження на солідарну систему, про що йшлося вище.

Визначальний вплив на фінансовий стан системи пенсійного страхування має стан бази справляння страхових внесків. Передусім це стосується рівня заробітної плати в країні, тобто вартості робочої сили. За статистичними даними на початку

90-х років частка заробітної плати в собівартості продукції становила 15–24%, на початку XXI століття – лише 9–11%.

У 2003 році майже 7 млн громадян одержували зарплату, що не перевищує мінімального рівня.

Суттєво позначилося на фінансовому стані пенсійної системи надання пільг зі сплати страхових внесків. Так, з 1999 року для агропромислових підприємств було запроваджено сплату фіксованого сільськогосподарського податку (розподіляється після сплати між державним і місцевими бюджетами та соціальними фондами) з одночасним звільненням зазначених підприємств від сплати всіх інших податків та обов'язкових платежів, у тому числі відрахувань до Пенсійного фонду. Внаслідок цього тільки планові надходження від агропромислового комплексу у вигляді частини фіксованого сільгосподатку скоротилися порівняно з обсягом їх нарахувань на фонд оплати праці більш ніж у 2,5 разу. Відповідно надходження від цих платників у 1999 році покривали видатки на фінансування пенсій більш ніж 5 млн сільських пенсіонерів на 11%, у 2001 році – на 10%, у 2002 році – на 7,6%, а у 2003 році лише на 2,58%. У 2003 році середньомісячні надходження від одного платника фіксованого сільськогосподарського податку становили 18,5 грн, а від платника, який сплачує внески за звичайною схемою, – 146,9 грн.

Аналогічна ситуація склалася з єдиним і фіксованим податком, запровадженим у 1998 році для суб'єктів малого і середнього підприємництва. У спрощеній системі оподаткування (єдиний і фіксований податок), якою охоплено понад 2,4 млн громадян, на користь одного найманого працівника у 2003 році сплачувалося в середньому лише 28,6 грн на місяць.

Крім того, протягом 1994–2001 років за різними законодавчими актами 16 разів проводилося списання та реструктуризація заборгованості зі сплати збору на обов'язкове державне пенсійне страхування. Загальні втрати Пенсійного фонду внаслідок цих списань становили 9860,4 млн грн.

Реформування пенсійної системи відкриває шляхи для реалізації нової пенсійної політики, спрямованої на вирішення зазначених проблем, стимулювання роботодавців до зміни їхнього ставлення у питаннях оплати праці.

Про це свідчить той факт, що за 8 місяців 2004 року через установи банків було виплачено заробітної плати на суму 50,6 млрд грн, що на 12,2 млрд грн більше, ніж за такий же період у 2003 році.

Треба також відзначити, що статтями 19, 106 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» запроваджено сплату страхових внесків на загальних підставах для усіх категорій платників.

Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» закріплено розмежування джерел фінансування за різними пенсійними програмами (див. § 1.4 частини II), що також має позитивно вплинути на стан пенсійної систе-

ми, як і запровадження в майбутньому пільгового пенсійного забезпечення окремих категорій працівників через корпоративні та професійні пенсійні фонди.

Законодавчо заборонено (стаття 18 закону) списання заборгованості зі страхових внесків і наданих пільг з їх оплати.

4.4. Пенсійне страхування та фінансові ринки

Роль систем пенсійного страхування в сучасному світі не обмежується лише формуванням умов матеріального забезпечення непрацездатних громадян. У багатьох країнах ці системи – потужні фінансові інституції, які є активними суб'єктами національних і міжнародних фінансових ринків.

Українська система пенсійного страхування в цьому плані не є винятком. Усі три її складові або вже є інституційними елементами фінансового ринку країни, або найближчим часом стануть ними.

На сьогодні у сфері національних фінансів солідарна пенсійна система є другою за обсягом після державного бюджету системою акумулювання та розподілу коштів – їх річний обсяг у 2004 році становитиме більше 30 млрд грн (майже 12% ВВП країни).

Створення у майбутньому обов'язкової накопичувальної системи завершить процес формування обов'язкової державної пенсійної системи як достатньо активного фінансового ринку. Кошти Накопичувального фонду мають стати потужним джерелом довгострокових інвестицій у національну економіку, дати відчутний поштовх розвитку фондового ринку країни, оскільки переважна більшість зазначених коштів має інвестуватися саме через інструменти фондового ринку. Для ефективного функціонування накопичувальної пенсійної системи законом «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» передбачено низку правил, нормативів та обмежень, про які докладно йдеться в розділі 2 «Обов'язкова накопичувальна пенсійна система».

Отже, підсумовуючи наведений у цьому розділі матеріал, треба зазначити, що ефективність функціонування системи пенсійного страхування (як солідарного, так і в майбутньому накопичувального компонентів) безпосередньо залежить від проведення ефективної соціальної політики, стабільної економічної ситуації, подальшого зростання виробничого та трудового потенціалу, вдосконалення системи оплати праці, зокрема зростання частки заробітної плати у собівартості продукції, збільшення доходів працюючого населення, їх детінізації, повноцінної реалізації норм Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування».

Головним критерієм ефективності системи пенсійного страхування має стати постійне зростання рівня добробуту непрацездатних громадян через збільшення розмірів пенсійних виплат, забезпечення їх на рівні соціальних стандартів, задоволення життєвих потреб у непрацездатному віці, диференціації залежно від трудового внеску, забезпечення стимулювання до продуктивної праці.

Контрольні запитання

1. Назвіть основні соціально-економічні чинники, що впливають на стан системи пенсійного страхування.
2. Як стан демографічної ситуації позначається на системі пенсійного страхування?
3. Назвіть основні макроекономічні показники, які використовуються під час прогнозування фінансового стану пенсійної системи.
4. Що впливає на фінансовий стан солідарної системи загально-обов'язкового державного пенсійного страхування?

5. Правові основи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування в Україні

б.

5.1. Нормативно-правове регулювання у сфері загальнообов'язкового державного пенсійного страхування: сутність і методи

Правове регулювання у сфері загальнообов'язкового державного пенсійного страхування можна визначити як форму регулювання суспільних відносин у цій сфері, за допомогою якої поведінка учасників цих відносин приводиться у відповідність до вимог, що містяться у нормах права.

Об'єктом правового регулювання є суспільні відносини, що виникають у сфері загальнообов'язкового державного пенсійного страхування (сплата страхових внесків, призначення і виплата пенсії, добровільна участь у системі пенсійного страхування, формування та використання страхових коштів, управління системою пенсійного страхування, права, обов'язки та відповідальність її учасників і т. ін.)

У процесі правового регулювання у сфері пенсійного страхування використовуються як імперативні (вказують на необхідність діяти певним чином), так і диспозитивні (передбачають вибір особою того чи іншого варіанта поведінки) правові норми та норми, які встановлюють міру відповідальності учасників правовідносин.

Об'єктивно переважна більшість правових норм у сфері пенсійного страхування має імперативний характер. Це пов'язано, передусім, з необхідністю встановлення чітких прав і обов'язків суб'єктів системи пенсійного страхування. Серед імперативних правових норм можна назвати встановлений обов'язок платників сплачувати страхові внески на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, встановлення їх відповідальності за несвоєчасну сплату страхових внесків, принципи визначення права особи на пенсію та розрахунок її розміру.

До диспозитивних норм можна віднести положення закону «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» щодо добровільної участі осіб у системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування. У цьому разі суб'єкти наділені правом вибору варіанта поведінки: брати чи не брати участь у добровільній системі.

5.2. Зміст і характеристика правовідносин у сфері загальнообов'язкового державного пенсійного страхування

Коротко поняття правовідносин можна визначити як відносини, врегульовані нормами права. Фактично це продукт правового регулювання, наслідки його застосування. Правові відносини у сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування виражаються у взаємних правах та обов'язках суб'єктів права у сфері пенсійного страхування.

Правові відносини у сфері пенсійного страхування можна поділити на такі групи:

1) Залежно від кількості суб'єктів – загальні (кількість уповноважених або зобов'язаних суб'єктів не визначено) і конкретні (кількість їх точно визначена). До загальних можна віднести правовідносини, що виникають у сфері сплати страхових внесків. До конкретних правовідносин належать правовідносини у сфері управління Пенсійного фонду.

2) За кількісним складом суб'єктів – прості (правовідносини між двома суб'єктами) і складні (правовідносини між трьома і більше суб'єктами). До першої групи правовідносин можна віднести, наприклад, правовідносини між органом Пенсійного фонду та особою, яка звернулася за призначенням пенсії. До другої групи належать правовідносини з виплати пенсій, оскільки вони виникають між органом Пенсійного фонду, установою, що виплачує пенсії, та самим пенсіонером.

3) Залежно від елемента юридичної норми (диспозиція або санкція), на підставі якої вони виникають, – регулятивні й охоронні. До першої групи відносяться майже всі правовідносини, що виникають у сфері пенсійного страхування. До другої групи належать правовідносини щодо накладення адміністративних стягнень і фінансових санкцій за несплату або несвоєчасну сплату страхових внесків.

Правовідносини у сфері загальнообов'язкового державного пенсійного страхування можна також класифікувати за правовими інститутами пенсійного страхування, предметом регулювання, характером участі у них суб'єктів пенсійного страхування і т. ін.

5.3. Учасники правовідносин у сфері загальнообов'язкового державного пенсійного страхування

Усіх учасників правовідносин у цій сфері умовно можна поділити на три великі групи:

4) Учасники правовідносин у сфері пенсійних виплат, до яких належать застраховані особи (в окремих випадках члени їх сімей), Пенсійний фонд України в особі його органів та організації, уповноважені здійснювати виплату та доставку пенсій.

5) Суб'єкти правовідносин у сфері сплати внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування. Сюди належать страхувальники, застраховані особи, Пенсійний фонд України в особі його органів.

6) Правовідносини, що виникають у сфері управління загальнообов'язковим державним пенсійним страхуванням. Суб'єктами цих правовідносин є Президент України, Кабінет Міністрів України, Пенсійний фонд України, інші державні органи.

5.4. Законодавча та нормативно-правова база загальнообов'язкового державного пенсійного страхування

Згідно зі статтею 46 Конституції України громадяни мають право на соціальний захист, що передбачає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з не залежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом. Це право гарантується загальнообов'язковим державним пенсійним страхуванням за рахунок страхових внесків громадян, підприємств, установ та організацій, а також бюджетних та інших джерел соціального забезпечення. Саме ця норма Конституції є правовою основою системи загальнообов'язкового державного соціального страхування, частиною якого є пенсійне страхування.

Базовим законом у сфері загальнообов'язкового державного пенсійного страхування є Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування. Цим законом врегульовано загальні принципи побудови системи соціального страхування.

Основним законом, що регулює питання загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, є Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 9 липня 2003 р. № 1058-IV. Закон містить 15 розділів і 113 статей, у яких уперше комплексно врегульовано всі питання, пов'язані з функціонуванням системи пенсійного страхування, – від визначення суб'єктів (учасників) цієї системи, їхніх прав та обов'язків до порядку сплати страхових внесків, здійснення пенсійних виплат, механізму управління цією системою.

Донедавна всі ці питання регулювалися різними законодавчими (а іноді підзаконними) актами, які належали до різних галузей права. Наприклад, умови та розміри пенсій визначалися законом «Про пенсійне забезпечення», питання обов'язкових платежів до Пенсійного фонду – Законом України «Про збір на обов'язкове державне пенсійне страхування», механізм управління пенсійною системою взагалі не було врегульовано на законодавчому рівні.

Важливим у законі «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» є те, що вперше визначено поняття пенсійного законодавства та предмет його правового регулювання. Згідно зі статтею 4 цього закону законодавство про пенсійне забезпечення базується на Конституції України, складається з Основ законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування, закону «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення», законів, якими встановлюються умови пенсійного забезпечення, відмінні від загальнообов'язкового державного пенсійного страхування та недержавного пенсійного забезпечення, міжнародних договорів з пенсійного забезпечення, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також інших законів і нормативно-правових актів, ухвалених відповідно до законів про пенсійне забезпечення, що регулюють відносини у сфері пенсійного забезпечення в Україні.

Виключно законами про пенсійне забезпечення визначаються:

- види пенсійного забезпечення;
- умови участі в пенсійній системі чи її рівнях;
- пенсійний вік для чоловіків і жінок, з досягненням якого особа має право на пенсійні виплати;
- джерела формування коштів, що спрямовуються на пенсійне забезпечення;
- умови, норми та порядок пенсійного забезпечення;
- організація та порядок управління в системі пенсійного забезпечення.

Отже, в інших законодавчих актах не можуть міститися норми, які регулюють ці питання. З урахуванням цього мають бути внесені зміни до майже 40 законів України для увідповіднення їх до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування».

Слід звернути увагу, що пенсійне законодавство складається не тільки із закону «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», а й з інших законодавчих актів, які встановлюють умови пенсійного забезпечення, відмінні від умов пенсійного страхування.

Так, сьогодні питання пенсійного забезпечення регулюється більш ніж двадцятьма законами України, які встановлюють спеціальні умови пенсійного забезпечення окремих категорій осіб. Це закони України «Про державну службу», «Про службу в органах місцевого самоврядування», «Про Національний банк України», «Про статус народного депутата України», «Про донорство крові та її компонентів», «Про статус гірських населених пунктів» та ін. пункті (докладно про це див. у 1.5.1 частини II).

Більшість норм Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» є нормами прямої дії, тобто їх застосування не потребує будь-яких інших правових норм, що визначають механізм застосування норм закону.

Водночас, крім Конституції та законів України, правове регулювання у сфері пенсійного забезпечення здійснюється на підставі інших актів законодавства: актів Президента України, Кабінету Міністрів України, а також відомчих нормативно-правових актів органів виконавчої влади.

Зазначені акти законодавства та інші нормативно-правові акти видаються на підставі та на виконання відповідних законів, які можуть містити прямі посилання на необхідність видання підзаконних актів або визначають повноваження органів влади та їх посадових осіб щодо здійснення правового регулювання (видання нормативно-правових актів). Перелік основних нормативно-правових актів наведено у списку рекомендованої літератури).

Статтею 103 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» встановлено право давати роз'яснення щодо застосування його норм. Таке право, зокрема, мають Пенсійний фонд України і Міністерство праці та соціальної політики України щодо норм, які стосуються призначення і виплати пенсій.

Закон «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» містить і бланкетні (відсилочні) норми, які передбачають застосування норм інших законів для врегулювання правовідносин у сфері пенсійного страхування. Так, наприклад, у підпункті першому пункту 8 Прикінцевих положень закону, у якому йдеться про визначення ставок страхових внесків на пенсійне страхування, зроблено посилання на відповідні норми Закону України «Про збір на обов'язкове державне пенсійне страхування».

Водночас статтею 5 закону «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» визначено коло питань, які регулюються виключно цим законом, а саме:

- принципи та структура системи пенсійного страхування;
- коло осіб, які підлягають пенсійному страхуванню;
- платники страхових внесків, їхні права й обов'язки;
- порядок нарахування, обчислення і сплати страхових внесків;
- стягнення заборгованості за цими внесками;
- види пенсійних виплат;
- умови набуття права та порядок визначення розмірів пенсійних виплат;
- пенсійний вік для чоловіків і жінок;
- мінімальний розмір пенсії за віком;
- порядок здійснення пенсійних виплат за державним пенсійним страхуванням;
- порядок використання коштів Пенсійного фонду та Накопичувального фонду;
- організація та порядок управління в системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування.

Окремо слід звернути увагу на п. 15 Прикінцевих положень закону, згідно з яким до увідповіднення законодавства до цього закону закони України та інші нормативно-правові акти застосовуються у частині, що не суперечить цьому закону.

Також законом «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» передбачено застосування норм пенсійного законодавства, яке діяло раніше, зокрема Закону України «Про пенсійне забезпечення» (докладно про це див. пункт 1.5.10 частини II).

5.5. Терміни та поняття в пенсійному законодавстві

Більшість термінів і понять, що застосовуються в системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, визначено статтею 1 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування». У цій статті наведено 35 таких визначень, у тому числі дано визначення таких понять як «пенсія», «застрахована особа», «мінімальний страховий внесок», «страхові внески», «непрацездатні громадяни» тощо. Деякі терміни та поняття (наприклад «базовий звітний період для нарахування та сплати страхових внесків», «резерв коштів

Пенсійного фонду», «органи управління Пенсійного фонду» тощо) наведено та розкрито в інших статтях закону.

Варто пам'ятати, що терміни, наведені у законі, можуть застосовуватися виключно для цілей цього закону або в нормативно-правових актах, ухвалених на виконання цього закону. При цьому визначення окремих термінів, що застосовуються у законодавстві про пенсійне страхування, можуть не збігатися з визначеннями, наведеними у законодавстві інших галузей права.

5.6. Зв'язок пенсійного законодавства з іншими нормами права

В умовах постійного зростання кількості суспільних відносин, які підлягають правовому регулюванню, всі питання, пов'язані із загальнообов'язковим державним пенсійним страхуванням, не можливо врегулювати одним або кількома спеціалізованими законодавчими актами. Відповідно виникає потреба у застосуванні правових норм інших галузей права. Наприклад, стягнення заборгованості зі сплати страхових внесків з підприємств, відносно яких порушено справу про банкрутство, регулюється спеціальним законом «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом»; порядок виконання вимог органів Пенсійного фонду також врегульовано в іншому, спеціальному законі «Про виконавче провадження».

Таких прикладів можна навести багато. Варто лише зазначити, що окремі питання, які виникають у сфері пенсійного страхування, регулюються цивільним, кримінальним, адміністративним законодавством, законодавством у сфері праці, підприємництва та ін. Так, статтю 212 Кримінального кодексу України встановлено відповідальність за ухилення від сплати страхових внесків; Кодекс України про адміністративні правопорушення визначає загальні принципи притягнення до адміністративної відповідальності осіб, які вчинили правопорушення, зазначені у статті 106 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування».

5.7. Застосування норм міжнародного права та норм міжнародних договорів у сфері загальнообов'язкового державного пенсійного страхування

За загальним правилом норми національного законодавства застосовують у частині, що не суперечить міжнародним договорам згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Не є винятком і законодавство у сфері загальнообов'язкового державного пенсійного страхування. Згідно з абзацом другим статті 4 закону «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», якщо міжнародним договором України, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, встановлено інші норми, ніж ті, що передбачені законодавством України про пенсійне забезпечення, то застосовуються норми міжнародного договору.

Усього на цей час діє 12 міжнародних договорів, укладених між Україною та іншими державами щодо пенсійного забезпечення. Цими договорами передбачено спеціальні умови пенсійного забезпечення громадян держав, які підписали відповідні договори, відмінні від загальних правил, встановлених національним законодавством.

Перелік міжнародних договорів наведено у списку рекомендованої літератури, вміщеному в кінці посібника.

Докладніше про застосування цих договорів див. пункт 1.5.14 частини II.

Основні терміни та поняття

Правове регулювання у сфері загальнообов'язкового державного пенсійного страхування – форма регулювання суспільних відносин у цій сфері, за допомогою якої поведінка учасників цих відносин приводиться у відповідність до вимог, що містяться у нормах права.

Суб'єкти правовідносин – учасники врегульованих правовими нормами суспільних відносин, які є носіями взаємних юридичних прав та обов'язків.

Джерела пенсійного права – правові акти, що містять норми пенсійного права.

Пенсійне законодавство – законодавство про пенсійне забезпечення, яке базується на Конституції України, складається з Основ законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування, Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», закону «Про недержавне пенсійне забезпечення», законів, якими встановлюються умови пенсійного забезпечення, відмінні від загальнообов'язкового державного пенсійного страхування та недержавного пенсійного забезпечення, міжнародних договорів з пенсійного забезпечення, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також інших законів і нормативно-правових актів, ухвалених відповідно до законів про пенсійне забезпечення, що регулюють відносини у сфері пенсійного забезпечення в Україні.

Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» – базовий законодавчий акт у сфері пенсійного страхування, який визначає принципи, засади і механізми функціонування системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, призначення, перерахунку і виплати пенсій, надання соціальних послуг з коштів Пенсійного фонду, а також регулює порядок формування Накопичувального пенсійного фонду та фінансування за рахунок його коштів видатків на оплату договорів страхування довічних пенсій або одноразових виплат застрахованим особам, членам їхніх сімей та іншим особам, передбаченим цим законом.

Контрольні запитання

1. Поняття та предмет правового регулювання у сфері загальнообов'язкового державного пенсійного страхування.
2. Поняття, сутність і види правовідносин, що виникають у сфері загальнообов'язкового державного пенсійного страхування.
3. Загальна характеристика учасників правовідносин у сфері загальнообов'язкового державного пенсійного страхування.
4. Основні нормативно-правові акти у сфері загальнообов'язкового державного пенсійного страхування.
5. Порядок застосування міжнародних договорів у сфері пенсійного забезпечення.

II. Особлива частина

1. Солідарна пенсійна система

2.

1.1. Учасники (суб'єкти) солідарної пенсійної системи, їх права, обов'язки та відповідальність. Добровільна участь у системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування

Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» запроваджено структуру пенсійного страхування, у якій відносини між учасниками побудовані не за схемою вертикальних владних повноважень, а за принципом взаємопов'язаних прав та обов'язків.

У статті 3 цього закону визначено учасників правовідносин у солідарній пенсійній системі (див. рис. 2.1):

застраховані особи (члени їхніх сімей та інші особи);
страхувальники;

Пенсійний фонд України;

уповноважений банк;

підприємства, установи, організації, що здійснюють виплату і доставку

пенсій.

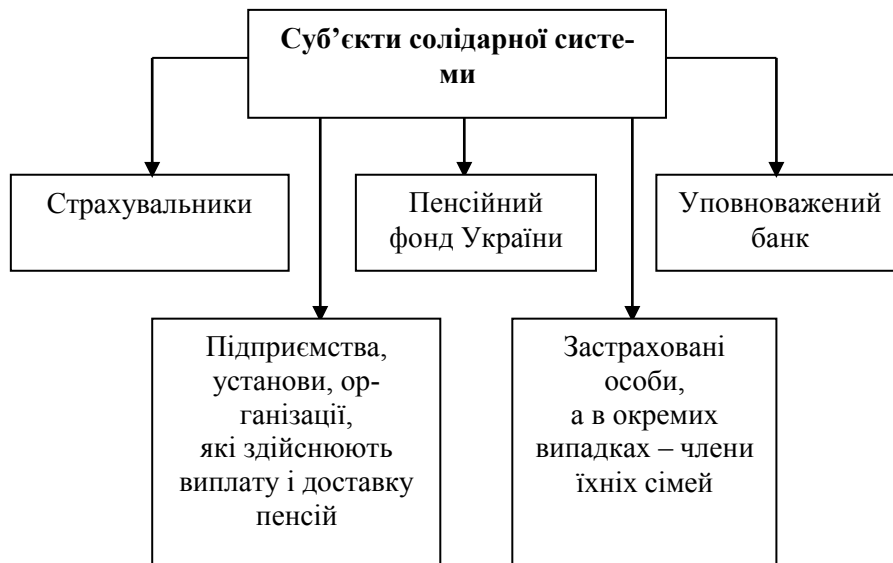

Рис. 2.1. Суб'єкти солідарної пенсійної системи

До суб'єктів правовідносин, які регулюються Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», можна віднести також банки, які

обслуговують платників страхових внесків, оскільки для таких банків цим законом передбачені певні обов'язки, про що йдеться далі.

Застрахованою особою (відповідно до статті 1 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування») є фізична особа, яка підлягає загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню і сплачує (сплачувала) та/або за яку сплачуються чи сплачувалися у встановленому законом порядку страхові внески на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування.

У статті 11 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» та п. 2.2 Інструкції про порядок обчислення і сплати страхувальниками та застрахованими особами внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування до Пенсійного фонду України, затвердженої постановою правління Пенсійного фонду України від 19.12.2003 № 21-1 та зареєстровано в Міністерстві юстиції 16.01.2004 за № 64/8663 (далі – Інструкція), наведено перелік осіб, які підлягають загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню, а саме:

7) Громадяни України, іноземці (якщо інше не встановлено міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України) та особи без громадянства, які працюють на підприємствах, в установах, організаціях, створених відповідно до законодавства України, незалежно від форми власності, виду діяльності та господарювання, у філіях, представництвах, відділеннях та інших відокремлених підрозділах цих підприємств та організацій, в об'єднаннях громадян, у фізичних осіб – суб'єктів підприємницької діяльності – та інших осіб, у тому числі юридичних і фізичних осіб – суб'єктів підприємницької діяльності, які обрали особливий спосіб оподаткування (фіксований податок, єдиний податок, фіксований сільськогосподарський податок, придбали спеціальний торговий патент), на умовах трудового договору (контракту), або працюють на інших умовах, передбачених законодавством, або виконують роботи на зазначених підприємствах, в установах, організаціях чи у фізичних осіб за договорами цивільно-правового характеру.

8) Члени колективних та орендних підприємств, сільськогосподарських кооперативів і фермерських господарств, у тому числі тих, які обрали особливий спосіб оподаткування (фіксований податок, єдиний податок, фіксований сільськогосподарський податок, придбали спеціальний торговий патент).

9) Фізичні особи – суб'єкти підприємницької діяльності, у тому числі ті, які обрали особливий спосіб оподаткування (фіксований податок, єдиний податок, фіксований сільськогосподарський податок, придбали спеціальний торговий патент), та члени сімей зазначених фізичних осіб, які беруть участь у провадженні ними підприємницької діяльності.

До членів сімей фізичних осіб – суб'єктів підприємницької діяльності, які беруть участь у провадженні ними підприємницької діяльності, належать: дружина (чоловік), батьки, діти та інші утриманці, які досягли 15 років, не перебувають у трудових або цивільно-правових відносинах з такою фізичною особою – суб'єктом підприємницької діяльності, але разом з ним здійснюють підприємницьку діяльність і отримують частину доходу від заняття цією діяльністю.

10) Особи, які забезпечують себе роботою самостійно – займаються адвокатською, нотаріальною, творчою та іншою діяльністю, пов'язаною з отриманням доходу безпосередньо від цієї діяльності.

11) Громадяни України, які працюють у розташованих за межами України дипломатичних представництвах, консульських установах України, філіях, представництвах, інших відокремлених підрозділах підприємств та організацій (у тому числі міжнародних), створених відповідно до законодавства України (якщо інше не встановлено міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України).

12) Громадяни України та особи без громадянства, які працюють в іноземних дипломатичних представництвах і консульських установах іноземних держав, філіях, представництвах, інших відокремлених підрозділах іноземних підприємств та організацій, міжнародних організацій, розташованих на території України (якщо інше не встановлено міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України).

13) Особи, обрані на виборні посади до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, профспілок, політичних партій, які отримують заробітну плату (винагороду) за роботу на виборній посаді.

14) Особи, які проходять строкову військову службу у Збройних силах України, Службі безпеки України, інших утворених відповідно до законів України військових формуваннях, а також в органах Міністерства внутрішніх справ України.

15) Працівники воєнізованих формувань, особи начальницького і рядового складу фельд'єгерської служби спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань зв'язку та інформатизації, гірничорятувальних частин незалежно від підпорядкування, а також особовий склад аварійно-рятувальної служби, створеної відповідно до законодавства на постійній основі.

16) Особи, які проходять альтернативну (невійськову) службу.

17) Особи, які отримують щомісячні страхові виплати відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності», крім осіб, які отримують виплати у зв'язку зі смертю годувальника, та непрацюючих осіб, які отримують пенсії по інвалідності від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання.

18) Особи, які проходять професійну підготовку, перепідготовку або підвищення кваліфікації з відривом від виробництва за направленням підприємств, установ, організацій (без збереження заробітної плати та з отриманням стипендії відповідно до законодавства).

19) Особи, які відповідно до законів отримують допомогу по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку.

20) Один з непрацюючих працездатних батьків, усиновителів, опікун, піклувальник, які фактично здійснюють догляд за дитиною-інвалідом, а також непрацюючі працездатні особи, які здійснюють догляд за інвалідом I групи або за престарілим, який за висновком медичного закладу потребує постійного стороннього догляду або досяг 80-річного віку, якщо такі непрацюючі працездатні особи отримують допомогу або компенсацію відповідно до законодавства.

21) Особи, які отримують допомогу по тимчасовій непрацездатності.

22) Безробітні в період отримання допомоги по безробіттю.

Застрахованими є також особи, які уклали договір про добровільну участь у системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування.

Відповідно до статті 1 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» та пункту 1.3 зазначеної вище інструкції *страхувальниками (платниками страхових внесків)* є роботодавці та інші особи, які відповідно до цього Закону сплачують страхові внески на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування. До них належать:

- підприємства, установи, організації, роботодавці незалежно від форм власності, виду діяльності та господарювання, об'єднання громадян, профспілки, політичні партії;

- філії, представництва, відділення та інші відокремлені підрозділи зазначених підприємств, установ, організацій, об'єднань громадян, профспілок, політичних партій, які мають окремий баланс і самостійно ведуть розрахунки із застрахованими особами;

- фізичні особи – суб'єкти підприємницької діяльності – та інші особи, у тому числі ті, які обрали особливий спосіб оподаткування (фіксований податок, єдиний податок, фіксований сільськогосподарський податок, придбали спеціальний

торговий патент), які використовують працю фізичних осіб на умовах трудового договору (контракту), або на інших умовах, передбачених законодавством, або за договорами цивільно-правового характеру;

- колективні та орендні підприємства, сільськогосподарські кооперативи та фермерські господарства, у тому числі ті, які обрали особливий спосіб оподаткування (фіксований податок, єдиний податок, фіксований сільськогосподарський податок, придбали спеціальний торговий патент);

- дипломатичні представництва, консульські установи України, філії, представництва, інші відокремлені підрозділи підприємств та організацій (у тому числі міжнародних), створених відповідно до законодавства України, які мають окремий баланс і самостійно здійснюють розрахунки із застрахованими особами;

- іноземні дипломатичні представництва та консульські установи іноземних держав, філії, представництва, інші відокремлені підрозділи іноземних підприємств та організацій, міжнародних організацій, розташованих на території України.

Крім того, страхувальниками, тобто особами, які зобов'язані сплачувати внески на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування (абзац 36 статті 1 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», пункт 2.1 зазначеної вище інструкції), є:

- підприємства, установи, організації, військові частини та органи, які виплачують заробітну плату (винагороду), грошове забезпечення, допомогу, – для застрахованих осіб, обраних на виборні посади, осіб, які проходять строкову військову службу, працівників воєнізованих формувань, проходять осіб, які професійну підготовку, перепідготовку або підвищення кваліфікації з відривом від виробництва, отримують допомогу по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку, та осіб, які здійснюють догляд за дитиною-інвалідом, інвалідом I групи або за престарілим;

- Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття – для безробітних у період отримання допомоги по безробіттю;

- Фонд соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійного захворювання України – для працюючих осіб, за яких роботодавець сплачує внески в сумі меншій, ніж сума внеску із заробітку, який потерпілий мав до ушкодження здоров'я, а також для непрацюючих осіб, які отримують страхові виплати за законодавством про соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання;

- фізичні особи – суб'єкти підприємницької діяльності, у тому числі ті, які обрали особливий спосіб оподаткування (фіксований податок, єдиний податок, фіксований сільськогосподарський податок, придбали спеціальний торговий патент), та члени сімей зазначених фізичних осіб, які беруть участь у провадженні ними підприємницької діяльності, – для себе;

- особи, які забезпечують себе роботою самостійно – займаються адвокатською, нотаріальною, творчою та іншою діяльністю, пов'язаною з отриманням доходу безпосередньо від цієї діяльності, – для себе;

- особи, які досягли 16-річного віку та не належать до кола осіб, які підлягають загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню, у тому числі іноземці та особи без громадянства, які постійно проживають або працюють на території України, громадяни України, які постійно проживають або працюють за межами України, якщо інше не встановлено міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, і уклали договір про добровільну участь у системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування.

Страхові внески на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування за найманих працівників та інших осіб, які підлягають загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню та зазначені у статті 11 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», сплачують їх роботодавці та інші особи (стаття 1), виключний перелік яких наведено в статті 14 закону.

Добровільна участь у системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування

Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» передбачена можливість добровільної участі у пенсійному страхуванні (стаття 12). Право на добровільну участь у системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування мають особи, які досягли 16-річного віку та не належать до кола осіб, які підлягають загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню відповідно до статті 11 цього закону, у тому числі іноземці та особи без громадянства, які постійно проживають або працюють на території України, громадяни України, які постійно проживають або працюють за межами України, якщо інше не встановлено міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Слід зазначити, що Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» надається право добровільної участі як у солідарній, так і в накопичувальній системі пенсійного страхування або одночасно в обох системах.

Особа, яка хоче взяти добровільну участь у пенсійному страхуванні, подає до територіального органу Пенсійного фонду за місцем проживання відповідну заяву за формою, встановленою правлінням Пенсійного фонду, та документи за затвердженим ним переліком. Перелік документів, необхідних для укладення договору про добровільну участь, форму заяви та типового договору про добровільну участь у солідарній системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування визначено п. 3.17 Інструкції про порядок обчислення і сплати страховальниками та застрахованими особами внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування до Пенсійного фонду України.

З такою особою територіальний орган Пенсійного фонду не пізніше ніж через 30 календарних днів з дня отримання заяви укладає договір про добровільну участь у системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування відповідно до типового договору, що затверджується правлінням Пенсійного фонду.

Договір про добровільну участь повинен містити:

- назву документа;
- відомості про особу, які вносяться до системи персоніфікованого обліку;
- вид системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, у якій особа братиме участь;
- термін дії договору, який не може бути менше року;
- розмір і порядок сплати страхових внесків;
- умови набуття застрахованою особою права на пенсійні виплати;
- умови розірвання договору;
- права та обов'язки сторін, відповідальність сторін за невиконання або неналежне виконання умов договору;
- інші умови за згодою сторін або передбачені типовим договором про добровільну участь, що не суперечать Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування».

Крім того, договором про добровільну участь може бути передбачена одноразова сплата застрахованою особою страхових внесків за попередні періоди. При цьому сума сплачених страхових внесків за кожний місяць не може бути меншою мінімального страхового внеску.

Договір про добровільну участь набуває чинності з дня його підписання.

У випадках, якщо особа підлягає загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню; не відповідає іншим вимогам, визначеним частиною першою статті 12 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»; подала неповні або недостовірні відомості; уже уклала договір про добровільну участь, термін дії якого не припинено або за яким не виконала передбачені договором умови; бажає укласти договір на термін менше одного року, територіальний орган Пенсійного фонду відмовляє в укладенні договору про добровільну участь. В інших випадках відмова в укладенні договору про добровільну участь не допускається.

Договір про добровільну участь може бути достроково розірваний:

- а) застрахованою особою:*
  - за умови дії договору не менше одного року;
  - у разі систематичного порушення територіальним органом Пенсійного фонду умов договору;
- за згодою сторін, якщо договір діяв не менш одного року;
- б) територіальним органом Пенсійного фонду в разі:*

- набуття застрахованою особою відповідно до зазначеного вище закону зобов'язань щодо участі в системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування;

- виникнення обставин, що не відповідають визначеним зазначеним законом вимогам до осіб, які мають право брати добровільну участь у системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування;

- систематичного порушення застрахованою особою умов договору;

- смерті застрахованої особи.

В інших випадках дострокове розірвання договору про добровільну участь не допускається.

Права та обов'язки учасників системи пенсійного страхування

Учасники правовідносин у солідарній пенсійній системі мають відповідні суб'єктивні права та юридичні обов'язки.

Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» уперше узагальнено весь комплекс прав та обов'язків кожного з учасників пенсійної системи. При цьому кожному праву будь-якого суб'єкта відповідає обов'язок іншого. Так, праву застрахованої особи отримувати безоплатно в органах Пенсійного фонду відомості, внесені до її персональної облікової картки в системі персоніфікованого обліку, відповідає обов'язок цих органів надавати такі відомості (стаття 64 закону), праву на отримання пенсійних виплат – обов'язок органів Пенсійного фонду призначати та своєчасно виплачувати пенсії, а праву страхувальника оскаржити рішення – обов'язок Пенсійного фонду розглянути ухвалені рішення та повідомити про нього тощо.

Законом передбачено такі права та обов'язки суб'єктів пенсійного страхування (див. таблиці 2.1 і 2.2).

Таблиця 2.1

Права та обов'язки застрахованих осіб (стаття 16 закону «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»)

Застрахована особа має право	Застрахована особа зобов'язана
1) Отримати в установленому законодавством порядку свідоцтво про загальнообов'язкове державне соціальне страхування. 2) Отримувати від страхувальника підтвердження про сплату страхових внесків, у тому числі в письмовій формі. 3) Вимагати від страхувальника	1) Пред'являти свідоцтво про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на вимогу страхувальника, посадових осіб виконавчих органів Пенсійного фонду. 2) Надавати на вимогу страхувальника, територіального органу Пенсійного фонду документи, що засвідчують відомо-

сплати страхових внесків, у тому числі в судовому порядку.

4) Отримувати безоплатно у виконавчих органах Пенсійного фонду відомості, внесені до її персональної облікової картки в системі персоніфікованого обліку, в тому числі інформацію про пенсійні активи, що обліковуються на її накопичувальному пенсійному рахунку, та про призначення і здійснення пенсійних виплат.

5) Звертатися із заявою до територіального органу Пенсійного фонду про уточнення відомостей, внесених до персональної облікової картки в системі персоніфікованого обліку.

6) Обирати або змінювати в порядку, визначеному законом, страхову організацію, яка здійснює виплату довічних пенсій.

7) Обирати порядок здійснення виплати пенсії.

8) Оскаржувати в установленому законодавством порядку дії страхувальника, виконавчих органів Пенсійного фонду, їх посадових осіб та інших суб'єктів системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування.

9) На отримання пенсійних виплат на умовах і в порядку, передбачених Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування».

10) Залишатись учасником системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування в разі тимчасового припинення до досягнення пенсійного віку сплати страхових внесків з дотриманням вимог зазначеного вище закону.

11) Достроково розривати договір про добровільну участь у порядку, визначеному законом.

12) Інші права відповідно до Зако-

сті, які мають бути внесені або містяться в її персональній обліковій картці в системі персоніфікованого обліку.

3) Повідомляти територіальні органи Пенсійного фонду про зміну даних, що вносяться до її персональної облікової картки в системі персоніфікованого обліку, виїзд за межі держави та про обставини, що спричиняють зміну статусу застрахованої особи, протягом десяти днів з моменту їх виникнення.

4) Укласти договір страхування довічної пенсії з обраною страховою організацією та не розривати цей договір протягом життя (крім випадків зміни страхової організації).

5) Виконувати інші вимоги, передбачені Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», а також нормативно-правовими актами, прийнятими відповідно до цього закону

ну України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»	
--	--

Таблиця 2.2

**Права та обов'язки страхувальників (стаття 17 закону
«Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»)**

Страховальник має право	Страховальник зобов'язаний
<p>1) Безоплатно отримувати від територіальних органів Пенсійного фонду інформацію, необхідну для виконання обов'язків, покладених на нього Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування».</p> <p>2) Отримувати від територіальних органів Пенсійного фонду підтвердження про одержання сплачених ним страхових внесків.</p> <p>3) Оскаржувати в установленому законодавством порядку рішення органів Пенсійного фонду та дії посадових осіб виконавчих органів Пенсійного фонду.</p> <p>4) Захищати свої права та законні інтереси, а також права та законні інтереси застрахованих осіб, у тому числі в суді</p>	<p>1) Зареєструватися в територіальних органах Пенсійного фонду в порядку, визначеному правлінням Пенсійного фонду, як платник страхових внесків у десятиденний термін із дня:</p> <ul style="list-style-type: none"> — отримання свідоцтва про державну реєстрацію як суб'єкта підприємницької діяльності; — отримання дозволу на провадження нотаріальної та іншої діяльності; — прийняття рішення про створення установи, організації, філії, представництва, іншого відокремленого підрозділу; — зміни юридичного статусу чи адреси, якщо відповідно до закону державна реєстрація таких установ, організацій і відокремлених підрозділів не проводиться; — укладення трудового договору з найманим працівником; — зміни прізвища, ім'я та по батькові. <p>2) Страховальник зобов'язаний зареєструватися в територіальних органах Пенсійного фонду незалежно від того, чи він фактично веде господарську діяльність і провадить розрахунки з оплати праці чи ні.</p> <p>3) Вести облік виплат (доходу) застрахованої особи за кожним календарним місяцем і календарним роком, зберігати ці дані за період до 1 липня 2000 року протягом 75 років, а за період після цієї дати – протягом усього часу сплати страхових внесків і протягом п'яти років після припинення їх сплати на паперових носіях і в електронному вигляді за наявності засобів, що гарантують ідентичність паперової та електронної форми документа, після чого дані передаються до архіву на належне зберігання протягом 70 років згідно з порядком, установленим Кабінетом Міністрів України.</p> <p>4) Допускати посадових осіб виконавчих органів Пенсійного фонду до перевірок правильності обчислення та сплати страхових внесків, надавати їм передбачені законодавством документи та пояснення з питань, що виникають</p>

	<p>під час перевірок.</p> <p>5) Подавати звітність територіальним органам Пенсійного фонду у терміни, в порядку та за формою, встановленими Пенсійним фондом.</p> <p>6) Надавати безоплатно застрахованій особі та на вимогу – членам сім'ї померлої застрахованої особи відомості про заробітну плату (дохід), суми сплачених страхових внесків та інші відомості, що стосуються застрахованої особи та подаються до територіальних органів Пенсійного фонду.</p> <p>7) Нараховувати, обчислювати і сплачувати в установлені терміни та в повному обсязі страхові внески.</p> <p>8) Пред'являти на вимогу виконавчих органів Пенсійного фонду та застрахованих осіб, за яких страхувальник сплачує страхові внески, повідомлення про реєстрацію платника страхових внесків.</p> <p>9) Вимагати в разі прийому на роботу або укладення відповідного договору із фізичною особою пред'явлення нею свідоцтва про загальнообов'язкове державне соціальне страхування.</p> <p>10) Повідомляти територіальний орган Пенсійного фонду про прийом на роботу або укладення відповідного договору з фізичною особою, яка не зареєстрована в системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування (у тому числі вперше приймається на роботу) або не пред'явила на вимогу страхувальника свідоцтво про загальнообов'язкове державне соціальне страхування, і подавати необхідні відомості та документи для реєстрації зазначеної особи.</p> <p>11) Отримати в територіальному органі Пенсійного фонду від імені фізичної особи, яку він зобов'язаний зареєструвати у системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, свідоцтво про загальнообов'язкове державне соціальне страхування та видати його застрахованій особі.</p> <p>12) Повідомляти територіальні органи Пенсійного фонду:</p> <ul style="list-style-type: none"> — про ліквідацію (реорганізацію) підприємства, установи, організації у десятиденний термін із дня ухвалення відповідного рішення; — про зміну облікових реквізитів підприємства, установи, організації, їх місцезнаходження, юридичної адреси в десятиденний термін із дня виникнення відповідних змін; — про відкриття або закриття поточних рахунків у банках чи в органах Державного казначейства України, які використовуються для провадження відповідної діяльності; — про чисельність найманих працівників, розмір їхньої заробітної плати (доходу) за встановленою формою звіту.
--	---

	<p>ності;</p> <p>— про зміну відомостей, що вносяться до системи персоніфікованого обліку, про застраховану особу, за яку або на користь якої ним сплачуються страхові внески, у десятиденний термін із дня отримання цих відомостей.</p> <p>13) Виконувати інші вимоги, передбачені Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», а також нормативно-правовими актами, прийнятими відповідно до зазначеного закону</p>
--	--

Ще одним учасником системи пенсійного страхування є Пенсійний фонд України в особі його органів. Функціонуванню Пенсійного фонду присвячено пункт 1.6.4 частини II, де наведено його права та обов'язки.

Наступним учасником солідарної пенсійної системи є **уповноважений банк**, який проводить розрахунково-касові операції з коштами Пенсійного фонду.

Визначення уповноваженого банку Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» (п. 18 ч. 1 ст. 61) віднесено до компетенції правління Пенсійного фонду, але оскільки ця норма набуває чинності після перетворення Пенсійного фонду на неприбуткову самоврядну організацію, пунктом 12 Прикінцевих положень закону передбачено обов'язок Кабінету Міністрів України визначити такий банк.

На виконання пункту 12 Прикінцевих положень Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» розпорядженням Кабінету Міністрів України від 21 січня 2004 р. № 25 «Про визначення уповноваженого банку, який проводить розрахунково-касові операції з коштами Пенсійного фонду України» уповноваженим банком, який провадить розрахунково-касові операції з коштами Пенсійного фонду України, визначено ВАТ «Державний ощадний банк України».

Слід зазначити, що закон не встановлює для уповноваженого банку будь-яких жорстких обмежень, не втручаючись у сферу регулювання банківського законодавства.

Крім наведеного визначення уповноваженого банку, передбаченого статтею 1 закону, та визначення компетенції на вибір уповноваженого банку, закон містить посилання на уповноважений банк у:

- частині 5 ст. 74, якою відносить зберігання резерву коштів для поточних потреб до компетенції банку;
- частині 2 ст. 76, якою передбачено обов'язки банку щодо відкриття та ведення рахунків територіальних органів Пенсійного фонду;
- частині 2 ст. 103, якою визначено порядок здійснення державного нагляду за його діяльністю;

- частинах 10–11 статті 106, якими передбачено відповідальність за порушення порядку проведення операцій з коштами Пенсійного фонду.

Учасниками солідарної пенсійної системи є також підприємства, установи, організації, що проводять виплату і доставку пенсій.

За законом (п. 20 ч. 2 ст. 64) вибір таких організацій відбувається на конкурсній основі.

Враховуючи положення статті 14 Закону України «Про поштовий зв'язок» від 4 жовтня 2001 року № 2759-III та статті 3 Указу Президента України від 4 липня 1998 року № 734 «Про впорядкування сплати збору на обов'язкове державне пенсійне страхування та раціональне використання коштів Пенсійного фонду України», Постанови Кабінету Міністрів України від 30 серпня 1999 р. № 1596, діяльність, пов'язану з виплатою та доставкою пенсій, грошової допомоги малозабезпеченим громадянам здійснюють національний оператор поштового зв'язку та банки.

Порядок виплати та доставки пенсій описано в пункті 1.5.11 частини II.

Що стосується банків, які обслуговують платників страхових внесків, слід звернути увагу на їх обов'язки, передбачені статтями 20 і 106 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», а саме:

д) відповідно до частини 12 статті 20 закону установи банків приймають від страхувальників платіжні документи на видачу (перерахування) коштів для виплат заробітної плати (доходу), на які нараховуються страхові внески, та здійснюють видачу (перерахування) цих коштів лише за умови одночасного подання страхувальником платіжних документів про перерахування коштів для сплати відповідних сум страхових внесків або документів, що підтверджують фактичну сплату цих сум;

е) відповідно до частини 10 статті 106 закону банки зобов'язані своєчасно перераховувати та зараховувати на банківські рахунки Пенсійного фонду суми страхових внесків і фінансових санкцій.

Відповідальність у системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування

Звичайно, що в системі пенсійного страхування визначено не тільки права та обов'язки її суб'єктів, а й відповідальність за порушення цих прав чи невиконання або неналежне виконання обов'язків.

Стаття 106 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» визначає відповідальність страхувальників, організацій, що здійснюють виплату і доставку пенсій, та їх посадових осіб. Передбачено такі види відповідальності: фінансова (фінансові санкції, штрафи, пеня), дисциплінарна, адміністративна, кримінальна.

Закон передбачає відповідальність для страхувальника у вигляді пені, штрафу, а також стягнення цих сум разом з недоїмкою у кожному випадку порушення ним порядку реєстрації, подання звітності або несвоєчасних і неповних розрахунків з органом Пенсійного фонду. Докладно механізми відповідальності страхувальників розглянуто в пункті 1.2.6 частини II.

До організацій, у тому числі до банків, які здійснюють виплату і доставку пенсій, органи Пенсійного фонду застосовують такі фінансові санкції: за несвоєчасну виплату і доставку сум пенсійних виплат одержувачам, або несвоєчасне зарахування їх на банківські рахунки пенсіонерів, або несвоєчасне повернення на банківські рахунки органів Пенсійного фонду сум коштів, не використаних для пенсійних виплат, за умови своєчасного і в повному обсязі їх фінансування, накладається штраф у розмірі своєчасно не виплачених, не доставлених чи не зарахованих або своєчасно не повернутих сум пенсійних виплат. При цьому організації, що здійснюють виплату і доставку пенсій, несуть відповідальність за належне виконання своїх зобов'язань, коло яких визначене Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», відповідно до законодавства та укладеного з ними договору.

Передбачено також відповідальність банків, які обслуговують платників страхових внесків, зокрема здійснюють перерахування страхових внесків.

Банки несуть відповідальність у вигляді таких фінансових санкцій:

1) За несвоєчасне перерахування або несвоєчасне зарахування на банківські рахунки органів Пенсійного фонду сум страхових внесків, фінансових санкцій, сум інвестиційного доходу, за несвоєчасне перерахування за платіжними документами виконавчих органів Пенсійного фонду та несвоєчасне зарахування на банківські рахунки сум коштів Пенсійного фонду нараховується пеня з розрахунку 0,1 відсотка зазначених сум, розрахована за кожний день прострочення їх перерахування (зарахування), та накладається штраф у розмірі 10 відсотків своєчасно не зарахованих (не перерахованих) сум.

2) У разі видачі установою банку коштів для виплати заробітної плати (доходу), на які нараховуються страхові внески, без одночасного подання страхувальником платіжних документів про перерахування коштів для сплати відповідних сум страхових внесків або документів, що підтверджують фактичну сплату цих сум, на банк накладається штраф у розмірі суми страхових внесків, яка підлягає сплаті страхувальником.

Законом «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» (стаття 106) визначено порядок застосування фінансових санкцій до суб'єктів системи пенсійного страхування, а також оскарження дій органів Пенсійного фонду.

Про нарахування пені та накладення штрафів посадові особи виконавчих органів Пенсійного фонду виносять рішення, які протягом трьох робочих днів із дня їх винесення надсилаються страхувальнику, банку чи організації, яка здійснює виплату і доставку пенсій. Зазначені суми пені та штрафів підлягають сплаті протягом десяти робочих днів з дня одержання відповідного рішення.

У цей же термін страхувальник, банк чи організація, яка здійснює виплату і доставку пенсій, має право оскаржити зазначене рішення до вищого органу Пенсійного фонду або в судовому порядку.

Механізм подання скарг на рішення та узгодження вимог органів Пенсійного фонду, правила щодо розгляду органами Пенсійного фонду цих скарг і заяв регулюються Порядком розгляду органами Пенсійного фонду України скарг на рішення про накладення штрафу, нарахування пені та заяв страхувальників при узгодженні ними вимоги про сплату недоїмки із сплати страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, затвердженим постановою правління Пенсійного фонду України від 19 грудня 2003 року № 21-2, зареєстрованим Міністерством юстиції України 20 січня 2004 року за № 81/8680.

На рішення територіального органу Пенсійного фонду про накладення штрафу та нарахування пені скарга подається до вищого органу Пенсійного фонду – відповідного головного управління в Автономній Республіці Крим, області, місті Києві або Севастополі.

Скарга на рішення про накладення штрафу (нарахування пені) супроводжується документами, що свідчать про неправильність цього рішення.

Скарга до регіонального органу Пенсійного фонду має бути подана протягом десяти робочих днів з дня отримання відповідного рішення. Прострочення цього терміну перешкоджає прийняттю скарги до розгляду, оскільки відповідно до ч. 13 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» та п. 7 зазначеного вище Порядку таке рішення вважається узгодженим і не підлягає оскарженню в адміністративному порядку. Оскарження рішень органів Пенсійного фонду в судовому порядку здійснюється з урахуванням термінів позовної давності (стаття 257 Цивільного кодексу України).

Термін розгляду скарги становить двадцять календарних днів від дня її отримання. Поряд з цим може бути ухвалено рішення про продовження термінів розгляду скарги страхувальника, банку, організації, яка здійснює виплату і доставку пенсій, понад зазначені терміни, але не більше шістдесят календарних днів, про що письмово повідомляється страхувальник, банк, організація, яка здійснює виплату і доставку пенсій, до закінчення двадцятиденного терміну.

Рішення органу Пенсійного фонду про нарахування пені або накладення штрафу є виконавчим документом, і пеня або штраф стягуються органом державної виконавчої служби у тому ж порядку, що й недоїмка зі сплати страхових внесків.

Крім перелічених пені та штрафів, закон «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» передбачає застосування органами Пенсійного фонду адміністративної відповідальності до посадових осіб у вигляді штрафу в роз-

мірі від восьми до п'ятнадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян у разі:

- приховування (заниження) суми заробітної плати (виплат, доходу), на які нараховуються страхові внески;

- порушення встановленого порядку нарахування, обчислення та термінів сплати страхових внесків;

- ухилення від реєстрації або несвоєчасної реєстрації платника страхових внесків в органах Пенсійного фонду, неподання відомостей про обставини, що спричиняють зміни юридичного статусу страхувальника, порядку сплати ним страхових внесків;

- порушення встановленого порядку використання коштів Пенсійного фонду і Накопичувального фонду та проведення операцій з ними;

- неподання, несвоєчасне подання, подання не за встановленою формою звітності щодо страхових внесків, коштів Пенсійного фонду і Накопичувального фонду або подання недостовірних відомостей, що використовуються в системі персоніфікованого обліку, та іншої звітності і відомостей, передбачених законом «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»;

- вчинення дій, що перешкоджають працівникам виконавчих органів Пенсійного фонду в проведенні перевірок.

Вчинення особою, на яку протягом поточного року було накладено адміністративне стягнення за одне з перелічених правопорушень, повторного правопорушення тягне накладення на неї адміністративного штрафу в розмірі від десяти до двадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Провадження у справах про зазначені адміністративні правопорушення здійснюється в порядку, визначеному Кодексом України про адміністративні правопорушення.

Право накладати адміністративні стягнення за зазначені порушення мають Голова правління Пенсійного фонду України, його заступники, начальники головних управлінь Пенсійного фонду України в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі та їх заступники, начальники управлінь Пенсійного фонду України в районах, містах, районах у містах, а в разі їх відсутності – заступники начальників цих управлінь.

Закон запроваджує принципово новий вид відповідальності – відповідальність Пенсійного фонду перед особами, яким надаються соціальні послуги, та перед страхувальниками. Зокрема кошти, безпідставно стягнуті органами Пенсійного фонду з юридичних і фізичних осіб, підлягають поверненню в триденний термін із дня ухвалення виконавчим органом Пенсійного фонду або судом рішення про безпідставність їх стягнення, з одночасною сплатою нарахованої на ці суми пені, що визначається, виходячи з розрахунку 120 відсотків річних облікової ставки Національного банку України.

Кримінальним кодексом України визначено низку діянь, що передбачають кримінальну відповідальність для фізичних осіб – суб'єктів пенсійної системи, у тому числі посадових осіб підприємств, установ та організацій, що є суб'єктами пенсійної системи.

Так, статтею 175 Кримінального кодексу встановлюється відповідальність за невиконання заробітної плати, стипендії, пенсії чи інших установлених законом виплат. Зокрема, безпідставна невиконання заробітної плати, стипендії, пенсії чи іншої установленної законом виплати громадянам більше ніж за один місяць, вчинена умисно керівником підприємства, установи або організації незалежно від форми власності, карається штрафом від ста до трьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, або позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на термін до п'яти років, або виправними роботами на термін до двох років, або позбавленням волі на термін до двох років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на термін до трьох років.

Те саме діяння, якщо воно було вчинене внаслідок нецільового використання коштів, призначених для виплати заробітної плати, стипендії, пенсії та інших установлених законом виплат, карається штрафом від п'ятисот до тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, або обмеженням волі на термін до п'яти років, або позбавленням волі на термін до трьох років.

При цьому особа звільняється від кримінальної відповідальності, якщо до притягнення до кримінальної відповідальності нею здійснено виплату заробітної плати, стипендії, пенсії чи іншої установленної законом виплати громадянам.

Статтею 212 Кримінального кодексу України передбачено відповідальність за ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів, що входять у систему оподаткування, введених у встановленому законом порядку.

Зазначені умисні діяння службових осіб підприємств, установ, організацій або осіб, що займаються підприємницькою діяльністю без створення юридичної особи, чи будь-яких інших осіб, які зобов'язані їх сплачувати, якщо ці діяння призвели до фактичного ненадходження до бюджетів чи державних цільових фондів коштів у значних розмірах (у сумі в тисячу і більше разів перевищують установлений законодавством неоподатковуваний мінімум доходів громадян), карається штрафом від трьохсот до п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на термін до трьох років.

Ті самі діяння, вчинені за попередньою змовою групою осіб або якщо вони призвели до фактичного ненадходження до бюджетів чи державних цільових фондів коштів у великих розмірах (суми податків, зборів та інших обов'язкових платежів, які в три тисячі і більше разів перевищують установлений законодавством неоподатковуваний мінімум доходів громадян), караються штрафом від п'ятисот до двох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, або виправними роботами на термін до двох років, або обмеженням волі на термін до

п'яти років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на термін до трьох років.

Зазначені вище діяння, вчинені особою, раніше судимою за ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів, або якщо вони призвели до фактичного ненадходження до бюджетів чи державних цільових фондів коштів у особливо великих розмірах (в п'ять тисяч і більше разів понад установлений законодавством неоподатковуваний мінімум доходів громадян), караються позбавленням волі на термін від п'яти до десяти років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на термін до трьох років з конфіскацією майна.

Особа, яка вперше вчинила діяння, передбачені частиною першою та другою статті 212 ККУ, звільняється від кримінальної відповідальності, якщо вона до притягнення до кримінальної відповідальності сплатила податки, збори (обов'язкові платежі), а також відшкодувала шкоду, завдану державі їх несвоєчасною сплатою (фінансові санкції, пеня).

Провадження у кримінальних справах, пов'язаних із зазначеними порушеннями, здійснюється в порядку, встановленому Кримінально-процесуальним кодексом України.

Основні терміни та поняття

Застрахована особа – фізична особа, яка підлягає загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню і сплачує (сплачувала) та/або за яку сплачуються чи сплачувалися у встановленому законом порядку страхові внески на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування.

Страховальниками є роботодавці та інші особи, які відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» сплачують страхові внески на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування.

Пенсійний фонд України – центральний орган виконавчої влади, який здійснює керівництво та управління солідарною системою загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, провадить збір, акумуляцію та облік страхових внесків, призначає пенсії та готує документи для їх виплати, забезпечує своєчасні і в повному обсязі фінансування та виплату пенсій, допомоги на поховання, інших соціальних виплат, які згідно із законодавством здійснюються за рахунок коштів Пенсійного фонду України, контролює цільове використання коштів Пенсійного фонду. Через п'ять років з дня набуття чинності Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» Пенсійний фонд із центрального органу виконавчої влади перетворюється на самоврядну неприбуткову організацію.

Уповноважений банк – установа, яка проводить розрахунково-касові операції з коштами Пенсійного фонду.

Контрольні запитання

1. Назвіть учасників системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування.
2. Хто є застрахованою особою?
3. Хто є страхувальником?
4. Хто має право на добровільну участь у системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування?
5. Назвіть основні права та обов'язки учасників системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування.
6. Які види відповідальності встановлено за порушення у сфері загальнообов'язкового державного пенсійного страхування?

1.2. Страхові внески на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування

Згідно зі статтею 18 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» страхові внески на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування – це цільовий загальнообов'язковий платіж, який справляється на всій території України. Страхові внески не входять до складу податків або інших обов'язкових платежів, і на них не поширюється податкове законодавство.

Як страхові внески під час визначення розміру пенсії враховуються і кошти відрахувань на соціальне страхування та збір на обов'язкове державне пенсійне страхування, сплачені згідно із законодавством, що діяло раніше.

Слід зазначити, що за своєю природою страхові внески не є податком. Вони, на відміну від податку, який справляється на безповоротній основі, мають виключно цільове призначення і повинні бути персоніфіковані.

1.2.1. Платники страхових внесків, їх реєстрація та облік

У статті 15 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» визначено, що платниками страхових внесків до солідарної системи є страхувальники та застраховані особи (детальний перелік платників страхових внесків див. у § 1.1 цієї частини).

Реєстрація страхувальників

Обов'язок страхувальників щодо реєстрації в органах Пенсійного фонду визначено у статті 17 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування».

Страховальники – підприємства, організації, установи (юридичні особи) – зобов'язані зареєструватися в органах Пенсійного фонду України за своїм місцезнаходженням у 10-денний термін із дня:

- отримання свідоцтва про державну реєстрацію як суб'єкта підприємницької діяльності;
- ухвалення рішення про створення установи, організації, філії, представництва, іншого відокремленого підрозділу;
- зміни юридичного статусу чи адреси, якщо відповідно до закону державна реєстрація таких установ, організацій і відокремлених підрозділів не проводиться.

Страховальники – фізичні особи – суб'єкти підприємницької діяльності – зобов'язані зареєструватися в органах Пенсійного фонду України за місцем проживання в 10-денний термін із дня:

- отримання свідоцтва про державну реєстрацію як суб'єкта підприємницької діяльності;

- отримання дозволу на провадження нотаріальної та іншої діяльності;
- укладення трудового договору з найманим працівником;
- зміни прізвища, ім'я та по батькові.

Страховальник зобов'язаний зареєструватися в органах Пенсійного фонду України незалежно від того, чи він фактично веде господарську діяльність і провадить розрахунки з оплати праці чи ні.

Порядок реєстрації страховальників детально визначено у розділі 3 Інструкції про порядок обчислення і сплати страховальниками та застрахованими особами внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування до Пенсійного фонду України, затвердженій постановою правління Пенсійного фонду України 19.12.2003 р. № 21-1 і зареєстрованій у Мін'юсті України 16.01.2004 р. за № 64/8663.

Узяття на облік юридичних і фізичних осіб – суб'єктів підприємницької діяльності – проводиться на підставі одержаного з органу державної реєстрації інформаційного повідомлення.

Після реєстрації платникові протягом 10 днів видається повідомлення за формою, визначеною в Інструкції.

1.2.2. Розміри страхових внесків та види виплат, на які вони нараховуються

Як визначено у частині першій статті 18 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», розміри страхових внесків встановлюються Верховною Радою України за результатами актуарних розрахунків, виходячи з того, що вони повинні забезпечувати надання особам пенсійних виплат і соціальних послуг, передбачених цим законом.

Відповідно до пункту 8 Прикінцевих положень закону до набуття чинності законом про спрямування частини страхових внесків до Накопичувального фонду страхові внески, що перераховуються до солідарної системи, сплачуються страховальниками та застрахованими особами в розмірах, передбачених Законом України «Про збір на обов'язкове державне пенсійне страхування».

Отже (враховуючи тарифи, визначені Законом України «Про збір на обов'язкове державне пенсійне страхування»), страхові внески до солідарної системи згідно із пунктом 1 статті 19 закону «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» нараховуються:

23) Для роботодавця – у розмірі 32 відсотків суми фактичних витрат на оплату праці (грошового забезпечення) працівників, що включають витрати на виплату основної і додаткової заробітної плати та інших заохочувальних і компенсаційних виплат, у тому числі в натуральній формі, які визначаються згідно з нормативно-правовими актами, ухваленими відповідно до Закону України «Про оплату праці», виплати винагород фізичним

особам за виконання робіт (послуг) за угодами цивільно-правового характеру, що підлягають обкладенню податком на доходи фізичних осіб, а також на суми оплати перших п'яти днів тимчасової непрацездатності, яка здійснюється за рахунок коштів роботодавця, та допомоги у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю.

24) Для підприємств, установ, організацій, які використовують працю найманих працівників з числа осіб льотних екіпажів повітряних суден цивільної авіації (пілотів, штурманів, бортінженерів, бортмеханіків, бортрадистів, льотчиків-наглядачів) і бортоператорів, які виконують спеціальні роботи в польотах, – 42 відсотки суми фактичних витрат на оплату праці (грошового забезпечення) працівників, що включають витрати на виплату основної і додаткової заробітної плати та інших заохочувальних і компенсаційних виплат, у тому числі в натуральній формі, які визначаються згідно з нормативно-правовими актами, ухваленими відповідно до Закону України «Про оплату праці», виплати винагород фізичним особам за виконання робіт (послуг) за угодами цивільно-правового характеру, що підлягають обкладенню податком на доходи фізичних осіб, а також на суми оплати перших п'яти днів тимчасової непрацездатності, яка здійснюється за рахунок коштів роботодавця, та допомоги у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю.

25) Для вищезазначених платників – також 100 відсотків фактичних витрат на виплату і доставку пенсій, призначених відповідно до абзацу першого частини 2 Прикінцевих положень закону, застрахованим особам, які працювали або працюють на роботах із шкідливими і важкими умовами праці за списком № 2 виробництв, робіт, професій, посад і показників, затвердженим Кабінетом Міністрів України, та за результатами атестації робочих місць на посадах, що дають право на призначення пенсії за віком на пільгових умовах.

26) Для цих же платників – фактичні витрати на виплату і доставку пенсій працівникам, зайнятим повний робочий день на підземних роботах, на роботах з особливо шкідливими й особливо важкими умовами праці за списком № 1 виробництв, робіт, професій, посад і показників, затвердженим Кабінетом Міністрів України, крім працівників, що були безпосередньо зайняті повний робочий день на підземних роботах (включаючи особовий склад гірничорятувальних частин) з видобутку вугілля, сланцю, руди та інших корисних копалин, на будівництві шахт і рудників за спис-

ком робіт і професій, затвердженим Кабінетом Міністрів України, у таких розмірах:

- 20 відсотків фактичних витрат на виплату і доставку цих пенсій, призначених та/або виплачених у 2004 році;
- 30 відсотків фактичних витрат на виплату і доставку цих пенсій, призначених та/або виплачених у 2005 році;
- 40 відсотків фактичних витрат на виплату і доставку цих пенсій, призначених та/або виплачених у 2006 році;
- 50 відсотків фактичних витрат на виплату і доставку цих пенсій, призначених та/або виплачених у 2007 році;
- 60 відсотків фактичних витрат на виплату і доставку цих пенсій, призначених та/або виплачених у 2008 році;
- 70 відсотків фактичних витрат на виплату і доставку цих пенсій, призначених та/або виплачених у 2009 році;
- 80 відсотків фактичних витрат на виплату і доставку цих пенсій, призначених та/або виплачених у 2010 році;
- 90 відсотків фактичних витрат на виплату і доставку цих пенсій, призначених та/або виплачених у 2011 році;
- 100 відсотків фактичних витрат на виплату і доставку цих пенсій, призначених та/або виплачених з 2012 року.

Для підприємств, установ, організацій, де працюють інваліди, внески на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування визначаються окремо за ставкою 4 відсотки сум фактичних витрат на оплату праці (грошового забезпечення) працівників, що включають витрати на виплату основної і додаткової заробітної плати та інших заохочувальних і компенсаційних виплат, у тому числі в натуральній формі, які визначаються згідно з нормативно-правовими актами, ухваленими відповідно до Закону України «Про оплату праці», виплати винагород фізичним особам за виконання робіт (послуг) за угодами цивільно-правового характеру, що підлягають обкладенню податком на доходи фізичних осіб, а також на суми оплати перших п'яти днів тимчасової непрацездатності, яка здійснюється за рахунок коштів роботодавця, та допомоги у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю для працюючих інвалідів і за ставкою 32 відсотки сум фактичних витрат на оплату праці (грошового забезпечення) працівників, що включають витрати на виплату основної і додаткової заробітної плати, та інших заохочувальних і компенсаційних виплат, у тому числі в натуральній формі, які визначаються згідно з нормативно-правовими актами, прийнятими відповідно до Закону України «Про оплату праці», виплати винагород фізичним особам за виконання робіт (послуг) за угодами цивільно-правового характеру, що підлягають обкладенню податком на доходи фізичних осіб, а також на суми оплати перших п'яти днів тимчасової непрацездатності, яка здійснюється за рахунок коштів роботодавця, та допомоги у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю для інших працівників такого підприємства.

Для підприємств всеукраїнських громадських організацій інвалідів, де кількість інвалідів становить не менше 50 відсотків загальної чисельності працюючих, внески на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування визначаються за ставкою 4 відсотки суми фактичних витрат на оплату праці (грошового забезпечення) працівників, що включають витрати на виплату основної і додаткової заробітної плати та інших заохочувальних і компенсаційних виплат, у тому числі в натуральній формі, які визначаються згідно з нормативно-правовими актами, ухваленими відповідно до Закону України «Про оплату праці», виплати винагород фізичним особам за виконання робіт (послуг) за угодами цивільно-правового характеру, що підлягають обкладенню податком на доходи фізичних осіб, а також на суми оплати перших п'яти днів тимчасової непрацездатності, яка здійснюється за рахунок коштів роботодавця, та допомоги у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю для всіх працівників цих підприємств.

Для фізичних осіб – суб'єктів підприємницької діяльності (крім тих, які обрали особливий спосіб оподаткування), членів їх сімей, які беруть участь у провадженні ними підприємницької діяльності, та осіб, які забезпечують себе роботою самостійно – займаються адвокатською, нотаріальною, творчою та іншою діяльністю, – 32 відсотки суми доходу (прибутку), отриманого від відповідної діяльності, що підлягає обкладенню податком на доходи фізичних осіб.

Фізичні особи – суб'єкти підприємницької діяльності, які обрали особливий спосіб оподаткування (фіксований податок, єдиний податок), та члени сімей зазначених фізичних осіб, які беруть участь у провадженні ними підприємницької діяльності, на період дії законодавчих актів з питань особливого способу оподаткування сплачують страхові внески у фіксованому розмірі, установленому відповідно до законодавства України.

Внески до солідарної системи нараховуються у розмірі 1 відсотка сум доходу у вигляді заробітної плати, інших виплат та винагород, нарахованих (виплачених) платнику відповідно до умов трудового або цивільно-правового договору, що включаються до складу загального оподаткованого доходу, якщо дохід не перевищує 150 гривень, або 2 відсотків сум доходу у вигляді заробітної плати, інших виплат і винагород, нарахованих (виплачених) платнику відповідно до умов трудового або цивільно-правового договору, що включаються до складу загального оподаткованого доходу, якщо дохід перевищує 150 гривень, для:

- громадян України, іноземців (якщо інше не встановлено міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України) та осіб без громадянства, які працюють на підприємствах, в установах, організаціях, створених відповідно до законодавства України, незалежно від форм власності, виду діяльності та господарювання, у філіях, представництвах, відділеннях та інших відокремлених підрозділах цих підприємств та організацій, в об'єднаннях громадян, у фізичних осіб – суб'єктів підприємницької діяльності – та інших осіб (у тому

числі юридичних і фізичних осіб – суб'єктів підприємницької діяльності, які обрали особливий спосіб оподаткування – фіксований податок, єдиний податок, фіксований сільськогосподарський податок) на умовах трудового договору (контракту) або працюють на інших умовах, передбачених законодавством, або виконують роботи на зазначених підприємствах, в установах, організаціях чи у фізичних осіб за договорами цивільно-правового характеру;

- членів колективних та орендних підприємств, сільськогосподарських кооперативів і фермерських господарств, у тому числі тих, які обрали особливий спосіб оподаткування (фіксований податок, єдиний податок, фіксований сільськогосподарський податок);

- громадян України, які працюють у розташованих за межами України дипломатичних представництвах, консульських установах України, філіях, представництвах, інших відокремлених підрозділах підприємств та організацій (у тому числі міжнародних), створених відповідно до законодавства України (якщо інше не встановлено міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України);

- громадян України та осіб без громадянства, які працюють в іноземних дипломатичних представництвах і консульських установах іноземних держав, філіях, представництвах, інших відокремлених підрозділах іноземних підприємств та організацій, міжнародних організацій, розташованих на території України (якщо інше не встановлено міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України);

- осіб, обраних на виборні посади до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, профспілок, політичних партій, які отримують заробітну плату (винагороду) за роботу на виборній посаді;

- працівників воєнізованих формувань, осіб начальницького і рядового складу фельд'єгерської служби спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань зв'язку та інформатизації, гірничорятувальних частин незалежно від підпорядкування, а також особового складу аварійно-рятувальної служби, створеної відповідно до законодавства на постійній основі;

- осіб, які проходять альтернативну (невійськову) службу;

- осіб, які проходять професійну підготовку, перепідготовку або підвищення кваліфікації з відривом від виробництва за направленням підприємств, установ, організацій (без збереження заробітної плати та з отриманням стипендії відповідно до законодавства);

- осіб, які отримують допомогу у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю.

Для громадян України, іноземців (якщо інше не встановлено міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України) та осіб без громадянства, які працюють на підприємствах, в установах, організаціях, створених відповідно до законодавства України, незалежно від форм власності, виду діяльності та господарювання, у філіях, представництвах, відділеннях та інших відокремлених підрозділах цих підприємств та організацій, в об'єднаннях грома-

дян, у фізичних осіб – суб'єктів підприємницької діяльності – та інших осіб (у тому числі юридичних і фізичних осіб – суб'єктів підприємницької діяльності, які обрали особливий спосіб оподаткування – фіксований податок, єдиний податок, фіксований сільськогосподарський податок) на умовах трудового договору (контракту), або працюють на інших умовах, передбачених законодавством, або виконують роботи на зазначених підприємствах, в установах, організаціях чи у фізичних осіб за договорами цивільно-правового характеру, а також для найманих працівників з числа осіб льотних екіпажів повітряних суден цивільної авіації (пілотів, штурманів, бортінженерів, бортмеханіків, бортрадистів, льотчиків-наглядачів) і бортоператорів, які виконують спеціальні роботи в польотах, внески нараховуються у розмірі:

- 1 відсоток сум доходу у вигляді заробітної плати, інших виплат і винагород, нарахованих (виплачених) платнику відповідно до умов трудового або цивільно-правового договору, що включаються до складу загального оподатковуваного доходу, якщо він становить менше 150 гривень;

- 2 відсотки сум доходу у вигляді заробітної плати, інших виплат і винагород, нарахованих (виплачених) платнику відповідно до умов трудового або цивільно-правового договору, що включаються до складу загального оподатковуваного доходу, якщо він становить від 150 до 250 гривень;

- 3 відсотки сум доходу у вигляді заробітної плати, інших виплат і винагород, нарахованих (виплачених) платнику відповідно до умов трудового або цивільно-правового договору, що включаються до складу загального оподатковуваного доходу, якщо він становить від 250 до 350 гривень;

- 4 відсотки сум доходу у вигляді заробітної плати, інших виплат і винагород, нарахованих (виплачених) платнику відповідно до умов трудового або цивільно-правового договору, що включаються до складу загального оподатковуваного доходу, якщо він становить від 350 до 500 гривень;

- 5 відсотків сум доходу у вигляді заробітної плати, інших виплат і винагород, нарахованих (виплачених) платнику відповідно до умов трудового або цивільно-правового договору, що включаються до складу загального оподатковуваного доходу, якщо він перевищує 500 гривень.

Для громадян України, іноземців (якщо інше не встановлено міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України) та осіб без громадянства, які працюють на підприємствах, в установах, організаціях, створених відповідно до законодавства України, незалежно від форм власності, виду діяльності та господарювання, у філіях, представництвах, відділеннях та інших відокремлених підрозділах цих підприємств та організацій, в об'єднаннях громадян, у фізичних осіб – суб'єктів підприємницької діяльності – та інших осіб (у тому числі юридичних і фізичних осіб – суб'єктів підприємницької діяльності, які обрали особливий спосіб оподаткування – фіксований податок, єдиний податок, фіксований сільськогосподарський податок) на умовах трудового договору (контракту),

або працюють на інших умовах, передбачених законодавством, або виконують роботи на зазначених підприємствах, в установах, організаціях чи у фізичних осіб за договорами цивільно-правового характеру, та для громадян України, які працюють у розташованих за межами України дипломатичних представництвах, консульських установах України, філіях, представництвах, інших відокремлених підрозділах підприємств та організацій (у тому числі міжнародних), створених відповідно до законодавства України (якщо інше не встановлено міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України); для осіб, обраних на виборні посади до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, профспілок, політичних партій, які отримують заробітну плату (винагороду) за роботу на виборній посаді, які мають статус державного службовця або працюють на посадах, робота на яких зараховується до трудового стажу, що дає право на одержання пенсії відповідно до Законів України «Про державну службу», «Про прокуратуру», «Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів», «Про наукову і науково-технічну діяльність», «Про статус народного депутата України», «Про Національний банк України», «Про службу в органах місцевого самоврядування», Митного кодексу України, Положення про помічника-консультанта народного депутата України, затвердженого Постановою Верховної Ради України від 13 жовтня 1995 року № 379 (із змінами), внески нараховуються у розмірі:

- 1 відсоток з частини сум доходу у вигляді заробітної плати, інших виплат і винагород, нарахованих (виплачених) платнику відповідно до умов трудового або цивільно-правового договору, що включаються до складу загального оподаткованого доходу, що не перевищує 150 гривень;

- 2 відсотки з частини сум доходу у вигляді заробітної плати, інших виплат і винагород, нарахованих (виплачених) платнику відповідно до умов трудового або цивільно-правового договору, що включаються до складу загального оподаткованого доходу в розмірі від 151 до 250 гривень;

- 3 відсотки з частини сум доходу у вигляді заробітної плати, інших виплат і винагород, нарахованих (виплачених) платнику відповідно до умов трудового або цивільно-правового договору, що включаються до складу загального оподаткованого доходу в розмірі від 251 до 350 гривень;

- 4 відсотки з частини сум доходу у вигляді заробітної плати, інших виплат і винагород, нарахованих (виплачених) платнику відповідно до умов трудового або цивільно-правового договору, що включаються до складу загального оподаткованого доходу в розмірі від 351 до 500 гривень;

- 5 відсотків з частини сум доходу у вигляді заробітної плати, інших виплат і винагород, нарахованих (виплачених) платнику відповідно до умов трудового або цивільно-правового договору, що включаються до складу загального оподаткованого доходу в розмірі понад 501 гривню.

Внески нараховуються у розмірі 32 відсотків суми винагород фізичним особам за виконання робіт (послуг) за угодами цивільно-правового характеру, що підлягають обкладенню податком на доходи фізичних осіб, для:

- підприємств, установ та організацій, створених відповідно до законодавства України, незалежно від форм власності, виду діяльності та господарювання, об'єднань громадян, профспілок, політичних партій (у тому числі філій, представництв, відділень та інших відокремлених підрозділів зазначених підприємств, установ, організацій, об'єднань громадян, профспілок, політичних партій, які мають окремий баланс і самостійно ведуть розрахунки із застрахованими особами), фізичних осіб – суб'єктів підприємницької діяльності – та інших осіб (у тому числі юридичних і фізичних осіб – суб'єктів підприємницької діяльності, які обрали особливий спосіб оподаткування – фіксований податок, єдиний податок, фіксований сільськогосподарський податок), які використовують працю фізичних осіб на умовах трудового договору (контракту), або на інших умовах, передбачених законодавством, або за договорами цивільно-правового характеру;

- колективних та орендних підприємств, сільськогосподарських кооперативів і фермерських господарств, у тому числі тих, які обрали особливий спосіб оподаткування (фіксований податок, єдиний податок, фіксований сільськогосподарський податок);

- дипломатичних представництв, консульських установ України, філій, представництв, інших відокремлених підрозділів підприємств та організацій (у тому числі міжнародних), створених відповідно до законодавства України, які мають окремий баланс і самостійно здійснюють розрахунки із застрахованими особами;

- іноземних дипломатичних представництв і консульських установ іноземних держав, філій, представництв, інших відокремлених підрозділів іноземних підприємств та організацій, міжнародних організацій, розташованих на території України;

- для підприємств, установ, організацій, військових частин та органів, які виплачують заробітну плату (винагороду), грошове забезпечення, допомогу;

- для фізичних осіб – суб'єктів підприємницької діяльності, у тому числі тих, які обрали особливий спосіб оподаткування (фіксований податок, єдиний податок);

- для осіб, які забезпечують себе роботою самостійно – займаються адвокатською, нотаріальною, творчою та іншою діяльністю, пов'язаною з отриманням доходу безпосередньо від цієї діяльності.

Колективні, орендні підприємства, сільськогосподарські кооперативи та фермерські господарства сплачують внески із сум доходу, що розподіляється між членами зазначених колективів.

Особи, які досягли 16-річного віку та не належать до кола осіб, які підлягають загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню, сплачують стра-

хові внески у сумі, передбаченій в укладеному ними з органами Пенсійного фонду договорі про добровільну участь у системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування.

Слід зазначити, що у всіх випадках страхові внески нараховуються лише на суми у межах максимальної величини, що встановлюється законом про розмір страхових внесків на рівні величини 7 середніх заробітних плат, що склалася в попередньому календарному році. При цьому така максимальна величина не може бути меншою ніж діюча на момент набуття чинності Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» максимальна величина фактичних витрат на оплату праці найманих працівників, оподаткованого доходу, сукупного оподаткованого доходу, з яких справляються страхові внески до соціальних фондів. Тобто ця максимальна величини не повинна бути меншою ніж 2660 грн (визначені Постановою Кабінету Міністрів України від 26.04.2003 р. № 605, яка є чинною на день набуття чинності Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» – 1 січня 2004 року).

1.2.3. Порядок нарахування (обчислення) та терміни сплати страхових внесків

Порядок обчислення та терміни сплати страхових внесків страхувальниками та застрахованими особами визначено статтею 20 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» та розділом 5 Інструкції про порядок обчислення і сплати страхувальниками та застрахованими особами внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування до Пенсійного фонду України.

Так, пунктом 5.1 Інструкції визначено порядок обчислення і терміни сплати внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування **роботодавцями, які використовують працю фізичних осіб на умовах трудового договору (контракту) або на інших умовах, передбачених законодавством, або за договорами цивільно-правового характеру.**

Обчислення страхових внесків зазначеною категорією платників здійснюється щомісячно за ставками, визначеними Законом України «Про збір на обов'язкове державне пенсійне страхування», на підставі бухгалтерських та інших документів, відповідно до яких провадиться нарахування (обчислення) або які підтверджують нарахування (обчислення) заробітної плати (доходу).

Нарахування страхових внесків здійснюється на суми, які не зменшені відповідно до законодавства про податок на доходи фізичних осіб на суми податків, інших обов'язкових платежів і внесків, що відповідно до законодавства сплачуються із зазначених сум, і суми утримань, що здійснюються відповідно до законодавства, або за договорами позики, придбання товарів і виплат тощо, або на інші цілі за дорученням одержувача.

Страхові внески нараховуються незалежно від джерел їх фінансування, форми, порядку, місця виплати та використання, а також незалежно від того, чи були зазначені суми фактично виплачені після їх нарахування до сплати.

Нараховані за відповідний базовий звітний період страхові внески сплачуються платниками шляхом перерахування безготівкових сум з їхніх банківських рахунків не пізніше ніж через 20 календарних днів із дня закінчення цього періоду незалежно від виплати заробітної плати (доходу), на суми яких нараховуються страхові внески.

Базовим звітним періодом є календарний місяць.

У разі здійснення протягом базового звітного періоду виплат, на які нараховуються страхові внески, платники одночасно з видачею зазначених сум зобов'язані сплачувати авансові платежі у вигляді сум страхових внесків, що підлягають нарахуванню на зазначені виплати (дохід) у розмірах, установлених для страхувальників (32 відсотки, 4 відсотки, 42 відсотки цих виплат).

Перерахування страхових внесків здійснюється платниками одночасно з одержанням (перерахуванням) коштів на оплату праці (виплати доходу), у тому числі в безготівковій чи натуральній формі або з виручки від реалізації товарів (послуг).

Фактичним одержанням (перерахуванням) коштів на оплату праці (виплати доходу) вважається одержання відповідних сум готівкою, зарахування на банківський рахунок одержувача, перерахування за дорученням одержувача на будь-які цілі, одержання товарів (послуг) або будь-яких інших матеріальних цінностей у рахунок зазначених виплат (доходу), фактичне здійснення з цих виплат (доходу) відрахувань, передбачених законодавством або за виконавчими документами, чи будь-яких інших відрахувань.

Сплата страхових внесків у разі одержання товарів (послуг) або будь-яких інших матеріальних цінностей у рахунок зазначених виплат (доходу) здійснюється в останній робочий день базового звітного періоду.

Остаточний розрахунок за базовий звітний період здійснюється платником страхових внесків не пізніше ніж через 20 календарних днів із дня закінчення цього періоду незалежно від виплати заробітної плати (доходу), на суми яких нараховуються страхові внески.

Нарахування страхових внесків на суми фактичних витрат на оплату праці (грошового забезпечення) працівників, що включають витрати на виплату основної і додаткової заробітної плати та інших заохочувальних і компенсаційних виплат, у тому числі в натуральній формі, які визначаються згідно з нормативно-правовими актами, ухваленими відповідно до Закону України «Про оплату праці», виплати винагород фізичним особам за виконання робіт (послуг) за угодами цивільно-правового характеру, що підлягають обкладенню податком на доходи фізичних осіб (залежно від умов договору), період яких більше одного місяця (допомога у

зв'язку з тимчасовою непрацездатністю, оплата щорічної відпустки тощо), здійснюється окремо за кожний місяць.

Пунктом 5.2 зазначеної вище Інструкції визначено порядок обчислення і терміни сплати внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування **найманими працівниками.**

Обчислення страхових внесків здійснюється страхувальниками на підставі бухгалтерських та інших документів, відповідно до яких провадиться нарахування (обчислення) або які підтверджують нарахування (обчислення) заробітної плати (доходу).

Заяву про сплату страхових внесків зазначені платники не подають.

Пунктом 5.3 зазначеної вище Інструкції визначено порядок обчислення і терміни сплати внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування **фізичними особами – суб'єктами підприємницької діяльності, у тому числі тими, які обрали особливий спосіб оподаткування (фіксований податок, єдиний податок), членами сімей зазначених осіб, які беруть участь у провадженні ними підприємницької діяльності, та особами, які забезпечують себе роботою самостійно – займаються адвокатською, нотаріальною, творчою та іншою діяльністю, пов'язаною з отриманням доходу безпосередньо від цієї діяльності.**

Визначення сум страхових внесків зазначеною категорією платників здійснюється на підставі:

- даних у річних розрахунках;
- даних у розрахунку авансових сум страхових внесків;
- даних річних розрахунків про нараховані та сплачені суми фіксованого розміру страхових внесків, отриманих від фізичних осіб – суб'єктів підприємницької діяльності, які обрали особливий спосіб оподаткування своїх доходів;
- отриманих від податкових органів відомостей про результати перевірок діяльності таких осіб, що призвели до збільшення або зменшення розмірів страхових внесків.

Фізичні особи – суб'єкти підприємницької діяльності (крім тих, які обрали особливий спосіб оподаткування), сплачують за себе та членів своїх сімей, які беруть участь у провадженні ними підприємницької діяльності, протягом року до 15 березня, до 15 травня, до 15 серпня і до 15 листопада страхові внески у вигляді авансових платежів у розмірі 25 відсотків річної суми страхового внеску, обчисленої від суми, визначеної податковими органами для сплати авансових сум податку на доходи фізичних осіб – суб'єктів підприємницької діяльності.

Суми страхових внесків, сплачені у вигляді авансових платежів, платник ураховує під час остаточного розрахунку, який він проводить до 1 квітня наступного року за звітний рік на підставі даних річної податкової декларації. При цьому розмір місячного страхового внеску повинен бути не менше мінімального розміру страхового внеску за кожний місяць, розрахованого шляхом множення розміру мінімальної заробітної плати за відповідний місяць на 32 відсотки.

Особи, які забезпечують себе роботою самостійно, – займаються адвокатською, нотаріальною, творчою та іншою діяльністю, пов'язаною з отриманням доходу безпосередньо від цієї діяльності, – сплачують страхові внески у такому порядку.

Протягом року до 15 березня, до 15 травня, до 15 серпня і до 15 листопада сплачують авансові платежі в розмірі 25 відсотків річної суми страхового внеску, розрахованого ними самостійно з очікуваного чистого доходу, але не менше мінімального розміру страхового внеску за кожний місяць, розрахованого шляхом множення розміру мінімальної заробітної плати за відповідний місяць на 32 відсотки.

Суми страхових внесків, сплачені у вигляді авансових платежів, ураховує платник під час остаточного розрахунку, який він проводить до 1 квітня наступного року за звітний рік на підставі даних річної податкової декларації.

Фізичні особи – суб'єктами підприємницької діяльності, які обрали особливий спосіб оподаткування, сплачують страхові внески за себе та членів своїх сімей, які беруть участь у провадженні ними підприємницької діяльності, до 20 числа поточного місяця за попередній у фіксованому розмірі.

Страхові внески для всіх категорій платників обчислюються виключно в грошовій формі, у тому числі з виплат (доходу), нарахування яких здійснюється у натуральній формі.

Обчислення страхових внесків із сум, виражених в іноземній валюті, здійснюється шляхом перерахування зазначених сум на національну валюту України за курсом валют, установленим Національним банком України на день обчислення страхових внесків.

Страхувальники сплачують страхові внески шляхом перерахування безготівкових сум з їхніх банківських рахунків.

Страхувальники – фізичні особи, які не мають банківських рахунків, сплачують страхові внески шляхом готівкових розрахунків через банківські установи.

Страхові внески, які підлягають сплаті із сум виплат (доходу) за період з дня виникнення у страхувальника зобов'язання щодо реєстрації як платника страхових внесків до дня його реєстрації в органах Пенсійного фонду, сплачуються (стягуються) на загальних підставах відповідно до вимог зазначеної вище Інструкції за весь зазначений період.

Обчислення страхових внесків органами Пенсійного фонду здійснюється на підставі складених актів перевірки правильності нарахування та сплати страхових внесків, звітності, що подається страхувальником, бухгалтерських та інших документів, що підтверджують суму заробітної плати (доходу), на які нараховуються страхові внески.

Обчислення органами Пенсійного фонду сум страхових внесків за минулі періоди провадиться, виходячи з розміру страхового внеску, що діяв на день нарахування виплат (доходу).

Особи, які уклали договір про добровільну участь у системі загально-обов'язкового державного пенсійного страхування, сплачують страхові внески в розмірі, установленому в договорі про добровільну участь у системі загально-обов'язкового державного пенсійного страхування, але не менше мінімального розміру страхового внеску за кожний місяць до 20 числа місяця, наступного за останнім календарним днем попереднього кварталу.

Сплата страхових внесків за попередні періоди здійснюється однією сумою протягом 10 днів з моменту підписання договору про добровільну участь. При цьому сума сплачених страхових внесків за кожний місяць не може бути меншою за мінімальний страховий внесок.

У разі ухилення страхувальника чи його посадових осіб від надання органу Пенсійного фонду звітності чи інших документів про сплату страхових внесків, неведення страхувальником бухгалтерського обліку чи відсутності в нього відповідних первинних документів або якщо сума страхових внесків, нарахована страхувальником, не підтверджується документами, визначення страхових внесків проводять органи Пенсійного фонду за непрямими методами в порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України.

1.2.4. Облік і звітність за страховими внесками

Обов'язки страхувальників щодо ведення обліку за страховими внесками та подачі звітності до органів Пенсійного фонду визначено у статті 17 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» та розділі 11 Інструкції про порядок обчислення і сплати страхувальниками та застрахованими особами внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування до Пенсійного фонду України.

Підприємства, установи, організації, фізичні особи – суб'єкти підприємницької діяльності та інші особи (у тому числі юридичні та фізичні особи – суб'єкти підприємницької діяльності, які обрали особливий спосіб оподаткування – фіксований податок, єдиний податок, фіксований сільськогосподарський податок), які використовують працю фізичних осіб на умовах трудового договору (контракту), або на інших умовах, передбачених законодавством, або за договорами цивільно-правового характеру, щомісяця складають розрахунок суми страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, у якому зазначають самостійно обчислені суми страхових внесків за формою, встановленою зазначеною Інструкцією.

Розрахунки подаються зазначеними платниками до органу Пенсійного фонду для реєстрації за базовий звітний період, що дорівнює календарному місяцю, – не пізніше ніж через 20 календарних днів із дня закінчення цього періоду.

Платники страхових внесків мають право не пізніше ніж за 10 днів до закінчення терміну подання документів надіслати їх органу Пенсійного фонду поштою з повідомленням про вручення за порядком оформлення зазначених поштових відправлень, установленим Кабінетом Міністрів України.

Фізичні особи – суб'єкти підприємницької діяльності (крім тих, які обрали особливий спосіб оподаткування – фіксований податок, єдиний податок), подають до органу Пенсійного фонду один раз на рік, але не пізніше 1 травня поточного року розрахунок авансових сум страхових внесків за формою, встановленою зазначеною Інструкцією.

За підсумками року фізичні особи – суб'єкти підприємницької діяльності (крім тих, які обрали особливий спосіб оподаткування – фіксований податок, єдиний податок), та особи, які уклали договір про добровільну участь у системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, надають органу Пенсійного фонду за місцем проживання розрахунки сум страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування за звітний рік до 1 квітня року, наступного за звітним, за формою, встановленою зазначеною Інструкцією.

Фізичні особи – суб'єкти підприємницької діяльності, які обрали особливий спосіб оподаткування (фіксований податок, єдиний податок), подають до органу Пенсійного фонду до 1 квітня року, наступного за звітним, річний звіт про нараховані та сплачені суми фіксованого розміру страхових внесків за формою, встановленою зазначеною Інструкцією.

Платник подає розрахунок незалежно від стану його фінансово-господарської діяльності.

Якщо останній день терміну подання розрахунку суми страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування припадає на вихідний або святковий день, то останнім днем терміну вважається наступний за вихідним або святковим робочий день.

Особи, винні в неподанні чи несвоєчасному поданні до органу Пенсійного фонду встановленої звітності, а також у поданні недостовірної звітності, несуть відповідальність згідно з чинним законодавством.

Суми надміру чи помилково сплачених страхових внесків повертаються страхувальникам або за їх згодою зараховуються в рахунок майбутніх платежів страхових внесків.

1.2.5. Визначення та порядок погашення заборгованості за страховими внесками

Статтею 106 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» визначено, що суми страхових внесків, своєчасно не нараховані

та/або не сплачені страхувальниками у встановлені терміни, у тому числі обчислені органами Пенсійного фонду, вважаються простроченою заборгованістю зі сплати страхових внесків (далі – недоїмка) і стягуються з нарахуванням пені та застосуванням фінансових санкцій.

Порядок стягнення заборгованості зі страхувальників визначено у розділі 8 Інструкції про порядок обчислення і сплати страхувальниками та застрахованими особами внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування до Пенсійного фонду України. Зокрема органи Пенсійного фонду надсилають страхувальникам вимогу про сплату недоїмки в таких випадках:

а) якщо дані документальних перевірок результатів діяльності страхувальника свідчать про donарахування сум страхових внесків;

б) якщо страхувальник має на кінець звітної базового періоду недоїмку зі сплати страхових внесків;

в) якщо страхувальник має на кінець звітної періоду борги зі сплати фінансових санкцій (штрафів) і пені.

У випадку а) вимога надсилається одночасно з актом документальної перевірки.

У випадку б) вимога надсилається щомісяця протягом п'яти днів, наступних за звітним базовим періодом.

Вимога про сплату недоїмки є виконавчим документом.

Сума боргу у вимозі проставляється у гривнях з двома десятковими знаками. Вимога формується на суму боргу, який становить не менше 10 грн.

Вимога формується на підставі актів документальних перевірок та облікових даних з карток особових рахунків страхувальників за встановленою формою для юридичних або фізичних осіб.

Вимога вважається надісланою (врученою) юридичній особі, якщо її передано посадовій особі такої юридичної особи під підпис або надіслано листом з повідомленням про вручення.

Вимога вважається надісланою (врученою) фізичній особі, якщо її вручено особисто такій фізичній особі або її законному представникові чи надіслано листом на її адресу за місцем проживання або останнього відомого місця її перебування з повідомленням про вручення за порядком оформлення зазначених поштових відправлень, установленим Кабінетом Міністрів України.

Протягом десяти робочих днів із дня одержання вимоги про сплату недоїмки страхувальник зобов'язаний сплатити зазначені у вимозі суми.

У разі незгоди з розрахунком суми недоїмки, зазначеної у вимозі про сплату боргу, страхувальник узгоджує її з органами Пенсійного фонду, а в разі неузгодження вимоги з органами Пенсійного фонду має право на оскарження вимоги в судовому порядку.

Про оскарження вимоги до суду страхувальник зобов'язаний протягом трьох робочих днів письмово повідомити орган Пенсійного фонду, який направив вимогу.

Узгодження вимоги органу Пенсійного фонду здійснюється на підставі заяви страхувальника, яку орган Пенсійного фонду розглядає протягом трьох робочих днів після її отримання, та поданих страхувальником документів, що свідчать про неправильне обчислення сум недоїмки, зазначених у вимозі.

Вимога вважається відкликаною, якщо:

- а) страхувальник самостійно погашає суму боргу;
- б) орган Пенсійного фонду скасовує або змінює раніше зазначену суму боргу внаслідок її узгодження або оскарження;
- в) суд (господарський суд) скасовує чи змінює вимогу органу Пенсійного фонду про сплату боргу;
- г) борг списується у випадках, передбачених статтею 106 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування».

Орган Пенсійного фонду надсилає страхувальнику узгоджену вимогу протягом трьох робочих днів. Страхувальник зобов'язаний сплатити узгоджену суму боргу протягом десяти робочих днів після отримання узгодженої вимоги.

У разі якщо страхувальник, який одержав вимогу і протягом десяти робочих днів після її отримання не сплатив зазначену у вимозі суму, або не узгодив вимогу з відповідним органом Пенсійного фонду, або не оскаржив вимогу в судовому порядку, а також у разі якщо страхувальник узгодив вимогу, але не сплатив узгоджену суму протягом десяти робочих днів після отримання узгодженої вимоги, орган Пенсійного фонду звертається у встановленому законом порядку і подає вимогу до відповідного органу державної виконавчої служби, у якій зазначає суму боргу за даними карток особових рахунків платників на дату подання. До сум боргу, що подаються до органів державної виконавчої служби за даними карток особових рахунків платників, включаються також суми узгоджених з платником, але не сплачених у встановлений термін фінансових санкцій (штрафів) і пені.

Якщо протягом наступного базового звітного періоду страхувальник нарастив суми боргу, то після проходження відповідної процедури узгодження та оскарження до органу державної виконавчої служби подається вимога тільки на суму зростання боргу.

Якщо протягом наступних базових звітних періодів страхувальник повністю погасив суми боргу, зазначені у вимозі, поданій до органу державної виконавчої служби, то орган Пенсійного фонду подає до відповідного органу повідомлення за встановленою формою.

1.2.6. Відповідальність за порушення порядку сплати страхових внесків

Згідно із нормами статті 106 Закону України «Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування» до страхувальників за порушення норм законодавства про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування, яке контролюють органи Пенсійного фонду, застосовуються фінансові санкції відповідно до цього закону.

Фінансові санкції органи Пенсійного фонду застосовують до страхувальників – підприємств, установ, організацій, а також фізичних осіб, які використовують працю найманих працівників (у тому числі і тих, які обрали особливий спосіб оподаткування), та осіб, які забезпечують себе роботою самостійно займаються адвокатською, нотаріальною, творчою та іншою діяльністю, пов’язаною з отриманням доходу безпосередньо від цієї діяльності.

Фінансові санкції накладаються на страхувальника у таких розмірах:

1) У разі ухилення страхувальників від реєстрації або несвоечасної реєстрації в органах Пенсійного фонду накладається штраф у розмірі 10 відсотків суми страхових внесків, які підлягають сплаті за період ухилення від реєстрації або несвоечасної реєстрації, але не менше десяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. При цьому складається рішення за встановленою формою. Підставою для ухвалення цього рішення є акт про зазначене порушення, що складається в довільній формі.

2) У разі коли страхувальник не сплачує (не перераховує) або несвоечасно сплачує (несвоечасно перераховує) страхові внески, у тому числі донараховані ним самостійно або органами Пенсійного фонду, накладається штраф залежно від терміну затримки платежу в розмірі:

- за затримки їх сплати до 30 календарних днів включно, – 10 відсотків своєчасно не сплачених зазначених сум;

- за затримки їх сплати до 90 календарних днів включно, – 20 відсотків зазначених сум;

- за затримки їх сплати понад 90 календарних днів, – 50 відсотків зазначених сум.

При цьому складається рішення за встановленою формою.

Рішення про накладення штрафів, зазначених вище, складається залежно від терміну затримки сплати (погашення) страхових внесків:

1) За затримки до 30 календарних днів включно на наступний день після закінчення зазначених 30 календарних днів рішення про накладення штрафу вноситься у розмірі десяти відсотків суми фактично сплаченої (погашеної) за цей період недоїмки.

Тобто рішення вноситься одне на всю суму сплаченої (погашеної) недоїмки за період з 1-го до 30-го календарного дня незалежно від кількості випадків сплати за цей період.

2) За затримки сплати страхових внесків до 90 календарних днів включно на наступний день після закінчення зазначених 90 календарних днів рішення про накладення штрафу виноситься у розмірі двадцяти відсотків суми фактично сплаченої (погашеної) за цей період недоїмки.

Тобто рішення приймається одне на всю суму сплаченої (погашеної) недоїмки за період з 31-го до 90-го календарного дня незалежно від кількості випадків сплати за цей період.

3) За затримки сплати страхових внесків більше як на 90 календарних днів рішення виноситься у розмірі п'ятдесяти відсотків суми фактично сплаченої (погашеної) недоїмки.

Рішення ухвалюється одне на всю суму сплаченої (погашеної) недоїмки за період від 91-го календарного дня до дня фактичного погашення всієї суми недоїмки незалежно від кількості випадків сплати за цей період.

Розрахунок цієї фінансової санкції проводиться на підставі даних картки особового рахунку платника.

За приховування (заниження) страхувальником суми заробітної плати (виплат, доходу), на які нараховуються страхові внески, накладається штраф у розмірі всієї суми прихованої (заниженої) заробітної плати (виплат, доходу), а в разі повторного протягом року такого порушення – штраф у триразовому розмірі суми прихованої (заниженої) заробітної плати (виплат, доходу). При цьому складається рішення за встановленою формою. Підставою для ухвалення такого рішення є акт документальної перевірки та акт звірки з органами податкової служби.

За donарахування органом Пенсійного фонду або страхувальником сум своєчасно не обчислених і не сплачених страхових внесків накладається штраф у розмірі 5 відсотків зазначених сум за кожний повний або неповний місяць, за який donараховано ці суми.

Для розрахунку зазначеного штрафу кількість місяців розраховується, починаючи з місяця, на який припадає термін подання звітності за період, за який donараховано (обчислено) суми внесків, і закінчуючи місяцем, на який припадає отримання таким страхувальником акта перевірки від органу Пенсійного фонду або в якому він подав звітність, де зазначено ці суми.

Якщо за результатами перевірки в окремих місяцях виявлено суми donарахованих (своєчасно не обчислених) і не сплачених страхових внесків, то за кожне таке donарахування накладається штраф у порядку та в розмірах, визначених вище.

При цьому складається рішення за встановленою формою. Підставою для ухвалення відповідного рішення є акт перевірки, акт звірки та розрахунок суми страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування.

За неподання, несвоєчасне подання, подання не за встановленою формою або подання недостовірних відомостей, що використовуються в системі персоніфікованого обліку, та іншої звітності, передбаченої законодавством, до органів Пенсійно-

го фонду накладається штраф у розмірі 10 відсотків суми страхових внесків, які були сплачені або підлягали сплаті за відповідний звітний період, за кожний повний або неповний місяць затримки подання відомостей, звітності, але не менше десяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, а в разі повторного протягом року такого порушення – у розмірі 20 відсотків зазначених сум і не менше 20 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

При цьому складається рішення за встановленою формою. Підставою для ухвалення відповідного рішення є акт про зазначене порушення, складений у довільній формі.

За неведення в установленому порядку обліку сум заробітної плати (виплат, доходу), на які нараховуються страхові внески, відсутність первинних документів про обчислення та сплату страхових внесків накладається штраф у розмірі 20 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, а в разі повторного протягом року такого порушення – у розмірі 40 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

При цьому складається рішення за встановленою формою. Підставою для ухвалення відповідного рішення є акт документальної перевірки.

За несплату, неповну або несвоєчасну сплату авансових платежів зі страхових внесків накладається штраф у розмірі 50 відсотків сум несплачених або своєчасно не сплачених авансових платежів.

При цьому складається рішення за встановленою формою. Розрахунок зазначеної фінансової санкції проводиться за даними акта документальної перевірки.

Рішення про накладення штрафу за наслідками розгляду акта та інших матеріалів про порушення приймає начальник управління Пенсійного фонду України в районі, місті, районі у місті або його заступник. Рішення приймаються за формою, встановленою Інструкцією про порядок обчислення і сплати страхувальниками та застрахованими особами внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування до Пенсійного фонду України.

Суми штрафів підлягають сплаті страхувальником протягом десяти робочих днів з дня одержання відповідного рішення або можуть бути оскаржені у цей самий термін до вищого органу Пенсійного фонду або в судовому порядку з одночасним обов'язковим письмовим повідомленням про це відповідного органу Пенсійного фонду, посадовими особами якого прийнято це рішення.

Оскарження рішення органу Пенсійного фонду про накладення штрафів зупиняє терміни їх сплати до винесення вищим органом Пенсійного фонду або судом рішення у справі.

Оскарження страхувальником вимоги про сплату недоїмки, якщо накладення штрафу пов'язано з її виникненням або несвоєчасною сплатою, також призупиняє терміни сплати фінансових санкцій до винесення судом рішення. У разі винесення судом або вищим органом Пенсійного фонду рішення на користь Пенсійного фонду строки терміни штрафу поновлюються з моменту їх припинення.

Рішення органу Пенсійного фонду про накладення штрафу є виконавчим документом.

У разі якщо страхувальник отримав рішення про накладення штрафу і не сплатив зазначені в них суми протягом десяти робочих днів, а також не оскаржив це рішення чи не повідомив у цей термін відповідний орган Пенсійного фонду про його оскарження, воно передається для виконання органу державної виконавчої служби та страхувальнику.

Суми фінансових санкцій, застосованих за порушення порядку та термінів обчислення, нарахування та сплати страхових внесків стягуються в тому самому порядку, що й недоїмка зі сплати страхових внесків.

Терміни давності щодо стягнення штрафів не застосовують.

На суми простроченої заборгованості зі сплати страхових внесків (недоїмки) та своєчасно не сплачені (не перераховані) фінансові санкції нараховується пеня в розмірі 0,1 відсотка суми недоплати за кожний день прострочення платежу.

У разі виявлення своєчасно не сплачених сум страхових внесків страхувальники зобов'язані самостійно обчислити ці внески і сплатити їх з нарахуванням пені в порядку та розмірах, визначених вище.

Нарахування пені починається з першого календарного дня, що настає за днем настання терміну сплати відповідного платежу до дня його фактичної сплати страхувальником.

Нарахування пені проводять органи Пенсійного фонду.

Пеня на пеню не нараховується.

Рішення про нарахування пені посадові особи органів Пенсійного фонду виносять одночасно з ухваленням рішення про застосування фінансових санкцій за порушення термінів сплати страхових внесків.

Суми пені підлягають сплаті страхувальником протягом десяти робочих днів з дня одержання відповідного рішення або можуть бути оскаржені до вищого органу Пенсійного фонду чи в судовому порядку з одночасним обов'язковим письмовим повідомленням про це відповідного органу Пенсійного фонду, посадовими особами якого винесено це рішення.

Рішення органу Пенсійного фонду про нарахування пені є виконавчим документом.

У разі якщо страхувальник отримав рішення про нарахування пені і не сплатив зазначену в ньому суму протягом десяти робочих днів, а також не оскаржив це рішення чи не повідомив у цей термін відповідний орган Пенсійного фонду про його оскарження, це рішення передається для виконання органу державної виконавчої служби та страхувальнику.

Суми пені стягуються в тому самому порядку, що й недоїмка зі сплати страхових внесків.

Термін давності щодо стягнення пені не застосовують.

Сплата (погашення) пені здійснюється в тому самому порядку, що і сплата недоїмки та фінансових санкцій.

У разі коли страхувальник має несплачені суми недоїмки, пені та фінансових санкцій і здійснює сплату поточних сум страхових внесків, ці суми зараховуються шляхом перерозподілу сплаченої суми в рахунок сплати недоїмки, пені та фінансових санкцій у порядку календарної черговості їх виникнення.

Основні терміни та поняття

Страхові внески – це цільовий загальнообов’язковий платіж, який справляється на всій території України. Це також кошти відрахувань на соціальне страхування та збір на обов’язкове державне пенсійне страхування, сплачені згідно із законодавством, що діяло раніше.

Платники страхових внесків – роботодавці та інші особи, які відповідно до Закону України «Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування» сплачують страхові внески на загальнообов’язкове державне пенсійне страхування.

Пеня – плата у вигляді відсотків (0,1%) сум своєчасно не сплачених (не перерахованих) страхових внесків і фінансових санкцій, розрахована за кожний день прострочення платежу.

Фінансові санкції (штрафи) – плата у фіксованій сумі або у вигляді відсотків, яка справляється з платника страхових внесків у зв’язку з порушенням ним порядку сплати цих внесків.

Контрольні запитання

1. Поняття страхового внеску.
2. Коло платників страхових внесків.
3. Порядок реєстрації платників страхових внесків.
4. Загальний порядок нарахування та терміни сплати страхових внесків.
5. Розміри страхових внесків.
6. Порядок нарахування і сплати страхових внесків відповідними категоріями платників.
7. Стягнення заборгованості зі сплати страхових внесків.
8. Порядок надання звітності та здійснення обліку щодо сплати страхових внесків.
9. Притягнення до відповідальності за порушення порядку сплати внесків.

1.3. Персоніфікований облік у системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування

1.3.1. Поняття та загальні засади ведення персоніфікованого обліку

Згідно зі статтею 1 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» персоніфікований облік у системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування – це організація та ведення обліку відомостей про застраховану особу, що використовуються в системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування в порядку, визначеному цим законом.

Згідно зі статтею 21 цього закону органи Пенсійного фонду ведуть облік усіх застрахованих осіб і персоніфікований облік надходження страхових внесків, створюють і забезпечують функціонування єдиного державного автоматизованого банку відомостей про застрахованих осіб.

Суть і мета запровадження системи персоніфікованого обліку відомостей про застрахованих осіб (далі – СПОВ) пов'язані з необхідністю створення базової інформаційної платформи для переведення пенсійної системи на принципи пенсійного страхування. Цей перехід характеризуватиметься використанням новітніх інформаційних технологій для збирання, опрацювання, систематизації та зберігання передбачених законодавством про пенсійне страхування відомостей про фізичних осіб, що пов'язані з визначенням права на виплати з Пенсійного фонду та їх розміру за загальнообов'язковим державним пенсійним страхуванням.

Розбудову СПОВ розпочато після підписання Президентом України Указу від 4 травня 1998 р. № 401/98 «Про заходи щодо впровадження обліку відомостей у системі обов'язкового державного пенсійного страхування» та відповідних постанов Кабінету Міністрів України від 4 червня 1998 р. № 794 і від 8 червня 1998 р. № 832, які регламентували основні положення про персоніфікований облік і необхідні заходи щодо його впровадження до 1 січня 2004 року.

Функціонування цієї системи, починаючи з 2004 року, організовується згідно з Порядком формування та подання органам Пенсійного фонду України відомостей про застраховану особу, що використовуються в системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, затвердженим постановою правління Пенсійного фонду України від 10 червня 2004 р. № 7-6 і зареєстрованим у Міністерстві юстиції України 10 серпня 2004 р. за № 1000/9599.

У створеній Пенсійним фондом загальнодержавній базі даних СПОВ на 1 вересня 2004 року відкрито понад 26 млн персональних облікових справ, у яких накопичуються відомості про застрахованих осіб з усіх регіонів (з урахуванням усіх місць трудової діяльності) для використання у діючій системі пенсійного забезпечення.

Впровадження СПОВ підтвердило міжнародний досвід у тому, що персоніфікація відомостей, крім свого основного призначення – створення інформаційного простору для адекватного визначення розміру пенсії залежно від участі у пенсійному страхуванні, дає ще й додатковий ефект – приводить до збільшення кількості платників, детінізації заробітної плати, збільшення надходжень коштів до Пенсійного фонду.

1.3.2. Перелік даних, що містяться у системі персоніфікованого обліку

На підставі відомостей, поданих страхувальниками, у централізованому банку даних Пенсійного фонду України на кожну застраховану особу відкривається електронна персональна облікова картка з постійним страховим номером, який відповідає персональному номеру фізичної особи у Державному реєстрі фізичних осіб. У картці за весь період трудового життя застрахованої особи накопичуватимуться дані про заробіток, страхові внески до Пенсійного фонду, відомості про стаж роботи з усіх місць роботи та інші відомості, необхідні для правильного призначення пенсії.

Персональна облікова картка застрахованої особи має містити такі відомості:

4) Умовно-постійна частина персональної облікової картки:

- модифікований ідентифікаційний номер;
- прізвище, ім'я та по батькові на поточний момент;
- прізвище при народженні;
- дата народження;
- місце народження;
- стать;
- адреса постійного місця проживання;
- серія, номер і назва документа, з якого взято відомості до персональної облікової картки;

- громадянство;

- відомості про членів сім'ї, які перебувають на утриманні застрахованої особи, та її дітей;

- номер телефону (за згодою);

- позначка про смерть.

5) Частина персональної облікової картки, яка відображає страховий стаж, заробітну плату (дохід) і розмір сплачених страхових внесків:

- ідентифікаційний номер страхувальника;

- рік, за який внесено відомості;

- розмір страхового внеску до Пенсійного фонду за відповідний місяць;

- сума сплачених страхових внесків до Пенсійного фонду за відповідний місяць;

- страховий стаж;
- ознака особливих умов праці, які дають право на пільги в пенсійному забезпеченні;

- сума заробітної плати (грошового забезпечення, доходу), з якої сплачено страхові внески за відповідний місяць;

- сума доходу (прибутку) осіб, які провадять підприємницьку діяльність і обрали особливий спосіб оподаткування (фіксований податок, єдиний податок, фіксований сільськогосподарський податок, придбали спеціальний торговий патент).

б) Частина персональної облікової картки, яка відображає сплату за рахунок коштів Пенсійного фонду пенсії застрахованій особі за місяцями:

- дата, з якої призначено пенсію;
- місяць нарахування (перерахунку, індексації) пенсії;
- сума періодів страхового стажу;
- коефіцієнт страхового стажу;
- коефіцієнт заробітної плати (доходу);
- заробітна плата (дохід) для обчислення, перерахунку, індексації пенсії;
- розмір пенсії для виплати;
- запис про членів сім'ї, які перебувають на утриманні застрахованої особи.

7) Частина персональної облікової картки, яка відображає стан пенсійних активів застрахованої особи або здійснення виплат спадкоємцям накопичувального пенсійного рахунку:

- сума заробітної плати (грошового забезпечення, доходу), з якої сплачено страхові внески за відповідний місяць;

- розмір і сума сплачених страхових внесків на накопичувальний пенсійний рахунок за відповідний місяць;

- сумарний розмір інвестиційного доходу за попередні періоди;

- чиста вартість пенсійних активів;

- загальна кількість одиниць пенсійних активів;

- сума коштів, перерахована страховій організації, обраній застрахованою особою, для оплати договору страхування довічної пенсії, і дата перерахування цих коштів;

- сума одноразової виплати, сплаченої відповідно до статті 56 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», і дата її виплати;

- позначка про смерть застрахованої особи.

Персональна облікова картка застрахованої особи зберігається в Пенсійному фонді протягом усього життя цієї особи, а після її смерті – протягом 75 років на паперових носіях і в електронному вигляді за наявності засобів, що гарантують ідентичність паперової та електронної форм документа.

1.3.3. Джерела та порядок надходження відомостей до системи персоніфікованого обліку, порядок їх зміни та підтвердження

Для формування інформаційної бази системи персоніфікованого обліку використовують відомості, що надходять з таких джерел:

- інформаційного фонду Державного реєстру фізичних осіб – платників податків та інших обов'язкових платежів;
- органів державної податкової служби;
- роботодавців;
- фізичних осіб;
- органів реєстрації актів громадянського стану;
- державної служби зайнятості;
- фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування;
- компанії з управління активами;
- зберігача;
- інших підприємств, установ, організацій і військових формувань.

Первинна звітність для СПОВ формується з використанням документальних джерел первинного бухгалтерського обліку та обліку кадрів у страхувальника.

При цьому треба зазначити, що джерелом даних для заяви на реєстрацію платника страхових внесків у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування є відомості із реєстраційної картки на проведення державної реєстрації юридичних осіб або фізичних осіб-підприємців.

Загальні правила заповнення звітних документів для СПОВ визначено у Порядку формування та подання органам Пенсійного фонду України відомостей про застраховану особу, що використовуються в системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, затвердженому постановою правління Пенсійного фонду України від 10 червня 2004 р. № 7-6 і зареєстрованому в Міністерстві юстиції України 10 серпня 2004 р. за № 1000/9599.

Застрахована особа зобов'язана повідомляти органи Пенсійного фонду про зміну даних, що вносяться до її персональної картки у СПОВ, виїзд за межі держави та про обставини, що спричиняють зміну статусу застрахованої особи, протягом десяти днів з моменту їх виникнення, а страхувальник (роботодавець) зобов'язаний повідомляти територіальні органи Пенсійного фонду України про зміну відомостей про застраховану особу, що вносяться до системи персоніфікованого обліку (п. 3 частини 2 статті 16 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»).

1.3.4. Порядок використання даних, що містяться в системі персоніфікованого обліку

Відомості, що містяться в системі персоніфікованого обліку, згідно із законом «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» територіальні органи Пенсійного фонду використовують для:

- підтвердження участі застрахованої особи в системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування;
- обчислення страхових внесків;
- визначення права застрахованої особи або членів її сім'ї на отримання пенсійних виплат;
- визначення розміру, перерахунку та індексації пенсійних виплат;
- надання застрахованій особі на її вимогу.

Згідно з Інструкцією про порядок обліку, зберігання і використання документів, справ, видань та інших матеріальних носіїв інформації, які містять конфіденційну інформацію, що є власністю держави, у Пенсійному фонді України та його органах, затвердженою постановою правління Пенсійного фонду України від 27 червня 2002 р. № 11-1 і зареєстрованою в Міністерстві юстиції України 12 липня 2002 р. за № 583/6871, і Порядком формування та подання органам Пенсійного фонду України відомостей про застраховану особу, що використовуються в системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, затвердженим постановою правління Пенсійного фонду України від 10 червня 2004 р. № 7-6 і зареєстрованим у Міністерстві юстиції України 10 серпня 2004 р. за № 1000/9599, персоніфіковані відомості про застрахованих осіб належать до відомостей, які містять конфіденційну інформацію з обмеженим правом доступу і є власністю держави.

Особи, які мають доступ або користуються відомостями, що містяться в системі персоніфікованого обліку, за незаконне розголошення цих відомостей несуть відповідальність згідно із законом.

Відповідно до частини 4 статті 22 закону «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» Пенсійний фонд України забезпечує комплекс організаційних і технічних заходів, спрямованих на захист відомостей, що містяться в системі персоніфікованого обліку, в тому числі забезпечує обмеження кола службових осіб, які в силу своїх службових обов'язків мають доступ до цих відомостей.

Надання інформації з бази даних системи персоніфікованого обліку за запитом інших організацій, установ, фізичних осіб допускається лише за рішенням суду та в інших законодавчо визначених випадках.

1.3.5. Свідоцтво про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: порядок видачі, обліку та використання

Відповідно до статті 8 Основ законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування особи, які підлягають загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню, одержують свідоцтво про загальнообов'язкове державне соціальне страхування.

У процесі розбудови СПОВ згідно з Постановою Кабінету Міністрів України від 22 серпня 2000 р. № 1306 «Про затвердження Порядку видачі та зразка свідоцтва про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» розроблено та запроваджено автоматизовану систему виготовлення страхових свідоцтв.

Страхове свідоцтво є єдиним для всіх видів загальнообов'язкового державного соціального страхування документом суворої звітності, що підтверджує право застрахованої особи на одержання послуг і матеріального забезпечення за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням.

Страхове свідоцтво видається кожній особі, яка підлягає будь-якому виду загальнообов'язкового державного соціального страхування, на підставі анкети застрахованої особи після обов'язкової реєстрації цієї особи в органах Пенсійного фонду. Страхувальник зобов'язаний забезпечити перевірку наявності страхового свідоцтва у процесі приймання особи на роботу, а якщо його немає, допомогти сформулювати відповідну анкету та передати її на реєстрацію до відповідного органу Пенсійного фонду.

Відповідно до п. 1 частини першої статті 16 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» застрахована особа має право отримати у встановленому законодавством порядку свідоцтво про загальнообов'язкове державне соціальне страхування і пред'являти його під час прийому на роботу та на вимогу посадових осіб Пенсійного фонду. Водночас страхувальник (роботодавець) зобов'язаний вимагати від застрахованої особи страхове свідоцтво, а якщо його немає, організувати його отримання (частина друга статті 17 зазначеного закону) та повідомляти територіальні органи Пенсійного фонду України про зміну відомостей про застраховану особу, що вносяться до системи персоніфікованого обліку.

У центральній базі даних реєстру застрахованих осіб Пенсійного фонду України на 1 вересня 2004 року накопичено 15,7 млн анкет застрахованих осіб, на підставі яких виготовлено понад 14,2 млн страхових свідоцтв.

Основні терміни та поняття

Персоніфікований облік у системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування – організація, збирання та ведення обліку відомостей про застраховану особу, що використовуються в системі загальнообов'язкового дер-

жавного пенсійного страхування в порядку, визначеному Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування».

Персональна облікова картка – електронний і паперовий документ у системі СПОВ, у якому містяться дані про застраховану особу, її трудовий стаж, заробіток і розмір сплачених страхових внесків.

Страхове свідоцтво – єдиний для всіх видів загальнообов'язкового державного соціального страхування документ, що підтверджує право застрахованої особи на отримання послуг і матеріального забезпечення за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням.

Контрольні запитання

1. З якою метою запроваджена система персоніфікованого обліку відомостей про застрахованих осіб?
2. Що таке персональна облікова картка?
3. З яких джерел надходять відомості, необхідні для формування інформаційної бази системи персоніфікованого обліку?
4. Що таке свідоцтво про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування?

1.4. Кошти солідарної пенсійної системи

Відповідно до статей 71, 72 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» кошти солідарної пенсійної системи – це фінансовий ресурс, який формується за рахунок:

- страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, крім частини внесків, що спрямовується до Накопичувального фонду;
- коштів державного бюджету та цільових фондів, що перераховуються до Пенсійного фонду у випадках, передбачених пенсійним законодавством;
- сум від фінансових санкцій, застосованих відповідно до законодавства до юридичних і фізичних осіб за порушення встановленого порядку нарахування, обчислення і сплати страхових внесків і використання коштів Пенсійного фонду, а також сум адміністративних стягнень, накладених відповідно до закону на посадових осіб і громадян за ці порушення;
- благодійних внесків юридичних і фізичних осіб;
- добровільних внесків;
- інші надходження відповідно до законодавства.

Кошти солідарної пенсійної системи використовуються виключно на:

- виплату пенсій із солідарної системи;
- надання соціальних послуг, передбачених Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»;
- фінансування адміністративних виплат;
- оплату послуг з виплати та доставки пенсій;
- формування резерву коштів.

Законом встановлено заборону використання коштів солідарної пенсійної системи на інші цілі, не передбачені зазначеним законом.

Кошти солідарної системи формуються у рамках бюджету Пенсійного фонду, який не входить до складу Державного бюджету України.

1.4.1. Бюджет Пенсійного фонду як план утворення та використання коштів солідарної пенсійної системи

У статті 71 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», що бюджет Пенсійного фонду – це головний фінансовий план утворення та використання цільового страхового фонду, що формується за рахунок страхових внесків до солідарної системи та надходжень з інших джерел, визначених законодавством, для забезпечення завдань і функцій, які здійснюються органами Пенсійного фонду.

У цій статті визначено, що бюджет Пенсійного фонду затверджує правління Пенсійного фонду не пізніше 10 грудня року, що передує рокові, на який складено бюджет. Проте ця норма набуде чинності лише після перетворення Фонду на самоврядну неприбуткову організацію. До цього часу, згідно з пунктом 12 Прикінце-

вих положень зазначеного закону бюджет Пенсійного фонду України затверджує Кабінет Міністрів України.

Бюджет Пенсійного фонду складається з:

- дохідної частини;
- видаткової частини.

Організація роботи формування бюджету Пенсійного фонду України регламентується Порядком складання, розгляду, затвердження та виконання бюджету Пенсійного фонду України, затвердженим постановою правління Фонду від 3 березня 2003 р. № 5-2, та проводиться з урахуванням вимог Основних напрямів бюджетної політики на плановий рік, які щороку розробляються і затверджуються наказом Пенсійного фонду України.

Бюджетне планування у Пенсійному фонді тісно пов'язане з економічним і соціальним плануванням в Україні: показники бюджету базуються на показниках плану економічного та соціального розвитку(див. § 4.1 частини I).

У процесі бюджетного планування визначаються обсяги доходів бюджету та резерви їх росту, обсяги видатків і резерви їх економічного та ефективного використання, створюється належна фінансова база соціального захисту населення.

Основні завдання, які постають перед бюджетним плануванням:

- а) найповніше виявити резерви і спрямувати їх на подальше підвищення рівня пенсійного забезпечення громадян;
- б) визначити обсяг доходів за окремими джерелами і загальний обсяг доходів бюджету з урахуванням резервів їх збільшення;
- в) визначити видатки бюджету за всіма програмами видаткової частини бюджету та загальний обсяг видатків;
- г) раціонально розподілити видатки бюджету між учасниками бюджетного процесу та збалансувати бюджети нижчого рівня;
- д) утворити фінансові резерви з метою подальшого підвищення розмірів пенсійних виплат.

Бюджетний процес у Пенсійному фонді проходить чотири стадії:

1. Складання проекту бюджету Пенсійного фонду.
2. Розгляд бюджету.
3. Затвердження бюджету.
4. Виконання бюджету.

Бюджетний період для всіх бюджетів, що складають бюджетну систему Пенсійного фонду, становить один календарний рік і закінчується 31 грудня того самого року.

Організують виконання бюджету Пенсійного фонду України його головні управління в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі. У виконанні бюджету беруть участь підприємства, організації та установи всіх

форм власності, а також громадяни, пов'язані з бюджетом за доходами та видатками.

1.4.2. Джерела формування коштів солідарної пенсійної системи

Основним джерелом наповнення солідарної пенсійної системи є власні надходження Пенсійного фонду України, які включають:

1) Страхові внески на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування (крім частини внесків, що з часом буде спрямовуватися до Накопичувального фонду). Це, зокрема:

- надходження обов'язкових внесків підприємств, установ і організацій та обов'язкових внесків громадян, які визначаються із скорегованого фонду оплати праці (з урахуванням чинних норм щодо ненарахування страхового збору із заробітної плати, більшої за величину семи середніх заробітних плат, що склалася в попередньому календарному році) і тарифу відрахувань на рівні, встановленому чинним законодавством України;

- надходження коштів від платників, які працюють у галузі сільського господарства, що розраховуються, виходячи з фонду оплати праці працівників цієї галузі та з урахуванням тарифу, визначеного чинним законодавством, і надходження фіксованого сільськогосподарського податку;

- надходження обов'язкових внесків від платників, які обрали спрощену систему оподаткування; що розраховуються, виходячи з фонду оплати праці працівників цієї системи оподаткування і тарифу відрахувань, встановленого чинним законодавством;

- надходження обов'язкових внесків із сум допомоги по тимчасовій непрацездатності, які розраховують, виходячи з обсягу виплаченої суми цієї допомоги і тарифу, визначеного чинним законодавством України.

2) Суми від фінансових санкцій, застосованих відповідно до чинного законодавства України до юридичних і фізичних осіб за порушення встановленого порядку нарахування, обчислення і сплати страхових внесків і використання коштів Пенсійного фонду, а також суми адміністративних стягнень, накладених відповідно до законодавства на посадових осіб і громадян за ці порушення, та інші надходження відповідно до законодавства. Це, зокрема:

- надходження коштів з відшкодування пільгових пенсій, від сплати штрафних санкцій і пені;

- надходження коштів на погашення заборгованості Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України;

- кошти банків за користування тимчасово вільними коштами Пенсійного фонду, які визначаються з урахуванням обсягів залишків коштів на поточних рахунках і ставки рефінансування Національного банку України;

- надходження коштів на виплату різниці в пенсійному забезпеченні наукових працівників, що відшкодовується з небюджетних підприємств та установ, які розраховуються, виходячи з фактичних сум нарахування підприємствам з відшкодування цих виплат, враховуючи їх платоспроможність;

- надходження коштів від підприємств на покриття фактичних витрат на виплату та доставку пенсій працівникам, зайнятим на роботах з особливо шкідливими й особливо важкими умовами праці за списком № 1, які розраховуються у розмірі, встановленому чинним законодавством, від річної суми видатків на виплату пенсій цій категорії пенсіонерів;

- надходження коштів на виплату пенсій іноземним пенсіонерам, які проживають на території України, що визначаються з урахуванням видатків з цих виплат, передбачених у видатковій частині бюджету.

3) Благодійні внески юридичних і фізичних осіб.

4) Добровільні внески.

5) Інвестиційний дохід від інвестування резерву коштів для покриття дефіциту бюджету Пенсійного фонду в майбутніх періодах після створення зазначеного резерву (див. пункт 1.4.4 частини II).

Дохідна частина бюджету Пенсійного фонду враховує також надходження коштів державного бюджету та цільових фондів, що перераховуються до Пенсійного фонду у випадках, передбачених Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» та згідно із Законом України про державний бюджет на відповідний рік. Зокрема:

1) Асигнування зі спеціального фонду Державного бюджету України (додаткових ставок) на фінансування пенсійних програм. Це надходження від збору з операцій купівлі-продажу валюти, торгівлі ювелірними виробами із золота (крім обручок), при відчуженні легкових автомобілів, з операцій купівлі-продажу нерухомого майна та послуг операторів стільникового рухомого зв'язку. Обсяги цих надходжень визначаються з урахуванням тенденції надходжень у минулому періоді.

2) Кошти Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань і Фонду загальнообов'язкового соціального страхування на випадок безробіття, які враховуються на рівні видатків на ці виплати, передбачених у видатковій частині бюджету.

1.4.3. Напрями та порядок використання коштів солідарної системи

Видатки бюджету Пенсійного фонду України розраховують, виходячи з чисельності одержувачів виплат, розміру виплати, яка склалася за попередній період, за кожною бюджетною програмою, а також з урахуванням індексації відповідно до чинного законодавства.

Видатки бюджету Пенсійного фонду формуються відповідно до програм, які визначають цілі та спрямування коштів.

За рахунок **власних надходжень** проводиться фінансування таких програм:

1) На пенсійне забезпечення осіб, пенсія яким призначена згідно із Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», – передбачає виплату основного розміру пенсії, а також витрати на поховання та доставку пенсій і допомоги цій категорії пенсіонерів.

2) На пенсійне забезпечення осіб, пенсія яким призначена згідно з іншими законодавчими актами в частині, що не перевищує розміру трудової пенсії за віком, на яку має право особа відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», – передбачає виплату пенсій особам, які працювали в органах державної влади та органах місцевого самоврядування, у частині, що не перевищує середнього розміру трудової пенсії за віком, а також витрати на доставку пенсій та допомоги.

3) На виплату різниці у пенсійному забезпеченні наукових працівників, що відшкодовується за рахунок небюджетних підприємств та установ, – передбачає видатки на пенсію, призначену відповідно до Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність», у частині, що перевищує розмір трудової пенсії за віком, на яку має право особа відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», що відшкодовується з небюджетних підприємств та установ, а також витрати на поховання та доставку пенсій і допомоги.

4) На пенсійне забезпечення осіб, яким призначена соціальна пенсія, – передбачає видатки на виплату соціальних пенсій, пенсій особам, які мають статус біженця, допомоги на поховання цій категорії одержувачів і витрати на доставку пенсій та допомоги.

5) На виплату надбавок і підвищень до пенсій, призначених за різними пенсійними програмами, – передбачає виплату надбавок до пенсій, призначених згідно із законами України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», «Про пенсійне забезпечення», особам, які зазнали політичних репресій і згодом були реабілітовані, а також щомісячної компенсаційної виплати непрацюючій працездатній особі, яка доглядає за інвалідом I групи або престарілим, який досяг 80 років, а також витрати на доставку пенсій і допомоги цій категорії одержувачів.

б) На пенсійне забезпечення осіб, які відповідно до законодавства мають право виходу на пенсію раніше встановленого віку, – передбачає видатки на виплату

пенсій жінкам, які народили п'ятеро або більше дітей і виховали їх до восьмирічного віку, і матерям інвалідів з дитинства, які виховали їх до цього віку; особам, хворим на гіпофізарний нанізм (ліліпути); диспропорційним карликам; інвалідам зору І групи – сліпим та інвалідам з дитинства І групи; ветеранам праці, пенсії яким призначені відповідно до Закону України «Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні» та дострокові пенсії за віком інвалідам, учасникам війни, сім'ям загиблих (померлих) військовослужбовців та осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ. Ця програма передбачає також витрати на поховання та доставку пенсій і допомоги одержувачам зазначених виплат.

7) На пенсійне забезпечення осіб, які проживають за кордоном, та іноземних пенсіонерів, – враховує витрати на виплату пенсій громадянам, які виїхали за кордон, та іноземним пенсіонерам, які проживають на території України.

8) На розрахунково-касове обслуговування та оплату за підкріплення готівкою виплати пенсії і грошової допомоги, – передбачає видатки на оплату розрахунково-касового обслуговування та витрати на оплату за підкріплення готівкою виплати пенсії.

9) На керівництво та управління у сфері пенсійного забезпечення, – передбачає видатки на організацію роботи органів Пенсійного фонду та матеріально-технічне забезпечення його працівників.

10) На виготовлення бланків і виплатних відомостей для виконання функцій призначення та виплати пенсій, – враховує витрати на виготовлення бланків і виплатних відомостей.

11) На створення програмно-технічного забезпечення системи інформаційно-аналітичної підтримки органів Пенсійного фонду України.

Видаткова частина бюджету Пенсійного фонду передбачає кошти на проведення авансового фінансування виплати пенсій, покриття тимчасових касових розривів і проведення індексації розмірів пенсій та грошової допомоги.

Видатки за рахунок коштів **Державного бюджету України** формуються відповідно до економічної структури видатків бюджетної класифікації, яка визначена Міністерством фінансів України. Передбачається фінансування таких програм:

1) На відшкодування виплати пенсій військовослужбовцям рядового, сержантського та старшинського складу строкової служби, – передбачає витрати на виплату пенсій військовослужбовцям рядового, сержантського та старшинського складу строкової служби, надбавок і підвищень до пенсій, призначених згідно із Законом України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», витрати на поховання та доставку пенсій і допомоги.

2) На відшкодування виплати надбавок і підвищень до пенсій, призначених за різними пенсійними програмами, – передбачає видатки на виплату пенсій, призна-

чених відповідно до одного із законів України «Про державну службу», «Про Національний банк України», «Про дипломатичну службу», «Про службу в органах місцевого самоврядування», «Про прокуратуру», «Про статус народного депутата України», «Про статус суддів», «Про судову експертизу», «Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів»; Митного кодексу України, Положення про помічника-консультанта народного депутата України, затвердженого Постановою Верховної Ради України від 13 жовтня 1995 року № 379/95-ВР, працівникам льотно-випробного складу та особам льотних екіпажів, у частині, що перевищує розмір трудової пенсії, призначеної відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування».

Програма передбачає виплату пенсій, призначених відповідно до Закону України «Про пенсії за особливі заслуги перед Україною», надбавок, передбачених законами України «Про статус гірських населених пунктів», «Про донорство крові та її компонентів», допомоги пенсіонерам (надбавки на непрацездатних членів сім'ї), допомоги по догляду за самотніми та інвалідами та щомісячної доплати до пенсій особам, яким виповнилося 100 і більше років.

Програма передбачає також витрати на поховання та доставку пенсій і грошової допомоги цим категоріям одержувачів.

3) На компенсацію різниці у пенсійному забезпеченні наукових працівників, – передбачає видатки на виплату частини пенсії, призначеної відповідно до Закону України «Про наукову та науково-технічну діяльність», що перевищує розмір трудової пенсії, призначеної згідно із Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», а також витрати на поховання та доставку виплат.

4) На відшкодування виплати пенсій особам, звільненим у зв'язку із закриттям Чорнобильської АЕС, – передбачає видатки на виплату щомісячної доплати до пенсій та виплату дострокових пенсій, пов'язаних із закриттям Чорнобильської АЕС, а також витрати на поховання та доставку пенсій та допомоги.

5) На пенсійне забезпечення осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи і віднесені до I категорії, – передбачає видатки на виплату додаткової пенсії за шкоду, заподіяну здоров'ю осіб, віднесених до I категорії (ст. 50 Закону України «Про статус та соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи»), державної пенсії особам, віднесеним до I категорії, та у зв'язку із втратою годувальника (ст. 54 зазначеного закону), а також витрати на доставку пенсій і допомоги цій категорії одержувачів.

б) На відшкодування виплати пенсій особам, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи і віднесені до II, III і IV категорій, та непрацездатним пенсіонерам, які проживають у зонах радіоактивного забруднення, – передбачає доплати громадянам, які працюють на територіях радіоактивного забруднення (ст. 39 зазначеного закону), додаткову пенсію за шкоду, заподіяну здоров'ю осіб, віднесених до II, III і IV категорій (ст. 51 зазначеного закону), додаткові виплати з надання пенсій за віком особам, які працювали в зоні радіоактивного забруднення (ст. 55 зазначеного закону) та витрати на доставку пенсій і допомоги.

7) На компенсацію за втрату годувальника та допомогу на поховання громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, – передбачає витрати на щомісячну компенсацію сім'ям за втрату годувальника внаслідок Чорнобильської катастрофи (ст. 52 зазначеного закону), витрати на поховання цій категорії пенсіонерів, на доставку пенсій і допомоги.

Видатки за рахунок коштів **Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття** передбачають витрати на виплату пенсій відповідно до Закону України «Про зайнятість населення».

Програма передбачає також витрати на поховання та доставку пенсій і допомоги.

Видатки за рахунок коштів **Фонду соціального страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання** передбачають витрати на виплату пенсій відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності», а також допомогу на поховання, витрати на доставку пенсій і допомоги.

За рахунок коштів зазначеного Фонду фінансуються також пенсії громадянам України, які виїхали за кордон і отримують пенсію відповідно до зазначеного закону.

Управління Пенсійного фонду України в районах, містах і районах у містах забезпечують покриття видаткової частини бюджету в міру надходження коштів. У разі їх браку для забезпечення своєчасної виплати пенсій і грошової допомоги в необхідних сумах головні управління Фонду в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі проводять перерозподіл коштів: з регіону-донора вилучається перевищення доходів над видатками, а дотаційному регіону надається фінансова допомога. Аналітичний перерозподіл коштів проводиться також у цілому по Україні між головними управліннями Фонду.

1.4.4. Актуарні розрахунки в системі пенсійного страхування

Статтею 77 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» передбачено створення в Україні системи актуарних розрахунків фінансового стану системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування та встановлення єдиних норм і методологічних підходів до проведення таких розрахунків.

Система актуарних розрахунків – це комплекс організаційних, технічних, програмних і технологічних заходів, спрямованих на регулярне одержання коротко-, середньо- та довгострокових прогнозів фінансового стану системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, а також актуарних висновків і

рекомендацій щодо заходів, необхідних для забезпечення фінансової стабільності системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування.

Актуарні розрахунки фінансового стану системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування на кожні наступні 1, 5 і 10 років проводять щорічно, на кожні наступні 75 років – кожні 5 років.

Короткостроковими актуарними розрахунками є розрахунки фінансового стану системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування на кожні наступні 1 і 5 років, середньостроковими – на кожні наступні 10 років, довгостроковими – на кожні наступні 75 років.

У системі актуарних розрахунків проводиться:

- формування необхідних для проведення розрахунків баз даних шляхом безумовного одержання таких даних із джерел, визначених Методикою актуарних розрахунків, що має бути затверджена Кабінетом Міністрів України;

- щорічна підготовка та подання Пенсійному фонду та Кабінету Міністрів України звітів про фінансовий стан обов'язкової пенсійної системи з дотриманням усіх вимог щодо конфіденційності інформації у системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування;

- фінансовий аналіз усіх законодавчих ініціатив щодо змін у системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування;

- організація та проведення практичних досліджень рівнів смертності, інвалідності, структури населення передпенсійного та пенсійного віку в розрізі вікових, статевих і професійних груп тощо, а також спеціальних досліджень на замовлення Кабінету Міністрів України;

- підготовка та надання Пенсійному фонду України пропозицій щодо корегування актуарних методів і припущень.

Для забезпечення коректності проведення актуарних розрахунків застосовують припущення (у коротко-, середньо- та довгостроковому періодах) щодо значень і динаміки окремих вхідних та/або вихідних параметрів, а також термінів, тривалості та прогнозованих наслідків подій, що суттєво впливають на фінансовий стан системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування (у тому числі передбачені проектами зміни до пенсійного законодавства).

Тривалість періоду прогнозування обумовлює ступінь деталізації вхідних і вихідних параметрів: що чим триваліший період прогнозування, то нижчий рівень деталізації параметрів.

В усіх моделях розрахунків (щодо фінансового стану солідарної системи, обов'язкової накопичувальної системи, в інтегрованій моделі) використовують макроекономічні прогнози рівня інфляції, темпів зростання реальної середньої та мінімальної заробітної плати, рівня зайнятості населення (та/або безробіття), зростання фонду оплати праці та корегування фонду оплати праці з урахуванням величини максимального заробітку, з якого справляються страхові внески, рівня прожиткового мінімуму для непрацездатних осіб.

В усіх моделях використовують дані демографічних прогнозів, а також припущення щодо зміни ставок внесків на обов'язкове державне пенсійне страхування для працівників і роботодавців, а також щодо перерозподілу розмірів цих ставок між солідарною та обов'язковою накопичувальною системами пенсійного страхування.

Методи актуарного аналізу, які використовують у системі актуарних розрахунків, базуються на математичному апараті та сполученні методів:

- теорії ймовірності;
- математичного аналізу;
- математичної статистики;
- теорії стохастичного аналізу;
- демографії;
- теорії складних процентів;
- диференційних рівнянь;
- оптимізації.

За результатами актуарних розрахунків складають актуарний звіт – аналіз фінансового стану пенсійної системи на певну дату. Звіт готують з використанням даних і припущень, які є доречними на перший день календарного або фінансового року. Кожного року має використовуватись одна вибрана дата.

Звіт повинен містити:

- прогноз грошових потоків;
- оцінку довгострокової актуарної стабільності системи;
- висновки щодо фінансового статусу системи;
- коментарі щодо змін, необхідних, на думку актуарія, для збереження фінансової цілісності системи.

У звіті зазначають також вхідні параметри, методи і припущення, використані у процесі розрахунків, та актуарні підтвердження вихідних параметрів – одержаних результатів.

1.4.5. Резервування коштів солідарної пенсійної системи

Як визначено статтею 74 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», для забезпечення фінансової стабільності солідарної пенсійної системи передбачається формування резерву коштів Пенсійного фонду за рахунок сум страхових внесків та інших надходжень до бюджету Фонду.

Резерв коштів Пенсійного фонду складається з резерву коштів для поточних потреб і резерву коштів для покриття дефіциту бюджету Пенсійного фонду в майбутніх періодах.

Резерв коштів для поточних потреб формується для забезпечення своєчасного та в повному обсязі фінансування виплати пенсій і надання соціальних послуг у

сумі, що дорівнює місячній потребі на зазначені цілі згідно з бюджетом Пенсійного фонду на відповідний рік і затверджується в його складі.

Після забезпечення виплати пенсій та надання соціальних послуг і створення резерву коштів для поточних потреб надлишкові кошти Пенсійного фонду зараховуються до резерву коштів для покриття дефіциту бюджету Пенсійного фонду в майбутніх періодах, який може виникнути у зв'язку зі зміною демографічної ситуації в Україні.

Резерв коштів для поточних потреб зберігається в уповноваженому банку, а резерв коштів для покриття дефіциту бюджету Пенсійного фонду в майбутніх періодах – у зберігачі Накопичувального фонду.

З метою збереження резерву коштів для покриття дефіциту бюджету Пенсійного фонду в майбутніх періодах та отримання доходу передбачається здійснювати інвестування цього резерву коштів компаніями з управління активами, які обираються для Накопичувального фонду за результатами тендера.

Слід зазначити, що норми формування резерву коштів для покриття дефіциту бюджету Пенсійного фонду в майбутніх періодах, згідно з Прикінцевими положеннями Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», набирають чинності з моменту ухвалення рішення про спрямування частини коштів до Накопичувального фонду.

1.4.6. Організація контролю за коштами солідарної пенсійної системи

В умовах розвитку та реформування пенсійної системи дієвість контролю за дотриманням і зміцненням бюджетної і фінансової дисципліни, цільовим та ефективним використанням коштів солідарної системи є гарантом своєчасної виплати пенсій, подальшого підвищення їх розмірів.

Контроль за надходженням і використанням коштів солідарної пенсійної системи здійснюють за такими основними напрямками:

- повнота і своєчасність сплати страхових внесків до солідарної системи;
- своєчасність перерахування або зарахування коштів на банківські рахунки органів Пенсійного фонду;
- своєчасність перерахування коштів за платіжними документами органів Пенсійного фонду;
- правильність призначення і виплати пенсій;
- своєчасність виплати і доставки пенсій, у тому числі зарахування сум пенсій на банківські рахунки пенсіонерів;
- цільове використання коштів Пенсійного фонду;
- своєчасність повернення на рахунки органів Пенсійного фонду сум коштів, не використаних для пенсійних виплат;

- дотримання вимог законодавства про закупівлю товарів, робіт, послуг за державні кошти під час фінансування адміністративних витрат, пов'язаних з виконанням функцій, покладених на органи Пенсійного фонду.

Контроль за використанням коштів солідарної пенсійної системи здійснюється на двох рівнях:

1) Зовнішній, який відповідно до норм статті 103 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» здійснюють:

за дотриманням норм зазначеного закону щодо призначення (перерахунку) і виплати пенсій у солідарній системі та щодо взаємодії Пенсійного фонду з фондами загальнообов'язкового державного соціального страхування – Міністерство праці та соціальної політики та його територіальні органи;

щодо цільового використання коштів Пенсійного фонду – Міністерство фінансів України та його територіальні органи (Головне контрольно-ревізійне управління) та Рахункова палата.

2) Внутрішній, який відповідно до Інструкції про порядок проведення комплексних ревізій роботи регіональних управлінь, районних, міських відділів (управлінь) по виконанню бюджету Пенсійного фонду України, затвердженої постановою правління Пенсійного фонду України від 20.04.2001 р. № 8-3, здійснює контрольно-ревізійна служба органів Пенсійного фонду.

Головним завданням контрольно-ревізійних підрозділів Пенсійного фонду України є підвищення ефективності контрольних заходів, забезпечення належної реалізації їх результатів, систематичний контроль за усуненням виявлених недоліків.

Контрольна робота в органах Пенсійного фонду не обмежується лише проведенням ревізій і перевірок з окремих питань.

Важливе значення має забезпечення правильності нарахування, повноти і своєчасності сплати страхових внесків та інших платежів до Пенсійного фонду. З цією метою проводяться документальні перевірки платників згідно з Національним планом перевірок, який щорічно складає Державна податкова Адміністрація, та позапланові перевірки. Особлива увага приділяється ефективності перевірок, оформленню актів перевірок, веденню обліку виявлених порушень, правильності застосування фінансових санкцій до порушників платіжної дисципліни.

Органи Пенсійного фонду контролюють застосування за вжиттям заходів з відшкодування боргів Пенсійного фонду, правильність проведення інвентаризації заборгованості з платежів до бюджету, що підлягають стягненню в судовому порядку, роботу з комітетами кредиторів, ліквідаторами, керуючими санацією підприємств, щодо яких порушено справи про банкрутства.

У системі фінансового контролю використовують такі види, як попередній, поточний і подальший контроль.

Під час перевірок цільового використання коштів Фонду використовують, як правило, усі види контролю в комплексі, внаслідок чого підвищується об'єктивність та ефективність таких перевірок. Так, контроль за використанням коштів Пенсійного фонду структурними підрозділами УДППЗ «Укрпошта» включає звірку взаєморозрахунків управлінь Фонду в районах, містах і районів у містах та вузлів (центрів) поштового зв'язку і поштамтів з виплати пенсій.

Здійснення контролю за використанням коштів структурними підрозділами Українського державного підприємства поштового зв'язку «Укрпошта» ґрунтується на перевірці дотримання ними Інструкції про порядок організації оформлення, фінансування та виплати пенсій, грошової допомоги підприємствами поштового зв'язку України, затвердженої наказом Держкомзв'язку України, Міністерства праці і соціальної політики України та Пенсійного фонду України від 2 липня 1998 року № 101/123/67 і зареєстрованої в Міністерстві юстиції України, та регламентується Порядком проведення перевірок, затвердженим спільним наказом Пенсійного фонду і Держкомзв'язку від 17 лютого 1998 року № 13/35 і зареєстрованого у Міністерстві юстиції 16 березня 1998 року.

Важливим моментом у поточному контролі за використанням пенсійних коштів є перевірка правильності розрахунків за надані послуги з виплати пенсій відповідно до встановлених тарифів.

Важливим питанням у попередженні порушень під час використання коштів Фонду є перевірка законності банківських операцій, своєчасності та повноти зарахування коштів Пенсійного фонду на банківські рахунки (пенсійний, переказний) вузла зв'язку, своєчасного повернення невиплачених сум пенсій на відповідні банківські рахунки.

Перевірки дотримання графіків, законності та повноти виплати пенсій проводять протягом виплатного періоду безпосередньо у відділеннях поштового зв'язку.

У системі контролю за цільовим використанням пенсійних коштів значну увагу приділяють перевіркам виконання вимог Порядку виплати пенсій та грошової допомоги за згодою пенсіонерів та одержувачів допомоги через їх поточні рахунки у банках, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 30 серпня 1999 року № 1596 «Про заходи щодо виконання статті 3 Указу Президента України від 04.07.1998 № 743». Такі перевірки проводять не рідше одного разу на рік.

1.4.7. Відповідальність за порушення, пов'язані з використанням коштів солідарної пенсійної системи

Порушення встановленого порядку використання коштів солідарної пенсійної системи тягнуть застосування заходів впливу, які передбачені частиною 13 статті 20, статтями 50, 106, 107, 110 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», статтею 38 Закону України «Про закупівлю товарів, робіт і послуг за державні кошти».

Детально ці питання розглянуті у § 1.1 і пункті 1.2.6 частини II.

Основні терміни та поняття

Кошти солідарної пенсійної системи – це фінансовий ресурс, який формується за рахунок страхових внесків і надходжень з інших джерел, визначених Законом України «Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування» та використовується виключно на виплату пенсій із солідарної системи та інші цілі, передбачені цим законом.

Бюджет Пенсійного фонду – це головний фінансовий план утворення та використання цільового страхового фонду, що формується за рахунок страхових внесків до солідарної системи та надходжень з інших джерел, визначених законодавством, для забезпечення завдань і функцій, які здійснюються органами Пенсійного фонду.

АктUARні розрахунки – фінансовий аналіз коротко- і довгострокових наслідків функціонування системи загальнообов’язкового державного пенсійного страхування, що містить прогноз фінансових потоків, оцінку фінансових зобов’язань, довгостроковий прогноз стану та стабільності системи, докладний аналіз коротко- і довгострокових фінансових наслідків будь-яких змін у цій системі.

Контрольні запитання

1. Поняття, природа та правовий статус коштів Пенсійного фонду.
2. Назвіть основні джерела формування коштів Пенсійного фонду.
3. На які цілі використовуються кошти Пенсійного фонду?
4. Які використовуються види контролю за коштами солідарної пенсійної системи?
5. Назвіть складові резерву коштів Пенсійного фонду.

1.5. Пенсії у солідарній пенсійній системі

1.5.1. Види пенсій

Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» (стаття 1) визначено, що пенсія – це щомісячна пенсійна виплата в солідарній системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, яку отримує застрахована особа в разі досягнення нею передбаченого цим законом пенсійного віку чи визнання її інвалідом, або отримують члени її сім'ї у випадках, визначених цим законом.

Згідно із Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» в солідарній системі призначаються та виплачуються: **пенсії за віком, по інвалідності, у разі втрати годувальника**. При цьому у статті 10 закону визначено, що особа має право лише на один вид пенсії, який призначається за її вибором.

Крім того, зазначеним законом (стаття 4) передбачено, що пенсійне забезпечення окремих категорій осіб може здійснюватися за іншими актами законодавства, якими встановлюються умови пенсійного забезпечення, відмінні від загальнообов'язкового державного пенсійного страхування. Такими законодавчими актами є:

- закон «Про пенсійне забезпечення»;
- закон «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»;
- закон «Про пенсійне забезпечення військовослужбовців, осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ та деяких інших осіб»;
- закон «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні»;
- закон «Про статус гірських населених пунктів в Україні»;
- закон «Про наукову і науково-технічну діяльність»;
- закон «Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні»;
- закон «Про державну службу»;
- закон «Про Національний банк України»;
- закон «Про дипломатичну службу»;
- закон «Про службу в органах місцевого самоврядування»;
- Митний кодекс України;
- закон «Про прокуратуру»;
- закон «Про статус народного депутата України»;
- закон «Про статус суддів»;
- закон «Про судову експертизу»;
- закон «Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів»;
- закон «Про пенсії за особливі заслуги перед Україною»;
- закон «Про донорство крові та її компонентів»;

- закон «Про статус та соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи»;

- закон «Про зайнятість населення».

- закон «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності»;

Положення про помічника-консультанта народного депутата України, затверджене Постановою Верховної Ради України від 13 жовтня 1995 року № 379/95-ВР.

При цьому у пункті 13 Прикінцевих положень Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» визначено, що у разі якщо особа має право на отримання пенсії відповідно до зазначених вище законів та цього закону, призначається одна пенсія за її вибором.

Законом також передбачено, що призначення пенсій особам, які за раніше чинним законодавством мають право на пенсію за віком на пільгових умовах або за вислугу років, здійснюватиметься за окремим законодавчим актом через професійні та корпоративні фонди. А поки що їм призначатимуть пенсії у порядку, встановленому Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», з досягненням пенсійного віку та за наявності трудового стажу, визначеного Законом України «Про пенсійне забезпечення».

Виплата соціальних пенсій, призначених до 1 січня 2004 року, проводиться органами Пенсійного фонду за рахунок коштів державного бюджету. Призначення цих пенсій до 1 січня 2005 року здійснюється органами Пенсійного фонду на підставі статей 93–96 Закону України «Про пенсійне забезпечення», а після цієї дати, тобто з набуттям чинності Законом України «Про соціальну допомогу», – органами Міністерства праці та соціальної політики України на підставі цього закону.

1.5.2. Умови призначення пенсії за віком

Умовами призначення пенсії за віком у солідарній системі пенсійного страхування є: досягнення пенсійного віку особою, яка звертається за пенсією, та наявність у цієї особи відповідного страхового стажу.

Право на призначення пенсії за віком відповідно до статті 26 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» мають застраховані особи, які досягли пенсійного віку: чоловіки – 60 років, жінки – 55 років. Поряд з цим статтею 29 зазначеного закону передбачено право більш пізнього виходу на пенсію та відмови від отримання пенсії під час роботи (за умови сплати внесків до Пенсійного фонду). Завдяки цьому призначена після звільнення з роботи пенсія підвищується на певний відсоток за шкалою залежно від кількості років відкладеного виходу на пенсію (табл. 2.3).

Таблиця 2.3

Підвищення розміру пенсії за віком у разі відстрочення часу її призначення

Кількість років відкладеного виходу на пенсію за віком	Підвищення розміру пенсії (у відсотках)
1	3,00
2	6,71
3	11,83
4	18,54
5	27,07
6	36,46
7	46,85
8	58,43
9	71,19
10	85,32

Стаття 26 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» вимагає, щоб особа, яка звертається за призначенням пенсії за віком, мала не менше ніж п'ять років страхового стажу.

Цим законом (стаття 28) визначено також норму мінімального розміру пенсії. Так, на її призначення особа має право за умови наявності страхового стажу: у чоловіків – 25 років, а у жінок – 20 років. У цьому разі мінімальна пенсія встановлюється на рівні 20% середньої заробітної плати працівників, зайнятих у галузях економіки України, за попередній рік, яка визначається спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади в галузі статистики. Якщо особа має менший страховий стаж, мінімальну пенсію встановлюватимуть пропорційно до наявного страхового стажу.

Статтею 46 Конституції України визначено право особи на отримання виплат, які є основним джерелом існування та забезпечують рівень життя не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законом. Тому статтею 6 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» передбачено, що в разі якщо сукупність пенсійних виплат, доплат, надбавок і підвищень до них та інших доходів не досягає розміру прожиткового мінімуму, визначеного законом для непрацездатних громадян, такі громадяни мають право на отримання державної соціальної допомоги.

На виконання вимог зазначених норм законодавства було ухвалено Постанову Кабінету Міністрів України «Про підвищення рівня пенсійного забезпечення» від 18 вересня 2004 р. № 1215, якою передбачено встановлення з 1 вересня 2004 р. адресної допомоги до пенсії до рівня прожиткового мінімуму (встановленого на

2004 рік – 284,69 грн) особам, які мають повний трудовий стаж і розмір пенсій яких з урахуванням надбавок, підвищень, доплат та індексації не досягає такого рівня для осіб, які втратили працездатність.

Для осіб, які мають неповний страховий стаж, необхідний для призначення мінімальної пенсії за віком (25 років для чоловіків та 20 років для жінок) розмір такої допомоги не перевищуватиме 152 грн.

1.5.3. Страховий стаж: поняття та порядок обчислення. Особливості обчислення страхового стажу для деяких категорій громадян

Одним із важливих чинників у визначенні права на пенсію та її розміру є страховий стаж. У статті 24 Закону України «Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування» визначено, що **страховий стаж** – це період (строк), протягом якого особа підлягає загальнообов’язковому державному пенсійному страхуванню та за який щомісяця сплачені страхові внески в сумі не меншій, ніж мінімальний страховий внесок.

Обчислення страхового стажу проводиться в місяцях, які враховують в одинарному розмірі. Тобто жодних пільг щодо обчислення стажу за роботу після 1 січня 2004 року не існуватиме.

Водночас пунктом 4 статті 24 Закону України «Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування» визначено, що періоди трудової діяльності та інші періоди, що враховувалися до стажу роботи для призначення пенсії до набуття чинності цим законом, зараховуються до страхового стажу в порядку і на умовах, передбачених чинним раніше законодавством.

При цьому за кожний повний рік стажу роботи, до набуття чинності зазначеним законом, на підземних роботах, на роботах з особливо шкідливими й особливо важкими умовами праці за списком № 1 виробництв, робіт, професій, посад і показників, затвердженим Кабінетом Міністрів України, зайнятість на яких давала право на пенсію на пільгових умовах, до страхового стажу додатково зараховується по одному року.

Коефіцієнт страхового стажу

Коефіцієнт страхового стажу визначається за формулою

$$K_c = \frac{C_m \times C_v}{100\% \times 12},$$

де S_m – сума місяців страхового стажу; V_s – величина оцінки одного року страхового стажу (у відсотках).

За період участі тільки в солідарній системі V_s дорівнюватиме 1%, а за період участі в солідарній і накопичувальній системах пенсійного страхування – 0,8%.

Цей коефіцієнт розраховують з округленням до п'яти знаків після коми. Зауважмо: **K_c** з урахуванням періодів роботи до 1 січня 2004 року **не може перевищувати 0,75**, а з урахуванням періодів підземної роботи, роботи в особливо шкідливих і особливо важких умовах праці (список № 1) – 0,85 (п. 2 ст. 25 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»). Для особи, яка братиме участь у солідарній і накопичувальній системах, визначатимуть один показник як суму двох коефіцієнтів: за участь тільки в солідарній системі та за період участі в обох системах.

Тобто, поки останньої ще немає, формула доволі проста:

$$K_c = S_m / (100 \times 12).$$

Пункт 3 ст. 24 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» дає можливість зараховувати до страхового стажу не повністю відпрацьовані місяці як повні, але тільки за умови, що сума сплачених за цей місяць страхових внесків є не меншою ніж мінімальний страховий внесок.

Якщо сума сплачених внесків буде меншою, цей місяць зараховується як повний за умови відповідної доплати. Якщо ж останньої не буде, то період зараховується до страхового стажу пропорційно до сплати внесків за формулою

$$T_P = S_v / V,$$

де T_P – тривалість періоду, що зараховується до страхового стажу; S_v – сума фактично сплачених страхових внесків за відповідний місяць; V – мінімальний страховий внесок за відповідний місяць.

У частині 4 ст. 24 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» визначено, що **періоди трудової діяльності та інші періоди, що враховувалися до стажу роботи для призначення пенсії до 1 січня 2004 року, зараховуються до страхового стажу в порядку і на умовах, передбачених законодавством, що діяло раніше**. Тобто стаж враховується так, як вимагає Закон України «Про пенсійне забезпечення» і законодавство СРСР. У таблиці 2.4 показано, як саме у страховому стажі враховуватимуть трудовий стаж, набутий до 1 січня 2004 року, і під час призначення нових пенсій, і під час перерахунку пенсій, призначених до 1 січня 2004 року.

Таблиця 2.4

Порядок врахування періодів роботи до 1 січня 2004 року під час обчислення страхового стажу для призначення пенсії

№ пор.	Період, який враховують до страхового стажу	Порядок за-рахування до стажу	Підстава
1	Період роботи, виконуваної на підставі трудового договору на підприємствах, в установах, організаціях і кооперативах	В одинарному розмірі	ст. 56 закону «Про пенсійне забезпечення»
2	Період роботи на підставі членства в колгоспах та інших кооперативах, незалежно від характеру й тривалості роботи і тривалості перерв. Під час обчислення стажу роботи в колгоспі за період після 1965 року, якщо член колгоспу не виконував без поважних причин встановленого мінімуму трудової участі в громадському господарстві, враховується час роботи за фактичною тривалістю	В одинарному розмірі	ст. 56 закону «Про пенсійне забезпечення»
3	Період будь-якої роботи, на якій працівник підлягав державному соціальному страхуванню, або за умови сплати страхових внесків, у тому числі роботи за угодами цивільно-правового характеру і робота в'язнів	В одинарному розмірі	ст. 56 закону «Про пенсійне забезпечення»
4	Період одержання допомоги по безробіттю	В одинарному розмірі	ст. 56 закону «Про пенсійне забезпечення»
5	Творча діяльність членів творчих спілок, а також інших творчих працівників, які не є членами таких спілок, – за умови сплати страхових внесків до Пенсійного фонду України. При цьому творча діяльність членів Спілки письменників України, Спілки художників України, Спілки композиторів України, Спілки кінематографістів України, Спілки театральних діячів України, інших творчих працівників, які не є членами творчих спілок, але об'єднані відповідними професійними комітетами, до 01.01.92 р. зараховується в стаж роботи незалежно від сплати страхових внесків. У цих випадках стаж творчої діяльності встановлюється секретаріатами правлінь творчих	В одинарному розмірі	ст. 56 закону «Про пенсійне забезпечення»

№ пор.	Період, який враховують до страхового стажу	Порядок зарахування до стажу	Підстава
	спілок республіки, починаючи з дня опублікування або першого публічного виконання чи публічного показу твору даного автора		
6	Період військової служби та перебування в партизанських загонах і з'єднаннях, служба в органах державної безпеки та органах внутрішніх справ, незалежно від місця проходження служби	В одинарному розмірі (додатково див. ряд. 14 цієї таблиці)	ст. 56 закону «Про пенсійне забезпечення»
7	Період служби у воєнізованій охороні, в органах спеціального зв'язку і в гірничорятувальних частинах, незалежно від відомчої підпорядкованості та наявності спеціального або військового звання	В одинарному розмірі	ст. 56 закону «Про пенсійне забезпечення»
8	Період навчання у вищих і середніх спеціальних навчальних закладах, в училищах і на курсах з підготовки кадрів, підвищення кваліфікації та перекваліфікації, в аспірантурі, докторантурі та клінічній ординатурі	В одинарному розмірі	ст. 56 закону «Про пенсійне забезпечення»
9	Період тимчасової непрацездатності, що почалася у період роботи	В одинарному розмірі	ст. 56 закону «Про пенсійне забезпечення»
10	Час догляду за інвалідом I групи або дитиною-інвалідом віком до 16 років, а також за пенсіонером, який за висновком медичного закладу потребує постійного стороннього догляду	В одинарному розмірі	ст. 56 закону «Про пенсійне забезпечення»
11	Час догляду непрацюючої матері за малолітніми дітьми, але не довше ніж до досягнення кожною дитиною 3-річного віку	В одинарному розмірі	ст. 56 закону «Про пенсійне забезпечення»
12	Період проживання дружин осіб офіцерського складу, прапорщиків, мічманів і військово-службовців надстрокової служби з чоловіками в місцевостях, де не було можливості їх працевлаштування за спеціальністю, але не більше 10 років	В одинарному розмірі	ст. 56 закону «Про пенсійне забезпечення»
13	Час перебування на інвалідності у зв'язку з нещасним випадком на виробництві або професійним захворюванням зараховується до стажу роботи для призначення пенсії за віком, а також до стажу роботи зі шкідливими умовами, який дає право на призначення пенсії на пільгових умовах і у пільгових розмірах (статті 13 і 14 Закону України «Про пенсійне забезпе-	В одинарному розмірі	ст. 56 закону «Про пенсійне забезпечення»

№ пор.	Період, який враховують до страхового стажу	Порядок зарахування до стажу	Підстава
	чення»)		
14	Час військової служби у складі діючої армії у період бойових дій, у тому числі під час виконання інтернаціонального обов'язку, а також перебування в партизанських загонах і з'єднаннях	Один місяць за три	ст. 57 закону «Про пенсійне забезпечення»
15	Час перебування під вартою, час відбування покарання в місцях позбавлення волі та заслання, а також перебування на примусовому лікуванні громадян, необґрунтовано притягнутих до кримінальної відповідальності або необґрунтовано репресованих і згодом реабілітованих	У потрійному розмірі	ст. 58 закону «Про пенсійне забезпечення»
16	Час роботи громадян незалежно від віку, у тому числі як вільнонайманого складу у військових частинах, і служба (крім осіб, зазначених у ряд.14 цієї таблиці) в роки Великої Вітчизняної війни та в інші періоди ведення бойових дій	У подвійному розмірі	ст. 59 закону «Про пенсійне забезпечення»
17	Час перебування у фашистських концтаборах, гетто та інших місцях примусового утримання в період війни осіб, у тому числі дітей, насильно вивезених з тимчасово окупованої території у період Великої Вітчизняної війни	У потрійному розмірі	ст. 59 закону «Про пенсійне забезпечення»
18	Час роботи в м. Ленінграді в період його блокади в роки Великої Вітчизняної війни з 8.09.41 р. по 27.01.44 р.	У потрійному розмірі	ст. 59 закону «Про пенсійне забезпечення»
19	Час проживання в м. Ленінграді в період його блокади в роки Великої Вітчизняної війни з 8.09.41 р. по 27.01.44 р.	У подвійному розмірі	ст. 59 закону «Про пенсійне забезпечення»
20	Робота в лепрозорних і протичумних закладах охорони здоров'я, у закладах (відділеннях) з лікування осіб, заражених вірусом імунодефіциту людини або хворих на СНІД, в інших інфекційних закладах (відділеннях) охорони здоров'я, у патолого-анатомічних і реанімаційних відділеннях закладів охорони здоров'я, а також у психіатричних закладах охорони здоров'я	У подвійному розмірі. При цьому особам, яким пенсії призначені до 15.08.2003 р., стаж не переглядається. У разі подання	ст. 60 закону «Про пенсійне забезпечення» (у новій редакції, яка набула чинності з 15.08.2003 р.)

№ пор.	Період, який враховують до страхового стажу	Порядок за-рахування до стажу	Підстава
		документів про стаж у цих закладах після цієї да-ти, весь стаж у цих за-кладах обчис-люється у подвійному розмірі	
21	Час роботи на водному транспорті	Повний наві-гаційний пе-ріод роботи, як за рік ро-боти	ст. 61 закону «Про пенсійне забезпечення»
22	Час роботи на підприємствах і в організаціях сезонних галузей промисловості незалежно від відомчої підпорядкованості підприємств і організації згідно зі списком сезонних робіт для призначення пенсій	Повний сезон роботи, як за рік роботи	ст. 61 закону «Про пенсійне забезпечення»
23	Час роботи на сезонних роботах інших ніж за-значено у ряд. 22 таблиці (згідно зі списком сезонних робіт і галузей)	За його фак-тичною три-валістю	ст. 61 закону «Про пенсійне забезпечення»
24	Час роботи (служби, у тому числі державної) з ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС у зоні від-чуження (періоди виконання таких робіт підтверджуються довідкою форми № 122, затвердженою Постановою Державного комітету СРСР з праці та соціальних питань від 09.03.88 р. № 122):		ст. 56 закону України «Про статус і соці-альний захист громадян, що постраждали внаслідок Чор-нобильської катастрофи»
	— до 1 січня 1988 року	У потрійно-му розмірі	
	— з 1 січня 1988 року до 1 січня 2004 року (в тому числі за списком № 1)	У полутор-ному розмірі	
25	Під час призначення пенсій за віком та по інвалідності період роботи в районах Крайньої Півночі і місцевостях, прирівняних до таких районів* (далі – райони Крайньої Півночі):		П. 5 прикін-цевих положень Закону України «Про загально-обов'язкове державне пен-сійне страху-
	— до 1 серпня 1945 року	В одинарно-му розмірі	
	— з 1 серпня 1945 року до 1 березня 1960	У подвійному	

№ пор.	Період, який враховують до страхового стажу	Порядок зарахування до стажу	Підстава
	<p>року для працівників:</p> <p>а) які уклали письмові трудові договори про роботу у районах Крайньої Півночі, на термін не менше трьох років (ст.ст. 7, 10 Указу Президії Верховної Ради СРСР від 01.08.45 р.);</p> <p>б) які були направлені на основні полярні станції Головного північного морського шляху, що уклали письмові трудові договори на термін не менше 2 років (Указ Президії Верховної Ради СРСР від 01.08.45 р.);</p> <p>в) які мали пільги відповідно до постанови РНК СРСР від 18.11.45 р. № 2927;</p> <p>г) які мали право на пільги відповідно до постанов Раднаркому СРСР «Про покращення побутових умов і розширення пільг для працівників Дальбуду НКВД СРСР» від 19.10.45 р. № 2777 і «Про покращення побутових умов і розширення пільг для працюючих в Печорському вугільному басейні та Ухтинському комбінаті НКВД СРСР» від 30.12.45 р. № 3219 (незалежно від наявності трудового договору);</p> <p>д) які переводилися, направлялися чи запрошувалися на роботу в райони Крайньої Півночі з інших місцевостей країни за умов, що ці працівники уклали трудові договори про роботу в цих районах на п'ять років, а на островах Північного Льодовитого океану – на два роки;</p> <p>е) які прибули в райони Крайньої Півночі за власною ініціативою та уклали строкові трудові договори** (на п'ять, три чи два роки);</p> <p>ж) які прибули в порядку громадського призову в райони Крайньої Півночі та уклали строкові договори** (на п'ять, три чи два роки)</p>	розмірі	<p>вання);</p> <p>Указ Президії ВР СРСР від 01.08.45 р.;</p> <p>Постанова РНК СРСР від 8.11.45 р. № 2927;</p> <p>Постанова РНК СРСР від 19.10.45 р. № 2777;</p> <p>Постанова РНК СРСР від 30.12.45 р.;</p> <p>Указ Президії ВР СРСР від 10.02.60 р.;</p> <p>Указ Президії ВР СРСР від 26.05.67 р.;</p> <p>Інструкція про Порядок надання пільг особам, які працюють у районах Крайньої Півночі</p>
	— з 1 березня 1960 року до 1 січня 1991 року особам, зазначеним у пунктах 2, 3 і 4 Інструкції, затвердженої Держкомпраці і Президією ВЦРМС 11.03.60 р. № 342/47-7 (у яких	У полуторному розмірі	

№ пор.	Період, який враховують до страхового стажу	Порядок зарахування до стажу	Підстава
	у трудовому договорі чи інших документах вказано, що на них поширювалися зазначені пільги)		
26	Під час призначення пенсій за вислугу років період роботи в районах Крайньої Півночі і місцевостях, прирівняних до таких районів:		П. 5 прикінцевих положень закону «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» та Інструкція про надання пільг у районах Крайньої Півночі та місцевостей, прирівняних до районів Крайньої Півночі
	— до 1 серпня 1945 року	В одинарному розмірі	
	— з 1 серпня 1945 року до 1 березня 1960 року для працівників: а) які уклали письмові трудові договори про роботу в районах Крайньої Півночі на термін не менше трьох років (ст.ст. 7, 10 Указу Президії Верховної Ради СРСР від 01.08.45 р.); б) які були направлені на основні полярні станції Головного північного морського шляху, що уклали письмові трудові договори на термін не менше 2 років (Указ Президії Верховної Ради СРСР від 01.08.45 р.); в) які мали пільги відповідно до постанови РНК СРСР від 18.11.1945 р. № 2927 (у яких у трудовому договорі чи інших документах вказано, що на них поширювалися зазначені пільги)	У подвійному розмірі	
	— з 1 березня 1960 року до 1 січня 1991 року	В одинарному розмірі	
27	Період роботи до 1 січня 2004 року осіб на підземних роботах, на роботах з особливо шкідливими й особливо важкими умовами праці за списком № 1, зайнятість на яких давала право на пенсію на пільгових умовах	За кожний повний рік роботи до страхового стажу додатково зараховують по одному року	Абз. 2 п. 4 ст. 24 Закону «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»
28	Період із дня встановлення інвалідності до досягнення особою пенсійного віку (55 років – жінкою або 60 років – чоловіком) – під час призначенні пенсій по інвалідності (починаючи з 1.01.2004 р.)	В одинарному розмірі	Абз. 2 п. 1 ст. 24 Закону «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»
29	Період з дня смерті годувальника до дати, коли	В одинарному	Абз. 2 п. 1 ст. 24

№ пор.	Період, який враховують до страхового стажу	Порядок зарахування до стажу	Підстава
	годувальник досяг би пенсійного віку (60 чи 55 років) – під час призначення пенсії у разі втрати годувальника (починаючи з 1.01.2004 р.)	розмірі	Закону «Про загально-обов'язкове державне пенсійне страхування»

* Перелік районів Крайньої Півночі і місцевостей, прирівняних до районів Крайньої Півночі, затверджено постановою Президії Верховної Ради СРСР від 03.01.83 р. № 12. Зміни, внесені у перелік Урядом Російської Федерації після 01.01.91 р., під час обчислення стажу роботи за періоди роботи на Крайній Півночі, під час призначення пенсій на території України до уваги не приймаються. Пільгове обчислення стажу роботи проводиться на підставі письмового трудового договору, в якому обумовлено термін дії та пільги, якими користувався працівник, або інших документів, які підтверджують право на пільги працівників, що працювали в районах Крайньої Півночі.

** Трудові договори, які по закінченні терміну переукладали на такий самий термін чи продовжували на термін не менше одного року.

Особливості обчислення страхового стажу за період роботи в районах Крайньої Півночі чи місцевостях, прирівняних до районів Крайньої Півночі

Пунктом 5 Прикінцевих положень Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» встановлено, що періоди роботи до 1 січня 1991 року в районах Крайньої Півночі та місцевостях, прирівняних до районів Крайньої Півночі колишнього Союзу РСР, а також на острові Шпіцберген зараховуються до страхового стажу в порядку і на умовах, передбачених законодавством, що діяло раніше, тобто до 1 січня 1991 року.

Питання обчислення стажу роботи на Крайній Півночі було врегульовано п. 110 Положення про порядок призначення і виплати державних пенсій, затвердженого постановою Ради Міністрів СРСР від 3 серпня 1972 року № 340 (з подальшими змінами і доповненнями), відповідно до:

- Указу Президії Верховної Ради СРСР від 1 серпня 1945 року;
- Постанови РНК СРСР від 18 листопада 1945 року № 2927;
- Постанови РНК СРСР від 19 жовтня 1945 року № 2777 «Про покращення побутових умов і розширення пільг для працівників Дальбуду НКВД СРСР»;
- Постанови РНК СРСР від 30 грудня 1945 року № 3219 «Про покращення побутових умов і розширення пільг для осіб, які працюють у Печорському вугільному басейні та Ухтинському комбінаті НКВД СРСР»;

- Указу Президії Верховної Ради СРСР від 10 лютого 1960 року «Про впорядкування пільг для осіб, які працюють у районах Крайньої Півночі та місцевостях, прирівняних до районів Крайньої Півночі»;

- Указу Президії Верховної Ради СРСР від 26 вересня 1967 року «Про розширення пільг для осіб, які працюють у районах Крайньої Півночі та місцевостях, прирівняних до районів Крайньої Півночі»;

- Інструкції про порядок надання пільг особам, які працюють у районах Крайньої Півночі та місцевостях, прирівняних до районів Крайньої Півночі, затвердженої постановою Держкомпраці і Президії ВЦРСП від 16 грудня 1965 року № 530/П-28;

- Постанови Ради Міністрів СРСР від 3 січня 1983 року № 12.

Зазначеними документами було встановлено, що робота на Крайній Півночі та у віддалених місцевостях, прирівняних до районів Крайньої Півночі, за період з 1 серпня 1945 року, а також робота на підприємствах, в установах, організаціях, на працівників яких були поширені пільги, встановлені для працюючих на Крайній Півночі чи в віддалених місцевостях, прирівняних до районів Крайньої Півночі, за період з дня поширення цих пільг до 1 березня 1960 р. зараховується до стажу в подвійному розмірі за умови, що працівник мав право на пільги, встановлені для працюючих у цих районах.

Робота в районах Крайньої Півночі та місцевостях, прирівняних до районів Крайньої Півночі, з 1 березня 1960 року зараховується до стажу в полуторному розмірі за умови, що працівник мав право на пільги, встановлені ст. 5 Указу Президії Верховної Ради СРСР від 10 лютого 1960 року «Про впорядкування пільг для осіб, які працюють у районах Крайньої Півночі і місцевостях, прирівняних до районів Крайньої Півночі».

Згідно з п. 43 Інструкції про порядок надання пільг особам, що працюють у районах Крайньої Півночі і місцевостях, прирівняних до районів Крайньої Півночі, загальний трудовий стаж, що дає право на отримання пенсії за період роботи в районах Крайньої Півночі і місцевостях, прирівняних до районів Крайньої Півночі, обчислюється у такому порядку:

1. Під час призначення пенсій за віком і по інвалідності – за період роботи з 1 березня 1960 року один рік роботи зараховується за один рік і шість місяців особам, зазначеним у п. 2, 3 і 4 Інструкції, затвердженої Держкомпраці і Президії ВЦРМС 11 березня 1960 року № 342/47-7; за період з 1 серпня 1945 року до 1 березня 1960 року один рік зараховується за два роки роботи, якщо працівник мав право на пільги згідно з Указом Президії Верховної Ради СРСР від 1 серпня 1945 року, постанови РНК СРСР від 18 листопада 1945 року № 2927 чи відповідно з іншими рішеннями Уряду СРСР.

2. Під час призначення пенсій за вислугу років – за період роботи з 1 березня 1960 року один рік зараховувався за один рік роботи; за період з

1 серпня 1945 року до 1 березня 1960 року один рік зараховувався за два роки, якщо працівник мав право на пільги згідно з Указом Президії Верховної Ради СРСР від 1 серпня 1945 року, постанови РНК СРСР від 18 листопада 1945 року № 2927.

Періоди роботи на Крайній Півночі і в віддалених місцевостях, прирівняних до районів Крайньої Півночі, до 1 серпня 1945 року під час призначення пенсій по старості, інвалідності, за вислугу років, а також у зв'язку із втратою годувальника зараховувалися до загального трудового стажу в одинарному розмірі.

Пільгове обчислення стажу роботи (один рік за два), що було встановлено Указом Президії Верховної Ради СРСР від 1 серпня 1945 року, поширювалося на працівників, які уклали письмові трудові договори про роботу на Крайній Півночі та у віддалених місцевостях, прирівняних до районів Крайньої Півночі, на термін не менше трьох років (ст.ст. 7, 10 Указу), а також на осіб, які були направлені на основні полярні станції Головного північного морського шляху та уклали письмові трудові договори на термін не менше двох років.

Згідно з постановами Раднаркому СРСР «Про покращення побутових умов і розширення пільг для працівників Дальбуду НКВД СРСР» від 19 жовтня 1945 року № 2777 і «Про покращення побутових умов і розширення пільг для осіб, які працюють у Печорському вугільному басейні та Ухтинському комбінаті НКВД СРСР» від 30 грудня 1945 року № 3219 вказаним працівникам пільги в обчисленні стажу надавалися незалежно від наявності трудового договору.

Пільги в обчисленні стажу надавалися працівникам, яких переводили, направляли чи запрошували на роботу в райони Крайньої Півночі та місцевості, прирівняні до районів Крайньої Півночі, з інших місцевостей країни за умови, що ці працівники уклали трудові договори про роботу в цих районах на п'ять років, а на островах Північного Льодовитого океану – на два роки.

Пільги в обчисленні стажу надавалися також особам, які прибули на Крайню Північ і в місцевості, прирівняні до районів Крайньої Півночі, за власною ініціативою, але за умови, що вони уклали строкові трудові договори про роботу в цих районах, а також працівникам, що прибули в порядку громадського призову в райони Крайньої Півночі і в місцевості, прирівняні до них, пільги в обчисленні стажу надавалися за умови укладення строкових договорів.

Трудові договори, що уклалися на визначений термін (п'ять, три чи два роки), по закінченні цього терміну переукладали на такий самий термін чи продовжували на термін не менше одного року.

Пільгове обчислення трудового стажу застосовувалося під час обчислення загального та спеціального стажу роботи.

Перелік районів Крайньої Півночі та місцевостей, прирівняних до районів Крайньої Півночі, затверджений постановою Президії Верховної Ради СРСР від 3 січня 1983 року № 12 (із подальшими змінами та доповненнями).

Райони Крайньої Півночі:

- усі острови Північного Льодовитого океану і його морів, а також острови Берингового й Охотського морів;
- Мурманська область, крім міста Кандалакші з територією, яка перебуває в адміністративному підпорядкуванні Кандалакської міськради;
- Архангельська область – Ненецький національний округ і місто Северодвінськ із територією, що перебуває в адміністративному підпорядкуванні Северодвінської міськради;
- Комі АРСР – міста Воркута й Інта з територіями, що перебуває в адміністративному підпорядкуванні їхніх міських рад народних депутатів, та Усинський район, крім території Усть-Лижинської сільради;
- Тюменська область – Ямало-Ненецький національний округ;
- Красноярський край – Таймирський (Долгано-Ненецький) та Евенкійський національні округи; міста Ігарка та Норильськ з територіями, що перебуває в адміністративному підпорядкуванні їхніх міських рад народних депутатів, Північно-Єнісейський і Туруханський райони;
- Іркутська область – Катангський район;
- Якутська АРСР;
- Магаданська область;
- Камчатська область;
- Хабаровський край – Аяно-Майський та Охотський райони;
- Сахалінська область – райони: Курильський, Ногликський, Охинський, Північно-Курильський і Південно-Курильський; місто Оха.

Місцевості, прирівняні до районів Крайньої Півночі:

- Мурманська область – місто Кандалакша з територією, що перебуває в адміністративному підпорядкуванні Кандалакської міської ради народних депутатів;
- Архангельська область – райони: Лешуконський, Мезенський і Пінезький;
- Комі АРСР – райони: Вуктильський, Іжемський, Печорський, Сосногорський, Троїцько-Печорський, Удорський та Усть-Цилемський; міста Печора й Ухта з територією, що перебуває в адміністративному підпорядкуванні Ухтинської міської ради народних депутатів; Усть-Лижинської сільради Усинського району;
- Тюменська область – Ханти-Мансійський автономний округ;
- Томська область – райони: Олександрівський, Бакчарський, Верхньокетський, Каргасоцький, Колпашівський, Кривошеїнський, Молчанівський, Парабельський і Чаїнський; міста Колпашево і Стрежевий;
- Красноярський край – райони: Богучанський, Єнісейський, Кежемський і Мотигинський; міста Єнісейськ і Лісосибірськ із територією, що перебуває в адміністративному підпорядкуванні Лісосибірської міської Ради народних депутатів;

- Іркутська область – райони: Бодайбинський, Братський, Казачинсько-Ленський, Кіренський, Мамсько-Чуйський, Нижньоілімський, Усть-Ілімський та Усть-Кутський; міста Бодайбо, Усть-Ілімськ, Усть-Кут і Братськ з територією, що перебуває в адміністративному підпорядкуванні Братської міської ради народних депутатів;

- Бурятська АРСР – Баунтовський і Північно-Байкальський райони;

- Читинська область – райони: Каларський, Тунгіло-Олекмінський і Тунгокоченський;

- Амурська область – райони: Зейський, Селемджинський і Тиндинський; міста Зeya і Тинда з територією, що перебуває в адміністративному підпорядкуванні Тиндинської міської ради народних депутатів;

- Приморський край – райони: Дальногорський, Кавалеровський, Ольгінський і Тернейський; робітниче селище Схід Червоноармійського району з територією, що перебуває в адміністративному підпорядкуванні Востоцької селищної ради народних депутатів; Богуславецька, Востицовська, Дальнокутська, Ізмайліхінська, Мельнична, Рощинська і Тайожненська сільради Червоноармійського району;

- Хабаровський край – райони: Ванінський, Верхньобуреїнський, Комсомольський, Миколаївський, імені Поліни Осипенко, Радянсько-Гаванський, Сонячний, Тугуро-Чумканський та Ульчський; міста Амурськ, Комсомольск-на-Амурі, Ніколаєвськ-на-Амурі та Радянська Гавань; робітниче селище Ельбан Амурського району з територією, що перебуває в адміністративному підпорядкуванні Ельбанської селищної ради народних депутатів; Вознесенська і Падалинська сільради Амурського району;

- Сахалінська область – усі місцевості, за винятком місцевостей, зазначених у переліку районів Крайньої Півночі.

Зміни, внесені в перелік Урядом Російської Федерації після 1 січня 1991 року, під час обчислення стажу роботи за періоди роботи на Крайній Півночі та у місцевостях, прирівняних до них, під час призначення пенсій на території України до уваги не приймаються.

Період роботи на острові Шпіцберген відповідно до постанови Державного Комітету СРСР із праці та соціальних питань від 13 жовтня 1981 року № 286 «Про затвердження Типового трудового договору про роботу на підприємствах і в організаціях Арктичного виробничого об'єднання з видобутку вугілля на архіпелазі Шпіцберген» під час обчислення трудового стажу, що давав право на призначення державних пенсій, кожний відпрацьований на архіпелазі Шпіцберген рік зараховується за два роки роботи на підставі трудового договору, який укладався на два роки роботи.

Період роботи в «Арктиквугіллі» обчислюється з дня підписання трудового договору до дня звільнення. При цьому враховують тільки час фактичного перебування на архіпелазі Шпіцберген.

Пільгове обчислення стажу роботи проводиться на підставі письмового трудового договору, в якому обумовлено термін дії договору та пільги, що надавалися працівнику, або на підставі інших документів, які стверджують право на пільги працівників, що працювали в районах Крайньої Півночі чи місцевостях, прирівняних до районів Крайньої Півночі.

Водночас треба пам'ятати, що пільгове обчислення стажу роботи працівникам під час призначення пенсій до набуття чинності Законом України «Про пенсійне забезпечення» застосовувалося до 31 грудня 1991 року, а тому в пенсійних справах, призначених до цієї дати, на підставі наданих пенсіонерами документів було проведено пільгове обчислення стажу роботи, який враховується під час перерахування пенсій.

Особам, що досягли пенсійного віку після набуття чинності Законом України «Про пенсійне забезпечення», тобто з 1 січня 1992 року, за наявності стажу роботи на Крайній Півночі та у місцевостях, прирівняних до Крайньої Півночі, стаж обчислювався в одинарному розмірі у зв'язку з тим, що з 1 січня 1992 року не застосовувалося пільгове обчислення стажу роботи.

Пунктом 5 Прикінцевих положень Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» передбачено пільгове обчислення стажу, у зв'язку з чим особам, яким були призначені пенсії, починаючи з 1 січня 1992 року, слід подати до органів Пенсійного фонду письмові трудові договори (або інші документи) про роботу на Крайній Півночі або у місцевостях, прирівняних до районів Крайньої Півночі, що підтверджують поширення на них пільг в обчисленні трудового стажу, з метою правильного обчислення трудового стажу для проведення перерахунку пенсій з 1 січня 2004 року.

Крім того, слід зазначити, що обчислення розміру пенсії із заробітної плати з урахуванням районних коефіцієнтів буде проводитися за періоди роботи до 1 січня 1992 року, оскільки Законом СРСР «Про пенсійне забезпечення громадян в СРСР» з 1 січня 1992 року було передбачено, що в разі виїзду особи за межі районів Крайньої Півночі чи місцевостей, прирівняних до районів Крайньої Півночі, обчислення заробітної плати, з якої призначаються пенсії, проводиться із вирахуванням цих сум.

Законом визначено, що до страхового стажу зараховуються й інші періоди, але за умови сплати страхових внесків. До таких можна віднести, скажімо, час догляду за дітьми до досягнення ними трьох років, час догляду за дитиною-інвалідом, інвалідом першої групи, за престарілим, який потребує постійного стороннього догляду або досяг 80-річного віку, якщо працездатні особи, які доглядають зазначених осіб, отримують допомогу або компенсацію відповідно до законодавства.

У Прикінцевих положеннях Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» зазначено, що за перелічені вище періоди, а також за

період строкової військової служби страхові внески з 1 січня 2005 року сплачуватимуть із відповідних бюджетів у розмірі 10% мінімального страхового внеску з наступним його збільшенням щорічно на 10% до 100-відсоткового розміру страхового внеску, обчисленого з мінімальної заробітної плати. На реалізацію цих норм зазначеного закону було ухвалено Постанову Кабінету Міністрів України «Про реалізацію деяких положень Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 8 вересня 2004 р. № 1185. Наведені періоди вважатимуть такими, за які страхові внески сплачено у повному розмірі. А поки що, до зазначеної вище дати, ці періоди будуть зараховувати до страхового стажу на загальних підставах.

1.5.4. Заробіток для обчислення пенсій: порядок розрахунку

Відповідно до вимог статті 41 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» до заробітної плати (доходу) для обчислення пенсії включаються:

1) Суми виплат (доходу), отримуваних застрахованою особою після 1 січня 2004 року, з яких були фактично обчислені та сплачені страхові внески на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування в межах установленого законодавством максимальної величини заробітної плати (доходу).

2) Суми виплат (доходу), отриманих застрахованою особою до 1 січня 2004 року, у межах сум, на які згідно із законодавством, що діяло раніше, нараховувалися внески на державне соціальне страхування або збір на обов'язкове державне пенсійне страхування. Протягом останніх років існували обмеження:

- з 1 липня 1998 року – 1000 грн. на місяць у розрахунку на одного працюючого – відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 13 липня 1998 року № 1064;

- з 1 березня 2001 року – 1600 грн. на місяць у розрахунку на одного працюючого – відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 7 березня 2001 року № 225;

- з 1 травня 2002 року – 2200 грн. на місяць у розрахунку на одного працюючого – відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 11 квітня 2002 року № 494;

- з 1 червня 2003 року – 2660 грн. на місяць у розрахунку на одного працюючого – відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2003 року № 605.

За періоди до липня 1998 року, тобто до часу, коли вперше запроваджено обмеження, зарплата враховується у межах сум, які відповідно до чинного раніше законодавства включалися до зарплати, з якої обчислювали пенсію на підставі Закону України «Про пенсійне забезпечення», і які не перевищують 5,6 розміру середньої зарплати в Україні на день отримання заробітку (доходу).

3) Суми зарплати (доходу), визначені, виходячи зі здійсненої застрахованою особою доплати до мінімального страхового внеску, передбаченої частиною 3 статті 24 закону «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування».

Так у статті 40 зазначеного закону визначено, що для обчислення розміру пенсії враховується зарплата (дохід) за будь-які 60 календарних місяців страхового стажу підряд до 1 липня 2000 року незалежно від перерв і за весь період страхового стажу з 1 липня 2000 року. У ситуаціях, коли страховий стаж буде меншим за цей період, враховується зарплата (дохід) за фактичний страховий стаж. Наприклад, у березні 2004 року за призначенням пенсії за віком звернувся громадянин, який має стаж роботи 8 років 10 місяців (працював з 1 лютого 1994 року до 1 січня 2003 року). Під час обчислення розміру пенсії буде врахована зарплата за 60 календарних місяців поспіль до 1 липня 2000 року та зарплата за період з 1 липня 2000 року до 31 грудня 2002 року, тобто ще за 31 місяць (а не 44 місяці), оскільки громадянин відпрацював після 1 липня 2000 року 31 місяць.

І ще одна суттєва норма. За вибором особи, яка звернулася за призначенням пенсії, з періоду, за який враховуватиметься заробітна плата (дохід) для обчислення пенсії, виключається період до 60 календарних місяців поспіль за умови, що зазначений період становить не більше ніж 10% тривалості страхового стажу (п. 3 ч. 1 статті 40 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»).

Наприклад, за призначенням пенсії за віком 4 лютого 2004 року звернулася особа, яка має страховий стаж 42 роки 10 місяців (що становить 514 місяців). Надала довідку про заробітну плату за період роботи з 1 липня 1995 р. до 30 червня 2000 р. та за період роботи з 1 липня 2000 р. до 31 жовтня 2002 р. З періоду, за який було враховано зарплату, можна вилучити до 51 місяця (514 x 10%). Тому з періоду, за який враховується заробітна плата, вилучено період з 1 липня 1995 р. до 31 січня 1997 р. (19 місяців), внаслідок чого коефіцієнт заробітної плати збільшився з 4,67160 до 5,03221.

На вимогу частини 1 статті 40 зазначеного вище закону зарплату (дохід) за період страхового стажу до 1 липня 2000 року необхідно підтвердити **довідкою**, виданою на підставі документів про нараховану зарплату (дохід), а за період страхового стажу з 1 липня 2000 року – даними системи персоналізованого обліку. Якщо особа отримувала високу зарплату в період з 1 липня 2000 року, однак пенсійний збір (внески) сплачувала з частини отримуваного заробітку, то для розрахунку пенсії буде враховано тільки ту зарплату, з якої сплачено страхові внески та яку зафіксовано у системі персоналізованого обліку Пенсійного фонду.

Зарплата, на підставі якої обчислюють пенсію, визначається за такою формулою:

$$Зп = Зс \times (Ск / К),$$

де Z_c – середня зарплата працівників, зайнятих у галузях економіки України, за календарний рік, що передує року звернення за призначенням пенсії (якщо на момент призначення пенсії такого показника ще не буде, то застосовуватиметься визначена величина за місяці поточного року, а потім проводитиметься перерахунок); S_k – сума коефіцієнтів заробітної плати (доходу) за кожний місяць ($K_{z1} + K_{z2} + K_{z3} + \dots + K_{zn}$). Коефіцієнти (K_z) визначають таким чином: зарплату (дохід) застрахованої особи ділять на середню зарплату працівників, зайнятих у галузях економіки України, за місяць, за який обчислюють коефіцієнт. При цьому, якщо застрахована особа подала для обчислення пенсії дані про зарплату (дохід) за період до 1 січня 1992 р., то під час визначення коефіцієнта середню заробітну плату за рік (квартал) у відповідному періоді вважають щомісячною середньою зарплатою працівників, зайнятих у галузях економіки України, відповідного року (кварталу); K – кількість місяців страхового стажу, за які розраховано коефіцієнти зарплати (доходу).

Індивідуальний коефіцієнт заробітної плати K_z визначається з п'ятьма знаками після коми.

Показники середніх заробітних плат за 1958–2002 рр. для розрахунку індивідуального коефіцієнта заробітної плати K_z наведено у додатках до Постанови Кабінету Міністрів України «Про заходи щодо поліпшення пенсійного забезпечення громадян» від 20.11.2003 р. № 1783 (таблиці 2.5, 2.6).

Таблиця 2.5

**Середньомісячна заробітна плата працівників,
зайнятих у галузях економіки України,
за 1958–1991 рр.**

Рік	Середньомісячна заробітна плата працівників, зайнятих у галузях економіки України
1958	76,70
1959	77,70
1960	78,30
1961	81,30
1962	84,20
1963	85,40
1964	87,60
1965	93,86
1966	96,70
1967	100,00
1968	107,00
1969	110,68

Рік	Середньомісячна заробітна плата працівників, зайнятих у галузях економіки України
1970	115,17
1971	118,57
1972	121,91
1973	125,30
1974	128,46
1975	133,54
1976	139,84
1977	142,88
1978	146,22
1979	148,74
1980	155,12
1981	157,89
1982	163,08
1983	165,75
1984	169,55
1985	173,95
1986	179,00
1987	185,01
1988	199,79
1989	217,74
1990	248,40
1991	495,40

Для визначення показників середньої заробітної плати у наступних періодах для обчислення і індивідуальних коефіцієнтів заробітної плати K_z , і заробітної плати для призначення пенсії (показника $Z_{п}$) відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України «Про заходи щодо поліпшення пенсійного забезпечення громадян» від 20.11.2003 р. № 1783 було розроблено Методику визначення показників середньої заробітної плати працівників, зайнятих у галузях національної економіки, для призначення пенсій відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», яку затверджено наказом Держкомстату, Мінпраці, Мінекономіки від 31.12.2003 р. № 472/352/398, постановою правління Пенсійного фонду України від 31.12.2003 р. № 22-1 і зареєстровано в Міністерстві юстиції України 20.01.2004 р. за № 85/8684.

Відповідно до цієї Методики визначено показники середньої заробітної плати за 2003 рік та визначаються показники середньої заробітної плати працівників, зайнятих у галузях національної економіки, у 2004 році (див. таблиці 2.7, 2.8).

Таблиця 2.6

Середньомісячна заробітна плата працівників, зайнятих у галузях економіки України, за 1992–2002 роки

	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
	крб			грн							
Січень	1523,5	14204	745523	32,08	103,28	126,68	136,82	148,16	180,97	253,39	320,76
Лютий	1681,1	17854	753622	41,53	108,95	126,36	137,85	152,03	190,62	263,66	328,70
Березень	2375,9	22945	854490	50,23	117,55	135,15	149,76	166,61	210,67	281,03	354,81
Квітень	2784,1	25396	894400	53,67	116,28	133,14	146,39	165,53	205,35	288,93	355,78
Травень	3277,7	30489	956833	60,74	119,44	139,53	148,61	168,87	213,21	302,96	358,88
Червень	4966,3	60423	1093323	71,39	125,47	144,30	158,01	180,76	228,78	317,81	377,41
Липень	5065,0	76564	1176261	75,84	130,46	151,44	159,21	183,27	238,49	327,31	398,10
Серпень	5422,1	88737	1234596	81,39	129,99	147,67	153,21	180,94	247,44	329,33	390,07
Вересень	7189,1	208343	1321503	88,73	132,70	150,34	156,40	186,44	249,04	326,34	391,14
Жовтень	8171,6	253272	1950560	95,18	134,87	149,65	156,07	186,85	254,11	335,75	397,49
Листопад	10550,3	327639	2644956	101,22	132,27	147,07	155,54	190,39	257,58	334,44	395,70
Грудень	16987,8	836534	3490047	124,48	151,51	165,81	176,09	218,88	296,26	378,45	442,91

Таблиця 2.7

Розмір середньої заробітної плати працівників, зайнятих у галузях національної економіки, у 2003 році

Місяці	Середня заробітна плата (дохід) на одного працюючого, грн
Січень	332,11
Лютий	326,96
Березень	346,18
Квітень	347,13
Травень	353,19
Червень	390,54
Липень	381,37
Серпень	374,16
Вересень	398,58
Жовтень	400,65
Листопад	392,69
Грудень	424,63
За 2003 рік	372,72

Таблиця 2.8

Розмір середньої заробітної плати працівників, зайнятих у галузях національної економіки, за сім місяців 2004 року

Місяці	Середня заробітна плата (дохід) на одного працюючого, грн
Січень	444,70
Лютий	461,50
Березень	489,17
Квітень	494,66
Травень	498,48
Червень	550,81
Липень	530,82

Отже, один із головних чинників під час встановлення зарплати для призначення пенсії – індивідуальний коефіцієнт заробітної плати (Кз), який визначається з п'ятьма знаками після коми.

1.5.5. Порядок обчислення розміру пенсії за віком

Статтею 27 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» передбачено два варіанти обчислення розміру пенсії за віком, з яких особа може обирати найбільш вигідний для себе варіант. Розглянемо обидва варіанти.

За першим варіантом розмір пенсій обчислюють за новою формулою, яка виглядає так:

$$П = Зп \times Кс,$$

де $Зп$ – осучаснений заробіток (дохід); $Кс$ – коефіцієнт страхового стажу застрахованої особи.

Основою для обчислення розміру пенсії за новою формулою є скорегована заробітна плата ($Зп$) і коефіцієнт страхового стажу ($Кс$).

Приклад:

Скорегований середньомісячний заробіток дорівнює 529,82 грн; особа виходить на пенсію у лютому 2004 року; її страховий стаж (у солідарній системі) становить 42 роки; коефіцієнт страхового стажу дорівнює 0,42 (по 1% за кожний рік роботи й участі у солідарній системі).

Отже, розмір пенсії дорівнюватиме 222,52 грн (529,82 грн $\times$ 0,42).

Другий варіант передбачає обчислення пенсії за двоскладовою формулою. У цьому разі пенсія складається із двох частин: частина пенсії, яка припадає на період стажу до набуття чинності Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» та частина пенсії, яка припадає на період страхового стажу після набуття чинності зазначеним законом.

Перша частина (за стаж до 1 січня 2004 року) визначатиметься за нормами і правилами, передбаченими Законом України «Про пенсійне забезпечення», та з обмеженням пенсії максимальним розміром, який діятиме на момент набуття чинності зазначеним законом.

Друга частина пенсії за віком (за страховий стаж після 1 січня 2004 року) обчислюється за нормами Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», тобто за формулою, передбаченою частиною першою ст. 27 зазначеного закону, без обмеження максимальним розміром.

Частина пенсії, обчислена за період страхового стажу до 1 січня 2004 року, буде проіндексована відповідно до визначеного порядку індексації розмірів пенсій та етапів такої індексації за період до моменту фактичного виходу на пенсію та підсумована з другою частиною пенсії, обчисленою за період страхового стажу після 1 січня 2004 року. Обидві частини пенсії за віком виплачуватимуться застрахованій особі однією сумою.

1.5.6. Перерахунок пенсії за віком

Статтею 43 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» визначено, що всім тим особам, кому до 1 січня 2004 року було призначено пенсію за віком, по інвалідності, в разі втрати годувальника та за вислугу років, за документами, наявними у пенсійних справах, здійснюється перерахунок пенсії за новими правилами. При цьому під час перерахунку раніше призначених пенсій враховується заробітна плата, з якої раніше було обчислено пенсію, або, за вибором пенсіонера, заробітна плата за період, передбачений абзацом першим частини першої статті 40 зазначеного закону, тобто за будь-які 60 календарних місяців страхового стажу підряд до 1 липня 2000 року незалежно від перерв, і за весь період страхового стажу, починаючи з 1 липня 2000 року.

Заробітна плата для обчислення пенсії визначається відповідно до частини другої статті 40 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» із застосуванням середньої заробітної плати працівників, зайнятих у галузях економіки України, за 2002 рік, розмір якої визначено Постановою Кабінету Міністрів України від 20.11.2003 р. № 1783 «Про заходи щодо поліпшення пенсійного забезпечення громадян».

Зазначеним законом (пункт 4 Прикінцевих положень) також визначено таке: якщо внаслідок перерахунку розмір пенсії виявився меншим, пенсія виплачується у старому розмірі.

Пенсіонерам також надано право протягом усього 2004 року надавати до органів Пенсійного фонду додаткові документи про стаж і заробіток, набутий до 1 січня 2004 року, для можливого збільшення розміру пенсій. Пенсія, перерахована на підставі додатково поданих документів, виплачуватиметься з 1 січня 2004 року.

Статтею 42 зазначеного закону визначено, що кожний наступний перерахунок пенсії проводиться не раніш як через два роки після проведення попереднього перерахунку з урахуванням стажу, набутого після призначення пенсії.

Цією ж статтею передбачено, що відповідно до зазначеного закону пенсії підлягають індексації відповідно до законодавства про індексацію грошових доходів населення та щорічно підвищуватимуться, починаючи з 2005 року, не менше ніж на 20% зростання реальної середньої заробітної плати в Україні порівняно з попереднім роком.

1.5.7. Пенсії по інвалідності

У статті 30 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» визначено умови призначення пенсій по інвалідності. Пенсія по інвалідності призначається особі в разі настання інвалідності, що спричинила повну або часткову втрату працездатності лише внаслідок загального захворювання. Призначення пенсій по інвалідності від нещасного випадку на виробництві та професійних захворювань з 1 січня 2004 року відбувається відповідно до норм Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасних випадків на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності». Тобто за пенсією по

інвалідності до Пенсійного фонду можуть звернутися лише особи, які повністю або частково втратили працездатність внаслідок загального захворювання і яким МСЕК встановив I, II або III групу інвалідності.

У статті 34 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» визначено, що пенсії призначатимуться на період встановлення інвалідності, а особам, які досягли пенсійного віку (чоловіки – 60 років, жінки – 55 років), – довічно.

Головною умовою для призначення пенсії по інвалідності є наявність певного страхового стажу на час настання інвалідності (стаття 32). У таблиці 2.9 наведено необхідний стаж та порівняно його з тим, якого вимагав Закон України «Про пенсійне забезпечення».

Таблиця 2.9

З 1 січня 2004 року		До 1 січня 2004 року	
вік особи, яка стала інвалідом	кількість років страхового стажу, необхідного для призначення пенсії по інвалідності	вік особи, яка стала інвалідом	кількість років трудового стажу, необхідного для призначення пенсії по інвалідності
До 23 років включно	2	До 23 років	1
Від 24 років до 26 років включно	3	Від 23 років до 26 років	2
Від 27 років до 31 року включно	4	Від 26 років до 31 року	3
Від 32 років і старші	5	Від 31 року до 36 років	5
Інвалідність настала в період проходження строкової військової служби	0	Від 36 років до 41 року	7
		Від 41 року до 46 років	9
		Від 46 років до 51 року	11
		Від 51 року до 56 років	13
		Від 56 років до 61 року	14
		Від 61 року і старші	15

У той же час на пенсію по інвалідності не можуть розраховувати вихованці, учні, студенти, курсанти, слухачі, стажисти, клінічні ординатори, аспіранти, докторанти, **які не мають відповідного страхового стажу** до вступу в навчальний заклад, на курси, в аспірантуру чи клінічну ординатуру.

Згідно зі статтею 33 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» пенсія по інвалідності призначається у відсотках до пенсії за віком залежно від групи інвалідності (табл. 2.10).

Таблиця 2.10

Група інвалідності	Розмір пенсії
I	100% пенсії за віком
II	90% пенсії за віком
III	50% пенсії за віком

При цьому до страхового стажу для призначення пенсії за віком інвалідам враховується період з дня встановлення особі інвалідності до досягнення нею пенсійного віку (стаття 24). Отже, зазначений період підсумовують зі страховим стажем інваліда та визначають пенсію за віком. Потім визначають пенсію по інвалідності – у відсотках до пенсії за віком залежно від групи інвалідності.

Відповідно до статті 35 Закону у разі зміни групи інвалідності пенсія у новому розмірі виплачується з дня зміни групи інвалідності. У разі визнання особи здоровою або визнання інвалідом нижчої групи пенсія виплачується до кінця місяця, по який, відповідно, встановлено інвалідність або в якому змінено групу інвалідності.

1.5.8. Пенсії у зв'язку із втратою годувальника

Відповідно до норм статті 36 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» пенсії у зв'язку із втратою годувальника призначаються за таких умов:

1) Якщо **непрацездатні члени сім'ї померлого** годувальника перебували на повному його утриманні або одержували від нього допомогу, що була для них постійним і основним джерелом засобів до існування. При цьому дітям пенсія у зв'язку із втратою годувальника призначається незалежно від того, чи були вони на утриманні годувальника.

2) Померлий годувальник на момент смерті мав страховий стаж визначеної тривалості.

У цій же статті вміщено перелік осіб, які належать до непрацездатних членів сім'ї померлого, та умов, за яких особу вважають такою, що перебувала на утриманні (див. табл. 2.11).

Таблиця 2.11

Категорія осіб	Умова	Особливості призначення пенсії
Чоловік (дружина), батько, мати померлого годувальника	Вони є інвалідами	Пенсію призначають, якщо зазначені особи: — були на повному утриманні померлого; — одержували від нього допомогу, що була для них постійним і основним джерелом засобів до існування; — не були на утриманні померлого, але у зв'язку з його смертю втратили джерело засобів до існування (таку втрату встановлюють у судовому порядку)
	Вони досягли пенсійного віку (чоловіки – 60 років, жінки – 55)	
Діти померлого годувальника (у тому числі, ті, які народилися не пізніше 10 місяців з дня його смерті)	Їм не виповнилося 18 років	1. Пенсію призначають незалежно від того, чи були вони на утриманні померлого* . 2. Право на пенсію зберігається, навіть, якщо дітей буде усиновлено. 3. Усиновлені діти мають право на пенсію нарівні з рідними. 4. Пасинок (падчерка) мають право на пенсію нарівні з рідними дітьми, якщо вони не одержували аліментів від батьків
	Незалежно від віку, якщо вони стали інвалідами до 18 років	
Діти померлого старші 18 років і навчаються за денною формою навчання у вищих навчальних закладах I–IV рівнів акредитації та професійно-технічних навчальних закладах	До закінчення ними навчальних закладів, але тільки до досягнення ними 23 років	1. Пенсію призначають незалежно від того, чи були вони на утриманні померлого . 2. З 1 січня 2004 року не матимуть права на призначення пенсії у зв'язку із втратою годувальника діти померлого у віці старшому за 18 років, які навчаються у вищих навчальних закладах I–IV рівнів акредитації з вечірньою та заочною формою навчання , навіть за умови, що в цей період вони не працюють
Діти-сироти (у яких померли обидва батьків)	До досягнення ними 23 років незалежно від того, навчаються вони чи ні	1. Пенсію призначають незалежно від того, чи були вони на утриманні обох чи лише одного з померлих батьків. 2. При призначенні пенсії таким дітям згідно із Законом «Про пенсійне забезпечення» виплата її проводилася до досягнення дитиною 18 років. Тому дітям-сиротам, які на 01.01.2004 не досягли 23 років, слід звернутися за її

Категорія осіб	Умова	Особливості призначення пенсії
		призначенням згідно із законом «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»
Чоловік (дружина), а за їх відсутності – один з батьків або брат чи сестра, дід чи баба померлого годувальника	Незалежно від віку і працездатності, якщо він (вона) не працюють та доглядають за дитиною померлого годувальника до досягнення нею (ними) 8 років	Пенсію призначають, якщо зазначені особи: — були на повному утриманні годувальника, — або одержували від нього допомогу, що була для них постійним і основним джерелом засобів до існування

*Така умова означає, що на призначення пенсії у зв'язку із втратою годувальника не впливатиме, скажімо, той факт, що батько, який помер, не лише не брав участі у вихованні дитини, а й не сплачував аліментів. Наприклад, за вимогами ст. 180 Сімейного кодексу, який діє з 1 січня 2004 року, батьки зобов'язані утримувати дитину до досягнення нею повноліття, але при цьому можуть бути звільнені від такого обов'язку, якщо дохід дитини набагато перевищує дохід кожного з них і забезпечує повністю її потреби (ст. 188 Кодексу).

Щодо останньої умови, то пенсію у зв'язку із втратою годувальника відповідно до статті 32 закону «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» призначають за наявності у годувальника на дату смерті страхового стажу, який був би необхідний для призначення пенсії по інвалідності.

Пенсія по втраті годувальника на всіх членів сім'ї, які мають право на неї, призначається одна спільна і розподіляється між непрацездатними членами сім'ї рівними частками. Розмір пенсії у зв'язку із втратою годувальника визначається в порядку, наведеному в таблиці 2.12.

Таблиця 2.12

Кількість непрацездатних членів сім'ї	Розмір пенсії*
1	50% пенсії за віком померлого годувальника
2 і більше	100% пенсії за віком померлого годувальника

* Дітям-сиротам пенсія призначається, виходячи з розміру пенсії за віком кожного з батьків.

Пенсія у зв'язку із втратою годувальника обчислюється у відсотках до розміру пенсії за віком померлого годувальника (стаття 37 закону «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»). Для обчислення розміру пенсії у зв'язку із втратою годувальника до страхового стажу враховується період від дня його смерті до дня, коли годувальник досягнув би пенсійного віку.

Пенсія у зв'язку із втратою годувальника призначається на весь період, протягом якого член сім'ї померлого годувальника вважається непрацездатним (табл. 2.11), а членам сім'ї, які досягли пенсійного віку, – довічно.

1.5.9. Застосування законодавства, що діяло до набуття чинності Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», та особливості пенсійного забезпечення окремих категорій громадян відповідно до Прикінцевих положень цього закону

Пенсійне забезпечення застрахованих осіб, які працювали або працюють на підземних роботах, на роботах з особливо шкідливими й особливо важкими умовами праці за списком № 1 та на інших роботах зі шкідливими і важкими умовами праці за списком № 2 виробництв, робіт, професій, посад і показників, затверджених Кабінетом Міністрів України, та за результатами атестації робочих місць на посадах, що дають право на призначення пенсії за віком на пільгових умовах або за вислугу років, які відповідно до законодавства, що діяло раніше, мали право на пенсію на пільгових умовах або за вислугу років, здійснюється згідно з окремим законодавчим актом через професійні та корпоративні пенсійні фонди.

До запровадження пенсійного забезпечення через професійні та корпоративні фонди особам, які працювали або працюють на підземних роботах, на роботах з особливо шкідливими й особливо важкими умовами праці за списком № 1 та на інших роботах зі шкідливими і важкими умовами праці за списком № 2 виробництв, робіт, професій, посад і показників, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 16.01.2003 р. № 36, та за результатами атестації робочих місць на посадах, що дають право на призначення пенсії за віком на пільгових умовах або за вислугу років, які відповідно до законодавства, що діяло раніше, мали право на пенсію на пільгових умовах або за вислугу років, пенсії призначаються за нормами Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» в разі досягнення пенсійного віку та наявності трудового стажу, передбаченого Законом України «Про пенсійне забезпечення».

У цьому разі розміри пенсій визначаються відповідно до статті 27 та з урахуванням норм статті 28 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування».

При цьому зберігається порядок покриття витрат на виплату і доставку цих пенсій, що діяв до набуття чинності зазначеним законом.

Чинним раніше законодавством, зокрема **статтею 13 Закону України «Про пенсійне забезпечення»**, передбачалося, що право на пенсію за віком на пільгових умовах мають, незалежно від місця останньої роботи:

1) Працівники, зайняті повний робочий день на підземних роботах, на роботах з особливо шкідливими й особливо важкими умовами праці – за списком № 1 (список № 1 виробництв, робіт, професій, посад і показників на підземних роботах, на роботах з особ-

ливо шкідливими і особливо важкими умовами праці, зайнятість у яких повний робочий день дає право на пенсію за віком на пільгових умовах, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 16.01.2003 р. № 36) і за результатами атестації робочих місць (Порядок проведення атестації робочих місць за умовами праці, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 1 серпня 1992 р. № 442):

- чоловіки – після досягнення 50 років і зі стажем роботи не менше 20 років, з них не менше 10 років на зазначених роботах;

- жінки – після досягнення 45 років і зі стажем роботи не менше 15 років, з них не менше 7 років 6 місяців на зазначених роботах.

Працівникам, які мають не менше половини стажу роботи з особливо шкідливими й особливо важкими умовами праці, пенсії на пільгових умовах призначаються зі зменшенням віку, передбаченого статтею 12 зазначеного закону, на 1 рік за кожний повний рік такої роботи чоловікам і на 1 рік 4 місяці – жінкам.

2) Працівники, зайняті повний робочий день на інших роботах зі шкідливими і важкими умовами праці, – за списком № 2 (список № 2 виробництв, робіт, професій, посад і показників зі шкідливими та важкими умовами праці, зайнятість у яких повний робочий день дає право на пенсію за віком на пільгових умовах, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 16.01.2003 р. № 36) і за результатами атестації робочих місць:

- чоловіки – після досягнення 55 років і зі стажем роботи не менше 25 років, з них не менше 12 років 6 місяців на зазначених роботах;

- жінки – після досягнення 50 років і зі стажем роботи не менше 20 років, з них не менше 10 років на зазначених роботах.

Працівникам, які мають не менше половини стажу роботи зі шкідливими і важкими умовами праці, пенсії на пільгових умовах призначаються зі зменшенням віку, передбаченого статтею 12 зазначеного закону, на 1 рік за кожні 2 роки 6 місяців такої роботи чоловікам і за кожні 2 роки такої роботи – жінкам.

3) Трактористи-машиністи, безпосередньо зайняті у виробництві сільськогосподарської продукції в колгоспах, радгоспах, інших підприємствах сільського господарства, – чоловіки після досягнення 55 років та із загальним стажем роботи не менше 25 років, з них не менше 20 років на зазначеній роботі.

4) Жінки, які працюють трактористами-машиністами, машиністами будівельних, шляхових і вантажно-розвантажувальних машин, змонтованих на базі тракторів та екскаваторів, – після досягнення 50 років та із загальним стажем роботи не менше 20 років, з них не менше 15 років на зазначеній роботі.

5) Жінки, які працюють доярками (операторами машинного доїння), свинарками-операторами в колгоспах, радгоспах, інших підприємствах сільського господарства, – після досягнення 50 років і зі стажем зазначеної роботи не менше 20 років за умови виконання встановлених норм обслуговування.

Норми обслуговування для цих цілей встановлюють у порядку, що визначається Кабінетом Міністрів України.

6) Жінки, зайняті протягом повного сезону на вирощуванні, збиранні та післязбиральній обробці тютюну, – після досягнення 50 років і зі стажем зазначеної роботи не менше 20 років. Список текстильних виробництв і професій, робота на яких дає робітницям право на пенсію за віком після досягнення 50 років і зі стажем зазначеної роботи не менше 20 років, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 12 жовтня 1992 р. № 583.

7) Робітниці текстильного виробництва, зайняті на верстатах і машинах, – за списком виробництв і професій, затверджуваним у порядку, що визначається Кабінетом Міністрів України, – після досягнення 50 років і зі стажем зазначеної роботи не менше 20 років.

8) Жінки, які працюють у сільськогосподарському виробництві та виховали п'ятеро і більше дітей, – незалежно від віку і трудового стажу, відповідно до Порядку призначення пенсій на пільгових умовах жінкам, які працюють в сільськогосподарському виробництві та виховали п'ятеро і більше дітей, затвердженим Постановою Кабінету Міністрів України від 16 травня 1992 р. № 244).

9) Водії міського пасажирського транспорту (автобусів, тролейбусів, трамваїв) і великогазових автомобілів, зайнятих у технологічному процесі важких і шкідливих виробництв:

- чоловіки – після досягнення 55 років і зі стажем роботи 25 років, в тому числі на зазначеній роботі не менше 12 років 6 місяців;

- жінки – після досягнення 50 років і зі стажем роботи 20 років, в тому числі на зазначеній роботі не менше 10 років.

Працівникам інших виробництв, професій і посад дострокові пенсії залежно від умов праці (але не раніш як після досягнення 55 років чоловіками і 50 років жінками) можуть встановлюватися за результатами атестації робочих місць за рахунок коштів підприємств та організацій, призначених на оплату праці, які перераховуються до Пенсійного фонду України на виплату пенсій до досягнення працівником пенсійного віку, передбаченого статтею 12 закону «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування».

Порядок пенсійного забезпечення осіб, які працювали до запровадження в дію зазначеного закону на роботах зі шкідливими і важкими умовами праці, передбачених законодавством, що діяло раніше, визначається статтею 100 зазначеного закону.

Контроль за правильністю застосування списків на пільгове пенсійне забезпечення і якістю проведення атестації робочих місць на підприємствах і в організаціях, підготовка пропозицій щодо вдосконалення цих списків покладаються на органи Державної експертизи умов праці (Положення про Державну експертизу умов праці, затверджене Постановою Ради Міністрів УРСР від 1 грудня 1990 р. № 357).

У статті 14 Закону України «Про пенсійне забезпечення» визначено, що працівники, безпосередньо зайняті повний робочий день на підземних і відкритих гірничих роботах (у тому числі особовий склад гірничорятувальних частин) з видобутку вугілля, сланцю, руди та інших корисних копалин, на будівництві шахт і рудників та у металургії, – за списком робіт і професій (список робіт і професій, що дають право на пенсію незалежно від віку за безпосередньої зайнятості протягом повного робочого дня на підземних

і відкритих гірничих роботах (у тому числі особливий склад гірничорятувальних частин), пов'язаних з видобутком вугілля, сланцю, руди та інших корисних копалин, на будівництві шахт і рудників та у металургії, терміном не менше 25 років, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 31 березня 1994 р. № 202), мають право на пенсію незалежно від віку, якщо вони були зайняті на цих роботах не менше 25 років, а працівники провідних професій на цих роботах: робітники очисного вибою, прохідники, вибійники на відбійних молотках, машиністи гірничих виймальних машин, сталевари, горнові, агломератники, вальцювальники гарячого прокату, оброблювачі поверхневих дефектів металу (вогневим засобом вручну) на гарячих дільницях, машиністи кранів металургійного виробництва (відділень нагрівальних колодязів і стріперних відділень), – не менше 20 років. Такий же порядок пенсійного забезпечення поширюється і на працівників, безпосередньо зайнятих повний робочий день на підземних роботах (у тому числі особливий склад гірничорятувальних частин) на шахтах з видобутку вугілля, сланцю, руди та інших корисних копалин, що реструктуризуються або перебувають у стадії ліквідації, але не більше 2 років.

За наявності стажу на підземних роботах менше 10 років у чоловіків і менше 7 років 6 місяців у жінок за кожний повний рік цих робіт пенсійний вік, передбачений статтею 12 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», зменшується на 1 рік.

Зазначеним законом передбачено також встановлення пенсії за вислугу років окремим категоріям громадян, зайнятих на роботах, виконання яких призводить до втрати професійної працездатності або придатності до настання віку, що дає право на пенсію за віком.

Відповідно до **статті 54 Закону України «Про пенсійне забезпечення»** право на пенсію за вислугу років за цим законом мають такі категорії робітників і службовців авіації, а також льотно-випробного складу, незалежно від відомчої підпорядкованості підприємств, установ і організацій, у яких вони зайняті:

1) Працівники льотного і льотно-випробного складу за наявності вислуги років на цих посадах не менше 25 років у чоловіків і не менше 20 років у жінок.

Зазначені працівники, звільнені від льотної роботи за станом здоров'я (через хворобу), за наявності вислуги років у чоловіків не менше 20 років і у жінок не менше 15 років мають право на пенсію пропорційно до відпрацьованого часу.

Перелік посад працівників льотного складу, порядок обчислення термінів вислуги років для призначення їм пенсій, а також порядок призначення і виплати пенсій льотно-випробному складу затверджують у порядку, визначеному Постановою Кабінету Міністрів України від 21 липня 1992 р. № 418 «Про затвердження нормативних актів з питань призначення пенсій за вислугу років працівникам авіації і льотно-випробного складу».

2) Працівники, які здійснюють управління повітряним рухом і мають свідоцтво диспетчера:

- чоловіки – після досягнення 50 років та із загальним стажем роботи не менше 20 років, з них не менше 12 років 6 місяців роботи з безпосереднього управління польотами повітряних суден;

- жінки – після досягнення 45 років та із загальним стажем роботи не менше 17 років 6 місяців, з них не менше 10 років роботи з безпосереднього управління польотами повітряних суден.

Зазначені працівники, звільнені від роботи з безпосереднього управління польотами повітряних суден за станом здоров'я (через хворобу), за наявності вислуги років у чоловіків не менше 10 років і у жінок не менше 7 років 6 місяців, мають право на пенсію пропорційно до відпрацьованого часу.

У вислугу років працівникам, які здійснюють управління повітряним рухом, зараховується також робота, зазначена вище у пункті 1.

Працівники, які здійснюють управління повітряним рухом і мають посвідчення (диспетчери, старші диспетчери, керівники польотів), мають право на пенсію незалежно від віку, якщо вони були зайняті на цих роботах:

- чоловіки – не менше 20 років;

- жінки – не менше 17 років 6 місяців.

Порядок обчислення термінів вислуги для призначення їм пенсій затверджує Кабінет Міністрів України.

3) Інженерно-технічний склад – за переліком посад і робіт, що затверджується в порядку, визначеному Постановою Кабінету Міністрів України від 21 липня 1992 р. № 418 «Про затвердження нормативних актів з питань призначення пенсій за вислугу років працівникам авіації і льотно-випробного складу»:

- чоловіки – після досягнення 55 років та із загальним стажем роботи в цивільній авіації не менше 25 років, з них не менше 20 років на зазначених посадах;

жінки – після досягнення 50 років та із загальним стажем роботи в цивільній авіації не менше 20 років, з них не менше 15 років на зазначених посадах.

У вислугу років працівникам інженерно-технічного складу зараховується також робота, зазначена вище у пунктах 1 і 2.

4) Бортпровідники:

- чоловіки – після досягнення 55 років та із загальним стажем роботи не менше 25 років, з них не менше 15 років як бортпровідник;

- жінки – після досягнення 45 років та із загальним стажем роботи не менше 20 років, з них не менше 10 років як бортпровідниця.

Відповідно до **статті 55 Закону України «Про пенсійне забезпечення»** право на пенсію за вислугу років також мають:

1) Робітники локомотивних бригад і окремі категорії працівників, які безпосередньо здійснюють організацію перевезень і забезпечують безпеку руху на залізничному транспорті та в метрополітенах, – за списками професій і посад, що затверджуються в порядку, визначеному Постановою Кабінету Міністрів України від 12 жовтня 1992 р. № 583; водії вантажних автомобілів, безпосередньо зайнятих у технологічному процесі на шахтах, у рудниках, розрізах і рудних кар'єрах на вивезенні вугілля, сланцю, руди, породи:

- чоловіки – після досягнення 55 років та із загальним стажем роботи не менше 25 років, з них не менше 12 років 6 місяців на зазначеній роботі;

- жінки – після досягнення 50 років та із загальним стажем роботи не менше 20 років, з них не менше 10 років на зазначеній роботі.

2) Працівники експедицій, партій, загонів, дільниць і бригад, безпосередньо зайняті на польових геологорозвідувальних, пошукових, топографо-геодезичних, геофізичних, гідрографічних, гідрологічних, лісовпорядних і розвідувальних роботах:

- чоловіки – після досягнення 55 років та із загальним стажем роботи не менше 25 років, з них не менше 12 років 6 місяців на зазначеній роботі;

- жінки – після досягнення 50 років та із загальним стажем роботи не менше 20 років, з них не менше 10 років на зазначеній роботі.

При цьому період роботи безпосередньо в польових умовах протягом півроку або більше півроку зараховується за рік роботи, менше півроку – за фактичною тривалістю, а на сезонних роботах – відповідно до статті 61 зазначеного закону.

3) Робітники, майстри (у тому числі старші майстри), безпосередньо зайняті на лісозаготівлях і лісосплаві, у тому числі зайняті на обслуговуванні механізмів і обладнання, – за списком професій, посад і виробництв, що затверджується у порядку, визначеному Постановою Кабінету Міністрів України від 12.10.1992 р. № 583:

- чоловіки – після досягнення 55 років та із загальним стажем роботи не менше 25 років, з них не менше 12 років 6 місяців на зазначеній роботі;

- жінки – після досягнення 50 років та із загальним стажем роботи не менше 20 років, з них не менше 10 років на зазначеній роботі.

4) Механізатори (докери-механізатори) комплексних бригад на вантажно-розвантажувальних роботах у портах:

- чоловіки – після досягнення 55 років та із загальним стажем роботи не менше 25 років, з них не менше 20 років на зазначеній роботі;

- жінки – після досягнення 50 років та із загальним стажем роботи не менше 20 років, з них не менше 15 років на зазначеній роботі.

5) Плавсклад морського, річкового флоту і флоту рибної промисловості (крім суден портових, що постійно працюють на акваторії порту, службово-допоміжних, роз'їзних, приміського та міського сполучення):

- чоловіки – після досягнення 55 років та із загальним стажем роботи не менше 25 років, з них не менше 12 років 6 місяців на зазначеній роботі;

- жінки – після досягнення 50 років та із загальним стажем роботи не менше 20 років, з них не менше 10 років на зазначеній роботі.

6) Працівники окремих видів суден, професій і посад плавскладу суден морського, річкового флоту і флоту рибної промисловості – за списком, що затверджується у порядку, визначеному Постановою Кабінету Міністрів України від 12.10.1992 р. № 583, незалежно від віку:

чоловіки – зі стажем роботи на цих суднах, за цими професіями і посадами не менше 25 років;

- жінки – зі стажем роботи на цих суднах, за цими професіями і посадами не менше 20 років.

7) Працівники освіти, охорони здоров'я та соціального забезпечення за наявності спеціального стажу роботи від 25 до 30 років за переліком, що затверджується у порядку, визначеному Постановою Кабінету Міністрів України від 4.11.1993 р. № 909, незалежно від віку.

8) Спортсмени – заслужені майстри спорту, майстри спорту міжнародного класу – члени збірних команд із загальним стажем роботи не менше 20 років – у порядку, визначеному Постановою Кабінету Міністрів України від 12.10.1992 р. № 583, незалежно від віку.

9) Артисти театральних-концертних та інших видовищних закладів, підприємств і колективів зі стажем творчої діяльності від 20 до 30 років за переліком, що затверджується у порядку, визначеному Постановою Кабінету Міністрів України від 12.10.1992 р. № 583, незалежно від віку.

1.5.10. Подання й оформлення документів, терміни та порядок призначення пенсій

Відповідно до статті 44 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» пенсії призначають органи Пенсійного фонду за місцем проживання (управління Пенсійного фонду в районах, містах, районах у містах).

До ухвалення нового Порядку подання та оформлення документів для призначення (перерахунку) пенсій відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» діє спільний наказ Міністерства праці та соціальної політики України та Пенсійного фонду України від 30 квітня 2002 року № 224/30, зареєстрований у Мін'юсті 26 червня 2002 р. за № 536/6824, яким затверджено Порядок подання та оформлення документів для призначення (перерахунку) пенсій.

Згідно з цим Порядком:

1) Заява про призначення пенсії працюючим громадянам і членам їхніх сімей (у зв'язку із втратою годувальника) відповідно до Закону України «Про пенсійне забезпечення» подається працівником (членом сім'ї у зв'язку із втратою годувальника) власнику підприємства, установи, організації.

2) Заява про призначення трудової пенсії непрацюючим громадянам і членам їхніх сімей, а також про призначення соціальної пенсії подається заявником безпосередньо до органу, який згідно із законодавством призначає пенсію (далі – орган, що призначає пенсію) за місцем проживання.

У випадках, коли особа, якій призначається пенсія, є неповнолітньою або недієздатною, заява подається батьками або опікунами (піклувальниками) за місцем їх проживання.

3) Заява про переведення з одного виду пенсії на інший, про перерахунок пенсії та про поновлення виплати раніше призначеної пенсії подається до органу, що призначає

пенсію, заявником за місцем проживання, а за необхідності – його законним представником (батьками або опікуном (піклувальником) за місцем проживання.

За рішенням органу, що призначає пенсію, звернення із зазначеними заявами може здійснюватися в порядку, передбаченому для призначення пенсій.

4) Звернення за призначенням пенсії може здійснюватися в будь-який час після виникнення права на пенсію.

При цьому пенсії за віком і за інвалідністю призначаються незалежно від того, припинена робота на час звернення за пенсією чи продовжується.

Згідно зі статтею 7 Закону України «Про пенсійне забезпечення» пенсії за вислугу років призначаються за умови звільнення з роботи, що дає право на цей вид пенсії. У разі зарахування після призначення пенсії за вислугу років на роботу, яка дає право на цей вид пенсії, виплата пенсії припиняється і поновлюється після звільнення з роботи.

За рішенням органу, що призначає пенсію, звернення за призначенням пенсії за віком може здійснюватись і до настання пенсійного віку, однак не раніше ніж за місяць до виникнення права на цю пенсію.

5) Днем звернення за пенсією вважається день прийняття органом, що призначає пенсію, заяви про призначення, перерахунок, відновлення пенсії або переведення з одного виду пенсії на інший з усіма необхідними документами (якщо їх немає у пенсійній справі).

Якщо заява з усіма необхідними документами пересилається поштою, то днем звернення за пенсією вважається дата, зазначена на поштовому штампелі місця відправлення заяви.

Якщо до заяви про призначення трудової пенсії додано не всі необхідні документи, орган, що призначає пенсію, повідомляє заявнику, які документи повинні бути подані додатково. Якщо вони будуть подані не пізніше як через три місяці з дня повідомлення, то днем звернення за пенсією вважається день прийняття заяви про призначення пенсії або дата, зазначена на поштовому штампелі місця відправлення заяви.

У зазначеному вище Порядку вміщено перелік документів, необхідних для призначення пенсії.

1.5.11. Порядок виплати пенсій

Законодавством визначено, що виплату пенсій проводять державні підприємства поштового зв'язку та банки (див. § 1.1 цієї частини). Порядок виплати пенсій поштовими підприємствами визначено в Інструкції про порядок організації оформлення, фінансування та виплати пенсій і грошової допомоги підприємствами поштового зв'язку України, затвердженої наказом Державного комітету зв'язку України, Міністерства праці та соціальної політики України та Пенсійного фонду України від 2 липня 1998 р. № 101/123/67 і зареєстрованої в Мін'юсті 6 серпня 1998 р. за № 494/2934.

Виплата пенсій банківськими установами здійснюється відповідно до Порядку виплати пенсій і грошової допомоги за згодою пенсіонерів та одержувачів допомоги че-

рез їхні поточні рахунки у банках, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 30 серпня 1999 р. № 1596 (з наступними змінами).

Виплата пенсій поштовими підприємствами здійснюється шляхом їх видачі безпосередньо у цих підприємствах або шляхом доставки одержувачеві додому. Виплата пенсій банками здійснюється шляхом зарахування відповідних сум на рахунки одержувачів.

Статтею 46 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» передбачено, що нараховані суми пенсії, на виплату яких пенсіонер мав право, але не отримав своєчасно з власної вини, виплачуються за минулий час, але не більше ніж за три роки до звернення за отриманням пенсії. У цьому разі частина суми неотриманої пенсії, але не більш як за 12 місяців, виплачується одночасно, а решта суми виплачується щомісяця рівними частинами, що не перевищують місячного розміру пенсії.

Суми пенсії, нараховані, але не отримані з вини органу, що призначає пенсію, виплачуються за минулий час без обмеження будь-яким терміном з нарахуванням компенсації втрати частини доходів.

1.5.12. Утримання із сум пенсій, повернення надміру сплачених або своєчасно не сплачених сум пенсій

Утримання надміру сплачених сум пенсій і відрахування з пенсій регулюються статтею 50 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування».

У разі виникнення переплати пенсії з вини пенсіонера відрахування проводиться за рішенням комісії з призначення пенсії відповідного органу Пенсійного фонду, яке повідомляється пенсіонеріві.

Пенсіонер може добровільно повернути поштовим переказом чи шляхом перерахування через установу банку суму пенсії, сплачену надміру внаслідок зловживань з його боку або подання ним недостовірних даних.

У разі переїзду пенсіонера на постійне проживання в іншу місцевість в атестаті зазначають залишок заборгованості для подальшого стягнення.

Докладніше ці питання висвітлено в пункті 1.5.15 частини II.

1.5.13. Допомога на поховання пенсіонерів

Відповідно до статті 53 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» у разі смерті пенсіонера допомога на поховання виплачується у розмірі двомісячної пенсії померлого, за винятком пенсіонерів, які одержували пенсію відповідно до Закону України «Про пенсійне забезпечення військовослужбовців та осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ та деяких інших осіб».

У разі смерті пенсіонера, який одержував пенсію відповідно до зазначеного закону, допомога на поховання виплачується у розмірі тримісячної пенсії.

Розмір допомоги на поховання пенсіонерів у всіх випадках не може бути меншим за розмір, визначений Постановою Кабінетом Міністрів України «Про розмір допомоги на поховання» від 27 грудня 2001 р. № 1753, і не може бути меншим 150 грн. У разі якщо середньомісячний сукупний дохід за шість календарних місяців на одного члена сім'ї померлого або дохід за цей же період особи, яка здійснила поховання, не перевищував 65 грн, то, крім зазначеної допомоги, сім'ї померлого або особі, яка здійснила поховання, надається додаткова грошова допомога на поховання в розмірі 90 грн за рахунок коштів, з яких надавалася допомога на поховання.

Виплата допомоги на поховання проводиться відповідно до Порядку виплати допомоги на поховання, затвердженого наказом Міністерства соціального захисту населення України, Міністерства фінансів України, Міністерства праці України, Державного комітету по житлово-комунальному господарству України, Фонду соціального страхування України, Пенсійного фонду України від 2 листопада 1994 р. № 193/107/61/88/08-14-627/44 (у редакції наказу Міністерства соціального захисту населення України, Міністерства фінансів України, Міністерства праці України, Державного комітету по житлово-комунальному господарству України, Фонду соціального страхування України та Пенсійного фонду України від 29 жовтня 1996 р. № 148/232/88/95/08-14-759/123).

Виконавцю волевиявлення померлого або особі, яка зобов'язалася поховати померлого, в установленому законодавством порядку в день звернення видається свідоцтво про смерть і довідка про смерть – відділом реєстрації актів громадянського стану районних, районних у містах, міських (міст обласного значення) управлінь юстиції, виконавчим органом сільських, селищних, міських (крім міст обласного значення) рад, консульською установою чи дипломатичним представництвом України.

Зазначені документи можуть надаватися за дорученням виконавця волевиявлення померлого або особи, яка зобов'язалася поховати померлого, іншій юридичній чи фізичній особі.

Для оформлення допомоги на поховання органам Пенсійного фонду подається заява та зазначена довідка, а у разі смерті утриманця, крім того, довідка з місця проживання про перебування його на утриманні.

1.5.14. Виплата пенсій у разі виїзду пенсіонера на постійне проживання за кордон

Відповідно до статті 51 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» в разі виїзду пенсіонера на постійне місце проживання за кордон, пенсія призначена в Україні, виплачується за шість місяців наперед перед від'їздом, якщо інше не передбачено міжнародними договорами.

У разі виїзду за кордон на постійне місце проживання пенсіонер подає до органу Пенсійного фонду заяву про виїзд, закордонний паспорт і довідку паспортної служби про зняття з реєстрації у зв'язку з виїздом за кордон.

На підставі наданих документів оформлюється виплата пенсії за шість місяців наперед і формується атестат. Термін шість місяців обчислюється з місяця, що настає за місяцем зняття пенсіонера з реєстрації за місцем постійного проживання.

Продовження виплати пенсій здійснюється в разі виїзду пенсіонера за кордон у державу, з якою Україна уклала міжнародні договори з питань пенсійного забезпечення, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

На даний час чинними є договори з Республікою Болгарія, Естонською Республікою, Латвійською Республікою, Литовською Республікою, Королівством Іспанія, Словацькою Республікою, Чеською Республікою, за якими призначення пенсій і виплата здійснюються за законодавством держави, у якій напрацьовано страховий (трудоий) стаж.

Для пенсіонерів, яким пенсія встановлена на певний термін, виплата пенсії за шість місяців здійснюється не більше встановленого терміну.

1.5.15. Відповідальність за порушення встановленого порядку призначення та виплати пенсій

Порушення встановленого порядку призначення та виплати пенсій можна розподілити на дві основні групи:

1) Порушення термінів розгляду звернень за призначенням (перерахунком) пенсій і термінів їх призначення (перерахунку).

2) Порушення під час призначення (перерахунку) пенсій.

Порушення можуть виникати з боку як пенсіонера, так і посадової особи органів, що призначають пенсії.

Відповідальність за порушення пенсійного законодавства установлена статтями 49, 50 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування».

Частиною першою статті 49 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» передбачено, що у разі призначення пенсії на підставі документів, що містять недостовірні відомості, виплата пенсії за рішенням територіальних органів Пенсійного фонду або за рішенням суду припиняється.

Поновлення виплати пенсії в порядку, передбаченому частиною третьою статті 35 та статтею 46 зазначеного закону, здійснюється за рішенням територіального органу Пенсійного фонду протягом 10 днів після з'ясування обставин і наявності умов для відновлення її виплати.

Відповідно до норм статті 50 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» суми пенсій, виплачені надміру внаслідок зловживань з боку пенсіонера або подання страхувальником недостовірних даних, можуть бути повернуті пенсіонером добровільно або стягуються на підставі рішень територіальних органів Пенсійного фонду чи в судовому порядку.

Відрахування з пенсії проводять органи Пенсійного фонду на підставі судових рішень, ухвал, постанов і вироків (щодо майнових стягнень), виконавчих написів но-

таріусів та інших рішень і постанов, виконання яких відповідно до закону проводиться в порядку, встановленому для виконання судових рішень.

Розмір відрахування з пенсії обчислюється із суми, що належить пенсіонерові до виплати. При цьому з пенсії може бути відраховано не більш як 50 відсотків її розміру на утримання членів сім'ї (аліменти), на відшкодування збитків від розкрадання майна підприємств і організацій, на відшкодування пенсіонером шкоди, заподіяної каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я, а також у зв'язку зі смертю потерпілого, на повернення переплачених сум заробітної плати в передбачених законом випадках. З усіх інших видів стягнень може бути відраховано не більш як 20 відсотків пенсії.

Крім того, Прикінцевими положеннями Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» визначено, що Закон України «Про пенсійне забезпечення» використовується в частині, що не суперечить нормам закону «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування».

Зокрема Законом України «Про пенсійне забезпечення» передбачено право органів, що призначають пенсії, вимагати відповідні документи від підприємств, організацій і окремих осіб, а також в необхідних випадках перевіряти обґрунтованість їх видачі.

Підприємства та організації несуть матеріальну відповідальність за шкоду, заподіяну громадянам або державі внаслідок несвоєчасного оформлення чи подання пенсійних документів, а також за видачу недостовірних документів і відшкодовують її.

Статтею 16 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» встановлено обов'язок пенсіонерів повідомляти територіальні органи Пенсійного фонду про зміну умов, що впливають на виплату пенсій.

У разі невиконання цього обов'язку й одержання у зв'язку з цим зайвих сум пенсії пенсіонери повинні відшкодувати органу, що призначає пенсії, заподіяну шкоду.

Суми пенсії, виплачені пенсіонером надміру внаслідок зловживань з його боку (у результаті подання документів з явно неправильними відомостями, неподання відомостей про зміни у складі членів сім'ї тощо), стягуються на підставі рішень органу, що призначає пенсії (стаття 103 Закону України «Про пенсійне забезпечення»).

Відрахування на підставі рішень органу, що призначає пенсії, проводяться в розмірі не більше 20 відсотків пенсії понад відрахування з інших підстав.

В усіх випадках звернення стягнень на пенсію за пенсіонером зберігається не менш як 50 відсотків належної пенсії.

У разі припинення виплати пенсії (внаслідок відновлення здоров'я тощо) до повного погашення заборгованості решта заборгованості стягується в судовому порядку.

Дії та бездіяльність органів Пенсійного фонду (його посадових осіб) можуть бути оскаржені в адміністративному (до вищого органу Пенсійного фонду) та судовому порядку (статті 16, 23, 105 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»).

Оскарження здійснюється відповідно до законодавства про звернення громадян.

Зокрема, статтями 16–17 Закону України «Про звернення громадян» передбачено, що скарга на рішення органу Пенсійного фонду може бути подана до органу або посадовій особі вищого рівня (на рішення управліннь Пенсійного фонду в районах, містах,

районах у містах – до відповідних головних управлінь Пенсійного фонду в Автономній Республіці, областях, містах Києві та Севастополі, на рішення останніх – до Пенсійного фонду України) протягом одного року з моменту ухвалення цього рішення, але не пізніше як через місяць з часу ознайомлення громадянина з ухваленим рішенням. Скарги, подані з порушенням зазначеного терміну, не розглядаються.

Пропущений з поважної причини термін може бути поновлений органом чи посадовою особою, що розглядає скаргу.

Рішення вищого державного органу, який розглядав скаргу, в разі незгоди з ним громадянина може бути оскаржено до суду в термін, передбачений законодавством України (згідно зі ст. 248-5 Цивільного процесуального кодексу України цей термін становить два місяці і обчислюється з дня, коли громадянин дізнався або повинен був дізнатися про порушення його прав чи свобод, і місяць – з дня одержання ним письмової відповіді про відмову в задоволенні скарги органом або службовою особою вищого рівня щодо того органу чи службової особи, які ухвалили рішення, вчинили дії, допустили бездіяльність, або з дня закінчення місячного терміну після подання скарги, якщо громадянин не отримав на неї письмової відповіді).

Скарга на дії чи рішення органу Пенсійного фонду подається у порядку підпорядкованості вищому органу або посадовій особі. Але це не позбавляє громадянина права звернутися до суду відповідно до чинного законодавства, а в разі відсутності такого органу або незгоди громадянина з ухваленим за скаргою рішенням – безпосередньо до суду.

Скарги Героїв Радянського Союзу, Героїв Соціалістичної Праці, інвалідів Великої Вітчизняної війни розглядаються першими керівниками відповідних органів особисто.

До скарги додаються наявні у громадянина рішення або копії рішень, ухваленим за його зверненням раніше, а також інші документи, необхідні для розгляду скарги, які після її розгляду повертаються громадянину.

Відповідно до статті 20 Закону України «Про звернення громадян» звернення розглядаються і вирішуються у термін не більше одного місяця від дня їх надходження, а ті, які не потребують додаткового вивчення, – невідкладно, але не пізніше як через п'ятнадцять днів від дня їх отримання. Якщо в місячний термін вирішити порушені у зверненні питання неможливо, керівник відповідного органу Пенсійного фонду або його заступник зобов'язані встановити необхідний термін для його розгляду, про що повідомляється особі, яка подала звернення. При цьому загальний термін вирішення питань, порушених у зверненні, не може перевищувати сорока п'яти днів.

На обґрунтовану письмову вимогу громадянина термін розгляду може бути скорочено від встановленого терміну.

Як передбачено статтею 46 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», нараховані суми пенсії, не отримані з вини органу, що призначає і виплачує пенсію, виплачуються за минулий час без обмеження будь-яким терміном з нарахуванням згідно із законом компенсації втрати частини доходів.

Отже, шкода, завдана пенсіонерові внаслідок порушення встановленого порядку призначення та виплати пенсій, має бути відшкодована.

Компенсація громадянам втрати частини доходів (у тому числі пенсій – відповідно до Закону України «Про компенсацію громадянам втрати частини доходів у зв'язку з по-

рушенням строків їх виплати») у зв'язку з порушенням термінів їх виплати проводиться у разі затримки на один і більше календарних місяців виплати доходів, нарахованих громадянам за період, починаючи з дня набуття чинності зазначеним законом – 1 січня 2001 року.

Основні терміни та поняття

Пенсія – щомісячна пенсійна виплата в солідарній системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, яку отримує застрахована особа в разі досягнення нею передбаченого Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» пенсійного віку чи визнання її інвалідом, або члени її сім'ї у випадках, визначених цим законом.

Пенсіонер – особа, яка відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» отримує пенсію, довічну пенсію, або члени її сім'ї, які отримують пенсію в разі смерті цієї особи у випадках, передбачених цим законом.

Непрацездатні громадяни – особи, які досягли встановленого законом пенсійного віку або визнані інвалідами, у тому числі діти-інваліди, а також особи, які мають право на пенсію у зв'язку із втратою годувальника відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування».

Страховий стаж – період (строк), протягом якого особа, якою або за яку сплачувався збір на обов'язкове державне пенсійне страхування згідно із законодавством, що діяло раніше, та/або яка підлягає загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню згідно із Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», підлягала державному соціальному страхуванню і за який сплачено страхові внески.

Пенсійний вік – загальновстановлений пенсійним законодавством вік виходу на пенсію: для чоловіків – 60 років, для жінок – 55 років.

Мінімальна пенсія – державна соціальна гарантія, розмір якої визначається Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» і становить за наявності у чоловіків 25, а у жінок – 20 років страхового стажу 20 відсотків середньої заробітної плати працівників, зайнятих у галузях економіки України, за попередній рік, яка визначається спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади у галузі статистики.

Мінімальний страховий внесок – сума коштів, що визначається розрахунково як добуток мінімального розміру заробітної плати і розміру страхового внеску, встановлених законом на день отримання заробітної плати (доходу).

Контрольні запитання

1. Які пенсійні виплати призначаються за рахунок коштів солідарної системи?
2. Умови призначення пенсії за віком.

3. Умови призначення пенсії по інвалідності.
4. Умови призначення пенсії у зв'язку із втратою годувальника.
5. Порядок обчислення страхового стажу.
6. Порядок розрахунку заробітку для обчислення пенсій.
7. Особливості пенсійного забезпечення окремих категорій громадян.
8. Порядок і терміни призначення та виплати пенсій.
9. Порядок виплати пенсій у разі виїзду пенсіонера на постійне проживання за кордон.
10. Відповідальність за порушення встановленого порядку призначення та виплати пенсій.

1.6. Управління солідарною пенсійною системою. Пенсійний фонд України

1.6.1. Функції управління в солідарній пенсійній системі

Відповідно до частини першої статті 58 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» управління солідарною пенсійною системою здійснює Пенсійний фонд, який проводить збір, акумуляцію та облік страхових внесків, призначає пенсії та готує документи для її виплати, забезпечує своєчасне і в повному обсязі фінансування та виплату пенсій, допомоги на поховання, здійснює контроль за цільовим використанням коштів Пенсійного фонду, вирішує питання, пов'язані з веденням обліку пенсійних активів застрахованих осіб на накопичувальних пенсійних рахунках, інші функції, передбачені Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування».

Законом (стаття 58) Пенсійний фонд визначено як самоврядну неприбуткову організацію, що здійснює свою діяльність на підставі статуту, який затверджується його правлінням.

Водночас Прикінцевими положеннями Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» встановлено, що протягом п'яти років з дня набуття чинності цим законом, у період до перетворення Пенсійного фонду на самоврядну неприбуткову організацію, він функціонує як центральний орган виконавчої влади на підставі норм цього закону, положення про Пенсійний фонд України, яке затверджує Президент України. Бюджет Пенсійного фонду України в цей період затверджує Кабінет Міністрів України. Збереження на певний період такого статусу Пенсійного фонду надає йому можливість бути суб'єктом правовідносин, які мають владно-політичний характер, що має забезпечити стабільність пенсійної системи у перехідний період.

1.6.2. Участь соціальних партнерів в управлінні загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням

Відповідно до Основ законодавства про загальнообов'язкове державне соціальне страхування управління окремими видами загальнообов'язкового державного соціального страхування здійснюють фонди загальнообов'язкового державного соціального страхування, які є некомерційними самоврядними організаціями.

Управління цими фондами здійснюється на основі паритетності представників держави, застрахованих осіб і роботодавців як сторін соціального партнерства, які мають бути представлені в органах управління відповідними фондами.

Відповідні норми щодо управління загальнообов'язковим державним пенсійним страхуванням передбачено і в Законі України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування».

Водночас, оскільки на період до перетворення Пенсійного фонду на неприбуткову самоврядну організацію він функціонує як центральний орган виконавчої влади, згідно з п. 12 розділу XV Прикінцевих положень зазначеного закону до складу правління Фонду (який затверджує Кабінет Міністрів України) мають бути включені по три представники від об'єднань профспілок та об'єднань роботодавців. Цю норму вже реалізовано.

Усього до складу правління Пенсійного фонду України як центрального органу виконавчої влади входять 19 осіб, зокрема Голова правління та його заступники, які призначаються на посади Президентом України.

Засідання правління Пенсійного фонду України проводяться не рідше одного разу на квартал.

1.6.3. Пенсійний фонд України – орган, що здійснює управління солідарною пенсійною системою, його статус, функції і структура

Пенсійний фонд України веде свою історію від утвореного у грудні 1990 року Українського республіканського відділення Пенсійного фонду СРСР, на базі якого у січні 1992 року було створено власне Пенсійний фонд України. Відповідно до статті 8 Закону України «Про пенсійне забезпечення» Пенсійний фонд України діяв як самостійна фінансово-банківська система, яка не входила до складу Державного бюджету України. Його статус, завдання і функції первинно були визначені Положенням про Пенсійний фонд, затвердженим Постановою Кабінету Міністрів України від 28 січня 1992 року № 39.

З ухваленням на виконання Закону України «Про Державний бюджет України на 1994 рік» Постанови Кабінету Міністрів України від 1 червня 1994 р. № 345, якою було затверджено Положення про Фонд у новій редакції, Пенсійний фонд України як орган, що здійснював управління фінансами пенсійного забезпечення, набув статусу центрального органу виконавчої влади.

Указом Президента України від 15 грудня 1999 року № 1573 «Про зміни у структурі центральних органів виконавчої влади» Пенсійний фонд України включено до переліку центральних органів державної виконавчої влади.

Основні права та обов'язки Пенсійного фонду України та його органів, їх функції та порядок реалізації відповідних повноважень врегульовані у Положенні про Пенсійний фонд України, затвердженому Указом Президента України від 1 березня 2001 року № 121. Цей документ є базовим нормативно-правовим актом, що встановлює коло повноважень і функціональних обов'язків Пенсійного фонду як центрального органу виконавчої влади.

З набуттям чинності Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» у відповідність із ним було приведено і Положення про Пенсійний фонд України, затверджене Указом Президента України від 1 березня 2001 р. № 121, у якому, зокрема, враховані норми статті 64 зазначеного закону, який набув чинності 1 січня 2004 року, щодо обов'язків виконавчої дирекції, тобто органів Пенсійного фонду України у період до перетворення його на самоврядну організацію.

Зокрема відповідно до зазначеного Положення основними завданнями Фонду визначено:

- участь у формуванні та реалізації державної політики у сфері пенсійного забезпечення та соціального страхування;
- забезпечення збирання та акумулювання коштів, призначених для пенсійного забезпечення, повного і своєчасного фінансування витрат на виплату пенсій, допомоги на поховання та інших соціальних виплат з коштів Пенсійного фонду України;
- ефективне використання коштів Пенсійного фонду України, виконання в межах своєї компетенції контрольних функцій, удосконалення методів фінансового планування, звітності та системи контролю за витрачанням коштів Пенсійного фонду України.

Пунктом 4 зазначеного Положення визначено, що Пенсійний фонд України відповідно до покладених на нього завдань:

1. Бере у межах своєї компетенції участь у розробленні прогнозних показників економічного і соціального розвитку України та проекту Державного бюджету України.

2. Планує доходи та видатки Пенсійного фонду України, розробляє проект бюджету Пенсійного фонду України та подає його на затвердження Кабінету Міністрів України, складає звіт про виконання бюджету Пенсійного фонду України.

3. Прогнозує і моделює надходження коштів до бюджету Пенсійного фонду України та ефективний розподіл фінансових ресурсів Пенсійного фонду України для забезпечення соціальних виплат.

4. Розробляє і в установленому порядку подає пропозиції щодо встановлення або зміни ставок страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування та збору на обов'язкове державне пенсійне страхування.

5. Організовує, координує та контролює роботу органів Пенсійного фонду України щодо:

- забезпечення дотримання підприємствами, установами, організаціями та громадянами законодавства про пенсійне забезпечення;
- повного та своєчасного обліку платників збору на обов'язкове державне пенсійне страхування;
- забезпечення збирання та акумулювання страхових внесків, інших надходжень до бюджету Пенсійного фонду України відповідно до законодавства;
- стягнення у передбаченому законодавством порядку своєчасно не сплачених сум збору на обов'язкове державне пенсійне страхування;
- призначення і виплати пенсій;
- забезпечення повного та своєчасного фінансування витрат на виплату пенсій, допомоги на поховання та інших соціальних виплат за рахунок коштів Пенсійного фонду України;

- проведення перевірок правильності сплати збору на обов'язкове державне пенсійне страхування, призначення та виплати пенсій, інших виплат, що фінансуються за рахунок коштів Пенсійного фонду України;

- обліку коштів Пенсійного фонду України, ведення статистичної та бухгалтерської звітності.

6. Здійснює в межах своїх повноважень контроль за цільовим використанням коштів Пенсійного фонду України.

7. Здійснює перерозподіл коштів Пенсійного фонду України між регіонами з метою забезпечення фінансування виплати пенсій, інших виплат, що фінансуються за рахунок його коштів.

8. Організовує та забезпечує персоніфікований облік відомостей у системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, забезпечує автоматизоване опрацювання інформації у системі Пенсійного фонду України.

9. Забезпечує проведення тендера для визначення організацій, які здійснюватимуть виплату та доставку пенсій.

10. Здійснює відповідно до законодавства та міжнародних договорів України перерахування пенсій громадянам, які виїхали на постійне місце проживання за кордон, та виплати пенсій пенсіонерам іноземних держав, які постійно проживають в Україні.

11. Співпрацює в межах своєї компетенції з міжнародними організаціями, організовує міжнародне співробітництво у сфері пенсійного забезпечення, готує пропозиції та бере участь у підготовці та укладенні міжнародних договорів України у цій сфері.

12. Організовує професійну підготовку та підвищення кваліфікації працівників органів Пенсійного фонду України, узагальнює та поширює прогресивні форми і методи роботи.

13. Інформує громадськість про свою діяльність.

14. Виконує відповідно до законодавства функції з управління майном, що перебуває в державній власності.

15. Виконує інші функції, що впливають з покладених на нього завдань.

Відповідно до пункту 15 зазначеного Положення Пенсійний фонд України здійснює свої повноваження безпосередньо та через утворені в установленому порядку головні управління Пенсійного фонду України в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві, Севастополі, та управління Пенсійного фонду України в районах, містах і районах у містах. Управління підвідомчі та підзвітні Пенсійному фонду України.

Таким чином система органів Фонду має вертикальну структуру управління, яка відповідає адміністративно-територіальному устрою управління.

1.6.4. Повноваження, права, обов'язки та відповідальність Пенсійного фонду та його органів, їхніх посадових і службових осіб

У Законі України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» визначено права та обов'язки виконавчої дирекції Пенсійного фонду та її територіальних органів.

Водночас відповідно до пункту 12 Прикінцевих положень Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» протягом п'яти років із дня набуття чинності зазначеним законом функції виконавчої дирекції Пенсійного фонду, її територіальних органів виконують відповідно Пенсійний фонд України та головні управління Пенсійного фонду України в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі та управління Пенсійного фонду України в районах, містах, районах у містах, які у своїй діяльності керуються як нормами зазначеного закону, так і Положенням про Пенсійний фонд України.

Враховуючи це, статтею 64 закону та статтею 5 Положення Пенсійний фонд України та його органи наділені повноваженнями:

1) Отримувати безоплатно від органів державної влади, підприємств, установ і організацій незалежно від форми власності, виду діяльності та господарювання і від фізичних осіб – суб'єктів підприємницької діяльності – відомості, пов'язані з нарахуванням, обчисленням та сплатою страхових внесків, а також інші відомості, необхідні для виконання ним функцій, передбачених законодавством (пункт 1 частини 1 статті 64 закону та підпункт 1 пункту 5 Положення).

2) Проводити планові, а також у передбачених законодавством випадках позапланові перевірки на будь-яких підприємствах, в установах, організаціях та у фізичних осіб – суб'єктів підприємницької діяльності – бухгалтерських книг, звітів, кошторисів та інших документів, пов'язаних із нарахуванням, обчисленням та сплатою страхових внесків, отримувати необхідні пояснення, довідки і відомості (у тому числі письмові) з питань, що виникають під час таких перевірок (пункт 2 частини 1 статті 64 закону та підпункт 1 пункту 5 Положення).

3) Вимагати від керівників та інших посадових осіб підприємств, установ, організацій і фізичних осіб – суб'єктів підприємницької діяльності – усунення виявлених порушень законодавства про порядок нарахування, обчислення та сплати страхових внесків, здійснення фінансових операцій з коштами Пенсійного фонду України та порядку їх використання (пункт 3 частини 1 статті 64 закону та підпункт 3 пункту 5 Положення).

4) Вилучати в установленому законодавством порядку у підприємств, установ, організацій і фізичних осіб – суб'єктів підприємницької діяльності – документи, що підтверджують приховування (заниження) розміру заробітної плати (доходу) та інших виплат, на які нараховуються страхові внески, або порушення

порядку використання коштів Пенсійного фонду України (пункт 4 частини 1 статті 64 закону та підпункт 4 пункту 5 Положення).

5) Порушувати відповідно до законодавства справу про банкрутство підприємства, установи, організації або вносити пропозиції щодо скасування державної реєстрації суб'єкта підприємницької діяльності в разі систематичної несплати ними страхових внесків (пункт 5 частини 1 статті 64 закону та підпункт 5 пункту 5 Положення).

6) Застосовувати фінансові санкції, передбачені законом (пункт 6 частини 1 статті 64 закону та підпункт 6 пункту 5 Положення).

7) Стягувати з платників страхових внесків несплачені суми страхових внесків (пункт 7 частини 1 статті 64 закону та підпункт 7 пункту 5 Положення).

8) Порушувати в установленому законом порядку питання про притягнення до відповідальності осіб, винних у порушенні законодавства про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування (пункт 9 частини 1 статті 64 закону та підпункт 8 пункту 5 Положення).

9) Укладати договори про добровільну участь у системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування (пункт 11 частини 1 статті 64 закону та підпункт 9 пункту 5 Положення).

10) Одержувати кредити в установах банків (підпункт 10 пункту 5 Положення).

11) Реалізувати інші права, передбачені законодавством (пункт 12 частини 1 статті 64 закону та підпункт 11 пункту 5 Положення).

Права, обов'язки, основні функції підвідомчих органів Пенсійного фонду визначені Положенням про головні управління Пенсійного фонду України в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі, затвердженим постановою правління Пенсійного фонду України № 11-2 від 27 червня 2002 року, та Положенням про управління Пенсійного фонду України в районах, містах і районах у містах, затвердженим постановою правління Пенсійного фонду України від 30 квітня 2002 року № 8-2.

Зокрема головні управління, реалізуючи покладені на них завдання щодо забезпечення у відповідному регіоні збирання та акумулювання страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування та збору на обов'язкове державне пенсійне страхування, призначення, фінансування і виплати пенсій, допомоги на поховання та інших соціальних виплат, ефективного використання коштів і забезпечення функціонування автоматизованої системи персоніфікованого обліку відомостей у системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування:

1) Забезпечують дотримання підприємствами, установами, організаціями та громадянами вимог законодавства про державне соціальне страхування стосовно пенсійного забезпечення.

2) Планують у відповідному регіоні доходи та видатки коштів Фонду й у межах своєї компетенції забезпечують виконання бюджету Фонду.

3) Організують роботу підвідомчих управлінь Фонду в районах, містах і районах у містах щодо повного і своєчасного обліку платників страхових внесків та інших платежів до бюджету Фонду; здійснення перевірок правильності нарахування та сплати страхових внесків; цільового використання коштів Фонду; правильності та своєчасності призначення (перерахунку) і виплати пенсій, допомоги на поховання та інших соціальних виплат.

4) Забезпечують призначення, перерахунок і виплату пенсій, допомоги на поховання та інших соціальних виплат відповідно до законодавства.

5) Забезпечують повне і своєчасне фінансування витрат на виплату пенсій, допомоги на поховання та інших соціальних виплат за рахунок коштів Фонду, проводять з цією метою перерозподіл коштів між районами (містами).

6) Організують первинний бухгалтерський облік і звітність у підвідомчих управліннях Фонду.

7) Контролюють процеси здійснення комплексу заходів із забезпечення впровадження та експлуатації системи персоніфікованого обліку в регіоні.

8) Ведуть інформаційно-роз'яснювальну роботу серед населення тощо.

Головне управління очолює начальник, який призначається на посаду і звільняється з неї правлінням Пенсійного фонду за погодженням відповідно з Радою Міністрів Автономної Республіки Крим, обласною, Київською або Севастопольською міською державною адміністрацією. Постійно діючим консультативно-дорадчим органом для обговорення найважливіших питань діяльності управління, забезпечення координації роботи його структурних підрозділів і підвідомчих органів є колегія при начальнику управління, яка діє на громадських засадах. До складу колегії входять начальник управління та його заступники (за посадою), а також інші відповідальні працівники управління, підвідомчих управлінь Фонду в районах, містах і районах у містах, представники місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, установ та організацій, діяльність яких пов'язана з вирішенням питань, що належать до компетенції Фонду.

Безпосередньо облік платників страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування та збору на обов'язкове державне пенсійне страхування (далі – страхові внески); збирання та акумулювання в районі (місті) страхових внесків та інших коштів, призначених для пенсійного забезпечення; фінансування витрат на виплату пенсій і допомог; призначення і виплату пенсій та інших соціальних виплат відповідно до чинного законодавства; забезпечення функціонування в районі (місті) автоматизованої системи персоніфікованого обліку відомостей у системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування здійснюють управління Пенсійного фонду України в районах, містах і районах у містах.

Пенсійний фонд України та його органи (головні управління Пенсійного фонду України в АР Крим, областях, містах Києві та Севастополі; управління Пенсійного фонду України в районах, містах і районах у містах) є юридичними особами і, відповідно, від свого імені набувають майнових та особистих немайнових прав і обов'язків; можуть бути суб'єктами цивільних, адміністративних, фінансових та інших правовідносин, у яких мо-

жуть брати участь інші юридичні особи; є суб'єктами матеріальних і процесуальних правовідносин.

Працівники органів Пенсійного фонду є державними службовцями, на них поширюються дії Закону України «Про державну службу».

Відповідно до статті 107 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» Пенсійний фонд України, його органи та посадові особи несуть відповідальність згідно із законодавством за шкоду, заподіяну особам внаслідок несвоєчасного або неповного надання соціальних послуг (виплати допомоги на поховання), призначення (перерахунку) та виплати пенсій, передбачених цим законом.

Як державні службовці, посадові особи органів Пенсійного фонду несуть відповідальність за невиконання чи неналежне виконання службових обов'язків, перевищення своїх повноважень, порушення обмежень, пов'язаних із проходженням державної служби, а також за вчинок, який компрометує їх як державних службовців або дискредитує державний орган, у якому вони працюють. Зокрема зазначена відповідальність передбачена Законом України «Про боротьбу з корупцією».

Крім того, як було зазначено в § 1.5 цієї частини, з ухваленням закону «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» запроваджено норму, згідно з якою безпідставно стягнені суми коштів підлягають поверненню органами Пенсійного фонду в триденний термін із дня внесення рішення про безпідставність їх стягнення з одночасною сплатою нарахованої на ці суми пені, що визначається, виходячи з розрахунку 120 відсотків річних облікової ставки Національного банку України.

Основні терміни та поняття

Пенсійний фонд України – центральний орган виконавчої влади, який здійснює керівництво та управління солідарною системою загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, провадить збір, акумуляцію та облік страхових внесків, призначає пенсії та готує документи для їх виплати, забезпечує своєчасні і в повному обсязі фінансування та виплату пенсій, допомоги на поховання, інших соціальних виплат, які згідно із законодавством здійснюються за рахунок коштів Пенсійного фонду України, контролює цільове використання коштів Пенсійного фонду. Через п'ять років з дня набуття чинності Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» Пенсійний фонд із центрального органу виконавчої влади перетворюється на самоврядну неприбуткову організацію.

Органи Пенсійного фонду – головні управління Пенсійного фонду України в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі й управління Пенсійного фонду України в районах, містах і районах у містах.

Контрольні запитання

1. Як здійснюється управління в солідарній пенсійній системі?
2. Назвіть основні функції Пенсійного фонду України?
3. Структура Пенсійного фонду України.
4. Які основні права та обов'язки Пенсійного фонду?

2. Обов'язкова накопичувальна пенсійна система

Другою складовою системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування є накопичувальна система.

Суть такої системи полягатиме у тому, що частина обов'язкових внесків до пенсійної системи (загальний рівень пенсійних відрахувань залишиться незмінним) накопичуватиметься у єдиному Накопичувальному фонді й обліковуватиметься на індивідуальних накопичувальних пенсійних рахунках громадян, які (та на користь яких) сплачуватимуть такі внески. Ці кошти інвестуватимуться в економіку країни з метою отримання інвестиційного доходу і захисту їх від інфляційних процесів.

Управління пенсійними коштами проводитимуть компанії з управління активами, обрані на конкурсній основі (для них ця діяльність є професійною і буде ліцензуватися). Під час інвестування пенсійних активів компанії будуть діяти згідно з вимогами законів щодо напрямів інвестування, ринків, на яких можна буде здійснювати інвестиції, та вимог щодо диверсифікації (вкладання коштів у різні напрями) інвестиційних вкладень. Безпосередньо зберігати пенсійні активи буде банківська установа – зберігач, яка нестиме відповідальність за цільове використання цих активів.

Кошти, що обліковуватимуться на індивідуальних накопичувальних пенсійних рахунках громадян, будуть власністю громадян, і вони зможуть скористатися ними з досягненням пенсійного віку (або у випадках, передбачених законом, раніше цього терміну, наприклад у разі інвалідності). Виплати з Накопичувального фонду проводитимуться додатково до виплат із солідарної системи.

Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» не визначено дату запровадження цієї системи, а перелічено умови, після виконання яких може бути ухвалено закон про створення Накопичувального фонду та запровадження перерахування страхових внесків до нього (див. § 3.4 частини I). Лише після ухвалення такого закону набудуть чинності норми Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», які стосуються функціонування Накопичувального фонду.

Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 13.07.2004 р. № 479-р та з метою створення умов, передбачених пунктом 9 Прикінцевих положень Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», затверджено план заходів з підготовки до запровадження накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування на 2004–2007 роки. Цими заходами передбачено, зокрема, і розробку відповідних нормативно-правових актів, спрямованих на реалізацію положень зазначеного закону щодо накопичувальної пенсійної системи.

Тому в цій главі наведені лише основні норми зазначеного закону щодо накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування.

2.1. Учасники (суб'єкти) обов'язкової накопичувальної пенсійної системи, їх функції, права, обов'язки та відповідальність

2.1.1. Накопичувальний фонд

Згідно зі статтею 78 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» Накопичувальний фонд створюється Пенсійним фондом як цільовий позабюджетний фонд, який акумулює кошти застрахованих осіб. Ці кошти обліковуються на особових рахунках застрахованих осіб у персоніфікованій базі даних Пенсійного фонду з метою забезпечення додаткових пенсійних виплат за рахунок коштів Накопичувального фонду.

Адміністративне управління Накопичувальним фондом покладено на виконавчу дирекцію Пенсійного фонду. Управління пенсійними активами Накопичувального фонду здійснюватимуть компанії з управління активами. Рахунки Накопичувального фонду відкриватиме виконавча дирекція Пенсійного фонду в зберігачі.

2.1.2. Рада Накопичувального фонду

Відповідно до статті 81 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» для вирішення питань, пов'язаних з функціонуванням Накопичувального фонду, має бути утворена рада Накопичувального фонду. До неї входитимуть 14 осіб, яких призначають на пропорційній основі Президент і Верховна Рада України та які здійснюватимуть свої повноваження на громадських засадах.

Згідно зі статтею 82 зазначеного закону до повноважень ради Накопичувального фонду належать:

- 1) Визначення за результатами тендера компаній з управління активами, зберігача, аудитора Накопичувального фонду.
- 2) Затвердження умов проведення і технічного завдання тендера з вибору компаній з управління активами, зберігача, аудитора Накопичувального фонду.
- 3) Ухвалення рішення про доцільність залучення радника з інвестиційних питань, визначення порядку його залучення, затвердження його та умов договору з ним.
- 4) Заслуховування та затвердження щорічних звітів про результати роботи компаній з управління активами, зберігача та радника з інвестиційних питань.
- 5) Затвердження основних напрямів інвестиційної політики та нормативів інвестування коштів Накопичувального фонду і змін до них.
- 6) Ухвалення рішення про дострокове проведення тендерів для обрання компаній з управління активами і зберігача.

7) Затвердження кошторису на технічне та матеріальне забезпечення роботи ради Накопичувального фонду, розміру оплати послуг виконавчої дирекції Пенсійного фонду, пов'язаних з адміністративним управлінням Накопичувальним фондом, і відсотка відрахувань зі страхових внесків, пов'язаних з адміністративними видатками Накопичувального фонду.

8) Заслуховування звіту виконавчої дирекції Пенсійного фонду щодо адміністративного управління Накопичувальним фондом, внесення рекомендацій і пропозицій правлінню Пенсійного фонду щодо вдосконалення управління Накопичувальним фондом.

9) Застосування відкладального вето стосовно рішень, ухвалених суб'єктами накопичувальної системи пенсійного страхування з порушенням законодавства про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, які можуть заподіяти шкоду застрахованим особам.

10) Затвердження Регламенту ради Накопичувального фонду.

11) Затвердження розподілу обсягів пенсійних активів між компаніями з управління активами.

12) Подання Наглядовій раді пропозицій щодо вдосконалення функціонування системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування.

13) Заслуховування інформації органів державного нагляду та регулювання про результати перевірок стану виконання вимог законодавства у сфері загальнообов'язкового державного пенсійного страхування суб'єктами накопичувальної системи пенсійного страхування та аудиторських звітів.

Рада Накопичувального фонду здійснює інші повноваження, які відповідно до зазначеного закону віднесені до її відання.

2.1.3. Пенсійний фонд як адміністратор Накопичувального фонду

Згідно зі статтею 78 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» адміністративне управління Накопичувальним фондом здійснюють виконавчі органи Пенсійного фонду. Повноваження виконавчої дирекції Пенсійного фонду щодо адміністрування Накопичувального фонду визначені частиною 3 статті 64, а саме:

1) Здійснювати матеріально-технічне забезпечення роботи ради Накопичувального фонду.

2) Готувати та подавати на затвердження ради Накопичувального фонду проекти основних напрямів інвестиційної політики та нормативів інвестування коштів Накопичувального фонду у встановленому порядку.

3) Укладати за рішенням ради Накопичувального фонду договори з радником з інвестиційних питань, компаніями з управління активами, зберігачем, аудитором (аудиторами) Накопичувального фонду.

4) Відкривати банківський рахунок Накопичувального фонду в обраному зберігачі.

5) Забезпечувати ведення обліку та своєчасне внесення відомостей про застраховану особу і стан її пенсійних активів на накопичувальному пенсійному рахунку.

6) Надавати застрахованій особі не рідше одного разу на рік письмовий звіт щодо стану пенсійних активів, облікованих на її накопичувальному пенсійному рахунку.

7) Надавати застрахованій особі письмове повідомлення про загальну суму коштів, облікованих на її накопичувальному пенсійному рахунку.

8) Письмово інформувати застрахованих осіб про умови і порядок отримання довічної пенсії або одноразової виплати за рахунок коштів Накопичувального фонду.

9) Надавати на вимогу застрахованої особи інформацію, отриману від Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України відповідно до частини шостої статті 55 зазначеного закону, про показники, які застосовуються для розрахунку розміру довічної пенсії.

10) Забезпечувати своєчасне та в повному обсязі перерахування коштів застрахованих осіб у сумі, облікованій на їхніх накопичувальних пенсійних рахунках, для оплати договорів страхування довічних пенсій або одноразової виплати та інформувати про це компанії з управління активами.

11) Давати розпорядження зберігачу щодо оплати видатків, пов'язаних з адміністративним управлінням Накопичувальним фондом, винагороди раднику з інвестиційних питань, компаніям з управління активами та зберігачу.

Згідно зі статтею 107 зазначеного закону Пенсійний фонд України та його органи несуть відповідальність за невиконання або неналежне виконання ними обов'язків адміністративного управління Накопичувальним фондом.

2.1.4. Компанії з управління активами Накопичувального фонду

Відповідно до статті 85 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» управління коштами Накопичувального фонду здійснюють не менш ніж три компанії з управління активами, яких визначила рада Накопичувального фонду за результатами тендера та з якими Пенсійний фонд уклав договори.

Для управління коштами Накопичувального фонду можуть обиратись як українські, так і іноземні компанії з управління активами, які мають право брати участь у тендері, якщо вони створені та зареєстровані в країні, законодавством якої передбачено державний нагляд за діяльністю компаній з управління активами. Компанії з управління активами мають відповідати вимогам, визначеним у статті 85 зазначеного закону, а саме:

1) Мають не менше п'яти років досвіду роботи з управління активами на фінансових ринках України та/або світу, перелік яких визначається в технічному завданні тендера.

2) Мали одночасно в управлінні активи в сумі, розмір якої встановлюється в технічному завданні тендера.

3) Підтримують власний капітал, який визначається згідно із законодавством України, у сумі, еквівалентній 1 млн євро за офіційним обмінним курсом Національного банку України на день подання заяви на отримання ліцензії.

4) Відповідають вимогам, встановленим Державною комісією з цінних паперів та фондового ринку щодо кваліфікаційного рівня та досвіду роботи фахівців, які безпосередньо виконуватимуть функції, передбачені технічним завданням тендера.

Додатком до договору, укладеного з компанією з управління активами, мають бути основні напрями інвестиційної політики. Цей документ визначає зобов'язання компанії з управління активами щодо інвестування пенсійних активів з метою отримання максимального інвестиційного доходу.

Згідно зі статтею 108 закону «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» компанія з управління активами несе відповідальність усіма коштами і майном, що належать їй на праві власності, перед Пенсійним фондом за збитки, завдані Пенсійному фонду, Накопичувальному фонду та/або застрахованим особам внаслідок невиконання або неналежного виконання зазначеного закону та умов договору і забезпечує їх відшкодування в установленому законом порядку.

При цьому такі збитки не можуть відшкодовуватися за рахунок коштів Пенсійного фонду та Накопичувального фонду.

2.1.5. Банк-зберігач

Відповідно до статті 99 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» зберігання коштів Накопичувального фонду, контроль за відповідністю розпоряджень компаній з управління активами основним напрямам інвестиційної політики та нормативами інвестування коштів Накопичувального фонду здійснює банк-зберігач.

Зберігачем може бути тільки один банк, який обирається за результатами тендера. Банк-зберігач має відповідати вимогам, визначеним статтею 99 зазначеного закону, а саме:

1) Мати ліцензію Національного банку України на здійснення всіх видів банківських операцій і ліцензію Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку на право провадження професійної депозитарної діяльності зберігача цінних паперів.

2) Мати розмір регулятивного капіталу в сумі, еквівалентній не менше ніж 40 млн євро за офіційним обмінним курсом Національного банку України.

3) Мати посадових осіб, які здійснюють безпосереднє керівництво підрозділами з виконання депозитарної діяльності зберігача цінних паперів і мають відповідну вищу освіту та досвід роботи в банківській чи фінансовій сфері не менше п'яти років.

4) Не бути компанією з управління активами, пов'язаною особою компанії з управління активами та її пов'язаних осіб.

5) Не бути кредитором органів Пенсійного фонду або компаній з управління активами, з якими зберігач уклав договір про зберігання пенсійних активів.

б) Не бути пов'язаною особою аудитора Накопичувального фонду та його пов'язаних осіб.

Порядок проведення тендера для обрання компанії з управління активами визначено у статті 93 зазначеного вище закону.

Зберігач виконує доручення виконавчої дирекції Пенсійного фонду щодо перерахування коштів Накопичувального фонду до страхової організації, обраної застрахованою особою, для оплати договору страхування довічної пенсії або одноразової виплати, а також, щодо перерахування коштів на оплату витрат, пов'язаних з адміністративним управлінням Накопичувальним фондом, виплати винагороди раднику з інвестиційних питань, компаніями з управління активами, зберігачу, аудитору Накопичувального фонду.

Згідно зі статтею 102 зазначеного вище закону зберігач несе відповідальність перед Пенсійним фондом і застрахованими особами за невиконання або неналежне виконання своїх обов'язків.

2.1.6. Радник з інвестиційних питань

Згідно зі статтею 84 закону «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» радник з інвестиційних питань залучається за рішенням ради Накопичувального фонду з метою надання консультацій під час розроблення проектів основних напрямів інвестиційної політики Накопичувального фонду та умов проведення тендера для визначення компаній з управління активами.

Порядок залучення радника з інвестиційних питань, затвердження кандидатури радника та умов договору з ним визначаються радою Накопичувального фонду.

Радник з інвестиційних питань збирає та аналізує інформацію щодо інвестиційних та економічних умов на національному та зарубіжних ринках, які можуть вплинути на ефективність інвестування коштів Накопичувального фонду для поліпшення інвестиційної діяльності Накопичувального фонду.

Радник з інвестиційних питань щомісячно аналізує роботу компаній з управління активами та зберігача і звітує перед радою Накопичувального фонду.

Згідно зі статтею 109 зазначеного вище закону радник з інвестиційних питань усіма коштами і майном, що належать йому на праві власності, несе відповідальність за невиконання або неналежне виконання покладених на нього обов'язків відповідно до законодавства та укладеного з ним договору.

2.1.7. Аудитор Накопичувального фонду

Для оцінки фінансового стану накопичувальної системи згідно зі статтею 82 закону «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» за рішенням ради накопичувального фонду залучається незалежний аудитор.

Аудитор Накопичувального фонду визначається за результатами тендера, який проводиться в порядку, визначеному статтею 93 зазначеного закону.

Аудиторська перевірка проводиться за рахунок коштів Накопичувального фонду.

У разі якщо за аудиторським висновком інвестиційний дохід, отриманий у результаті інвестування коштів Накопичувального фонду, визнано неприйнятно низьким (від'ємне коливання перевищує 30 відсотків) порівняно з ринковими показниками інвестиційного доходу або з інвестиційними доходами недержавних пенсійних фондів, Державна комісія з регулювання ринків фінансових послуг України за погодженням з Державною комісією з цінних паперів та фондового ринку зобов'язана порушити питання перед радою Накопичувального фонду про заміну компанії з управління активами.

З ініціативи органів державного регулювання та нагляду може призначатися додаткова аудиторська перевірка діяльності суб'єктів солідарної системи та накопичувальної системи пенсійного страхування, оплата якої здійснюється за рахунок коштів органу, що призначив перевірку.

За невиконання або неналежне виконання обов'язків, передбачених Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» та договором, укладеним з Пенсійним фондом, аудитор відповідає згідно із законом та укладеним договором.

Аудитор несе відповідальність перед Пенсійним фондом усіма коштами і майном, що належать йому на праві власності, за збитки, завдані Пенсійному фонду, Накопичувальному фонду та/або застрахованим особам внаслідок невиконання або неналежного виконання Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» та умов договору і забезпечує їх відшкодування в установленому законом порядку.

2.1.8. Страхові організації

Пенсійні виплати в обов'язковій накопичувальній системі (див. пункт 2.3.5 частини II) здійснюють страхові організації.

Для цього згідно зі статтею 55 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» застрахована особа зобов'язана укласти договір страхування довічної пенсії з обраною страховою організацією та не розривати цей договір протягом життя (крім випадків зміни страхової організації). Договір страхування довічної пенсії

укладається між застрахованою особою та страховою організацією після досягнення застрахованою особою загальнозастрахованого пенсійного віку.

Для укладення договору страхування довічної пенсії застрахована особа подає страховій організації за місяць до досягнення пенсійного віку заяву за формою, встановленою страховою організацією. Застрахована особа повідомляє територіальний орган Пенсійного фонду про обрану нею страхову організацію та подає письмову заяву про перерахування коштів для оплати договору страхування довічної пенсії до цієї страхової організації. Територіальний орган Пенсійного фонду зобов'язаний не пізніше ніж через десять календарних днів із дня отримання такої заяви забезпечити перерахування коштів застрахованої особи в сумі, облікованій на її накопичувальному пенсійному рахунку, до обраної нею страхової організації.

Страхова організація – це юридична особа, виключним видом діяльності якої є страхування життя, яка має відповідну ліцензію, видану в порядку, встановленому законодавством, та здійснює страхування і виплату довічних пенсій. Застраховані особи мають право самостійно обирати або змінювати страхову організацію, яка здійснює виплату довічних пенсій.

Територіальний орган Пенсійного фонду має право відмовити застрахованій особі в перерахуванні коштів страховій організації у випадках:

- якщо договір страхування довічної пенсії укладено з особою, яка не має права на одержання довічної пенсії;
- якщо договір страхування довічної пенсії укладено зі страховою організацією, яка не відповідає вимогам, установленим для страхових організацій, які можуть здійснювати страхування і виплату довічних пенсій;
- якщо договір страхування довічної пенсії укладено з порушенням;
- якщо територіальним органом Пенсійного фонду або застрахованою особою вже укладено договір страхування довічної пенсії;
- якщо сума пенсійних активів, облікованих на накопичувальному пенсійному рахунку застрахованої особи, є меншою від мінімальної суми коштів, необхідних для оплати договору страхування довічної пенсії.

В інших випадках відмова в перерахуванні коштів для оплати договору страхування довічної пенсії не допускається.

Відмова територіального органу Пенсійного фонду в перерахуванні коштів для оплати договору страхування довічної пенсії може бути оскаржена застрахованою особою або відповідною страховою організацією до виконавчої дирекції Пенсійного фонду або в судовому порядку.

Порядок вибору та зміни страхових організацій, з якими укладаються договори страхування довічної пенсії, встановлює Кабінет Міністрів України.

Страхування і виплата довічної пенсії здійснюються згідно із Законом України «Про страхування». Розмір довічної пенсії розраховується страховою організацією актуарно, виходячи з вартості оплаченого договору страхування довічної пенсії, з урахуванням майбутнього інвестиційного доходу, забезпечуваного страховою організацією, видатків, пов'язаних з подальшим інвестуванням зазначених сум, та з урахуванням се-

редньої для чоловіків і жінок величини тривалості життя. Виплата довічної пенсії здійснюється у терміни і в порядку, визначені договором страхування довічної пенсії.

Страхові організації, що проводять страхування і виплату довічної пенсії, створюють Централізований страховий фонд і забезпечують свою платоспроможність відповідно до закону про страхування.

Страхові організації, які виплачують довічні пенсії за договорами страхування довічних пенсій, вартість яких була сплачена за рахунок коштів Накопичувального фонду, зобов'язані розрахувати, утримати та перерахувати до бюджету податок з місячних сум цих пенсій у порядку, встановленому законами України про оподаткування.

Державна комісія з регулювання ринків фінансових послуг України щомісяця надає Пенсійному фонду інформацію про поточний фінансовий стан страхових організацій і показники діяльності страхових організацій, у тому числі дані, що використовуються для розрахунку довічних пенсій.

Страхова організація оприлюднює показники вартості оплати договорів страхування всіх видів довічних пенсій, розрахункові розміри довічних пенсій у різному пенсійному віці за такими договорами, рівні інвестиційного доходу не пізніше ніж за десять днів до початку місяця, в якому вони набувають чинності, і використовує рівні інвестиційного доходу для всіх застрахованих осіб, які мають намір укласти договір страхування довічної пенсії протягом відповідного місяця.

Вартість оплати договорів страхування довічних пенсій усіх видів не може бути більшою за обчислену Державною комісією з регулювання ринків фінансових послуг України.

Територіальний орган Пенсійного фонду на вимогу застрахованої особи безоплатно надає їй письмово інформацію про рівні інвестиційного доходу страхових організацій за попередні періоди.

Страховій організації забороняється вимагати від застрахованої особи довідку про стан її здоров'я.

Згідно зі статтею 111 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» страхова організація несе відповідальність за невиконання або неналежне виконання умов договору страхування довічної пенсії відповідно до закону.

Основні терміни та поняття

Накопичувальний пенсійний фонд – цільовий позабюджетний фонд, який створюється відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», акумулює страхові внески застрахованих осіб, що обліковуються на накопичувальних пенсійних рахунках та інвестуються з метою отримання інвестиційного доходу на користь застрахованих осіб, і пенсійні активи якого використовуються для оплати договорів страхування довічних пенсій або одноразових виплат застрахованим особам, або членам їхніх сімей чи спадкоємцям.

Рада Накопичувального фонду – вищий колегіальний орган управління накопичувальною системою загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, що ство-

рюється та діє в порядку, визначеному Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування».

Зберігач – банк, який здійснює свою діяльність відповідно до законодавства про банки і банківську діяльність та відповідає вимогам Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» щодо зберігання та обслуговування коштів Накопичувального фонду.

Компанія з управління активами – юридична особа, яка здійснює управління активами на підставі ліцензії на провадження професійної діяльності з управління активами в частині управління пенсійними активами та обирається за результатами тендера.

Страхова організація – юридична особа, виключним видом діяльності якої є страхування життя, яка має відповідну ліцензію, видану в порядку, встановленому законодавством, та здійснює страхування і виплату довічних пенсій.

Контрольні запитання

1. Хто є учасниками (суб'єктами) накопичувальної системи?
2. Який орган здійснює адміністрування Накопичувального фонду?
2. Порядок формування ради Накопичувального фонду?
3. Повноваження компанії з управління активами?
4. Основні положення закону «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» щодо зберігача.
5. Основні положення закону «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» щодо радника.
6. Основні положення закону «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» щодо страхових організацій.

2.2. Кошти Накопичувального фонду

Згідно зі статтею 79 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» кошти Накопичувального фонду є власністю застрахованих осіб, які сплачували страхові внески до цього фонду, та належать кожній застрахованій особі в частині, облікованій на її накопичувальному пенсійному рахунку.

Джерелами формування коштів Накопичувального фонду згідно зі статтею 79 зазначеного закону є:

1) Страхові внески застрахованих осіб, що спрямовуються до Накопичувального фонду.

2) Інвестиційний дохід, що утворюється внаслідок розміщення та інвестування коштів Накопичувального фонду в порядку, встановленому законом.

3) Суми від фінансових санкцій, застосованих відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» та інших законів до юридичних і фізичних осіб за порушення встановленого законодавством порядку нарахування, обчислення і сплати страхових внесків, що спрямовуються до Накопичувального фонду, та використання коштів Накопичувального фонду, а також суми адміністративних стягнень, накладених відповідно до закону на посадових осіб і громадян за ці порушення.

Кошти Накопичувального фонду використовуються на:

- інвестування з метою отримання доходу на користь застрахованих осіб;
- оплату договорів страхування довічних пенсій або здійснення одноразових виплат;
- оплату послуг компаній з управління активами;
- оплату послуг виконавчої дирекції Пенсійного фонду, пов'язаних з адміністративним управлінням Накопичувальним фондом, у тому числі на проведення тендерів, у порядку та розмірах, установлених радою Накопичувального фонду;
- оплату послуг радника (радників) з інвестиційних питань;
- оплату послуг зберігача;
- оплату послуг із проведення планової аудиторської перевірки.

Кошти Накопичувального фонду, обліковані на накопичувальному пенсійному рахунку застрахованої особи, є власністю застрахованої особи. У разі смерті застрахованої особи до досягнення нею пенсійного віку належні їй пенсійні кошти, акумульовані в Накопичувальному фонді, успадковуються в порядку, визначеному Цивільним кодексом України, якщо застрахована особа не визначила осіб, які мають право на їх отримання.

Облік надходжень і витрат Накопичувального фонду здійснюють територіальні органи Пенсійного фонду.

2.2.1. Страхові внески до Накопичувального фонду

Після ухвалення закону про запровадження сплати страхових внесків до Накопичувального фонду згідно зі статтею 15 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» платниками зазначених внесків мають бути:

1) Громадяни України, іноземці (якщо інше не встановлено міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України) та особи без громадянства, які працюють на підприємствах, в установах, організаціях, створених відповідно до законодавства України, незалежно від форми власності, виду діяльності та господарювання, у філіях, представництвах, відділеннях та інших відокремлених підрозділах цих підприємств та організацій, в об'єднаннях громадян, у фізичних осіб – суб'єктів підприємницької діяльності – та інших осіб (у тому числі юридичних і фізичних осіб – суб'єктів підприємницької діяльності, які обрали особливий спосіб оподаткування (фіксований податок, єдиний податок, фіксований сільськогосподарський податок, придбали спеціальний торговий патент) на умовах трудового договору (контракту), або працюють на інших умовах, передбачених законодавством, або виконують роботи на зазначених підприємствах, в установах, організаціях чи у фізичних осіб за договорами цивільно-правового характеру.

2) Члени колективних та орендних підприємств, сільськогосподарських кооперативів і фермерських господарств, у тому числі тих, які обрали особливий спосіб оподаткування (фіксований податок, єдиний податок, фіксований сільськогосподарський податок, придбали спеціальний торговий патент).

3) Фізичні особи – суб'єкти підприємницької діяльності, у тому числі ті, які обрали особливий спосіб оподаткування (фіксований податок, єдиний податок, фіксований сільськогосподарський податок, придбали спеціальний торговий патент), та члени сімей зазначених фізичних осіб, які беруть участь у провадженні ними підприємницької діяльності.

4) Особи, які забезпечують себе роботою самостійно – займаються адвокатською, нотаріальною, творчою та іншою діяльністю, пов'язаною з отриманням доходу безпосередньо від цієї діяльності.

5) Громадяни України, які працюють у розташованих за межами України дипломатичних представництвах, консульських установах України, філіях, представництвах, інших відокремлених підрозділах підприємств та організацій (у тому числі міжнародних), створених відповідно до законодавства України (якщо інше не встановлено міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України).

6) Громадяни України та особи без громадянства, які працюють в іноземних дипломатичних представництвах і консульських установах іноземних держав, філіях, представництвах, інших відокремлених підрозділах іноземних

підприємств та організацій, міжнародних організацій, розташованих на території України.

7) Особи, обрані на виборні посади до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, профспілок, політичних партій, які отримують заробітну плату (винагороду) за роботу на виборній посаді.

8) Працівники воєнізованих формувань, особи начальницького і рядового складу фельд'єгерської служби спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань зв'язку та інформатизації, гірничорятувальних частин незалежно від підпорядкування, а також особовий склад аварійно-рятувальної служби, створеної відповідно до законодавства на постійній основі.

9) Особи, які проходять альтернативну (невійськову) службу.

10) Особи, які проходять професійну підготовку, перепідготовку або підвищення кваліфікації з відривом від виробництва за направленням підприємств, установ, організацій.

11) Особи, які отримують допомогу по тимчасовій непрацездатності.

12) Особи, які беруть добровільну участь у системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування.

Згідно з частиною другою статті 19 зазначеного вище закону страхові внески до Накопичувального фонду нараховуються на всі суми сукупного оподаткованого доходу (прибутку) застрахованих осіб, а для осіб, які беруть добровільну участь, – на суми, визначені договором про добровільну участь, тобто на ті самі виплати (див. пункт 1.2.2 частини II) і в тому самому порядку (див. пункт 1.2.3 частини II), що й страхові внески до солідарної пенсійної системи.

Ухвалення закону щодо спрямування частини страхових внесків до Накопичувального фонду буде здійснено за певних умов (див. § 3.4 частини I).

Як визначено у пункті 9 Прикінцевих положень закону «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» розмір відрахувань до Накопичувального фонду не може перевищувати 7% суми заробітної плати, визначеної частиною першою статті 19 цього ж закону. Розмір внесків до Накопичувального фонду встановлює Верховна Рада України.

2.2.2. Інвестиційний дохід: порядок формування, розподілу та обліку

Відповідно до статті 79 закону «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» інвестиційний дохід визначається як різниця між сумою сукупного інвестиційного доходу, отриманого від інвестування пенсійних активів, і сумою видатків, пов'язаних з адміністративним управлінням Накопичувальним фондом.

Сукупний інвестиційний дохід формується за рахунок:

- прибутку, отриманого від інвестування пенсійних активів Накопичувального фонду;
- відсотків, які нараховуються на пенсійні активи, розміщені на банківських депозитах;
- доходу від інших видів інвестування.

Порядок формування та визначення інвестиційного доходу визначає Державна комісія з цінних паперів та фондового ринку за погодженням з Державною комісією з регулювання ринків фінансових послуг України та Міністерством фінансів України.

2.2.3. Активи Накопичувального фонду: порядок інвестування

Як визначено у статті 80 закону «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» пенсійні активи Накопичувального фонду складаються з активів у грошових коштах, у цінних паперах, інших активів, не заборонених законом. Розміщення коштів Накопичувального фонду в інші активи проводиться у разі необхідності інвестиційної підтримки окремих галузей вітчизняної економіки або розвитку її пріоритетних галузей. При цьому береться до уваги прибутковість і надійність інвестицій.

Інвестування коштів за межами України здійснюватиметься лише за рішенням ради Накопичувального фонду за наявності згоди на це Ради національної безпеки і оборони України.

Ризик у накопичувальній пенсійній системі головним чином впливає на рівень дивідендів інвестиційного капіталу.

Класичні підходи до зберігання та інвестування пенсійних активів, апробовані у міжнародній практиці, ґрунтуються на кількох **ключових принципах, які покладено в основу національного законодавства з цих питань.**

Перш за все, такі **інвестиції не мають бути пов'язані з надмірним інвестиційним ризиком**, а отже, не мають здійснюватись у інструменти фондового та грошового ринків з надмірно високим інвестиційним доходом (такі інвестиції обтяжені надзвичайно високим ризиком повної або часткової втрати активів). Таким чином, за рахунок пенсійних активів не дозволяється здійснювати інвестиції у похідні цінні папери, цінні папери, що обертаються поза межами організованого ринку цінних паперів, векселі, цінні папери інститутів спільного інвестування (акції та інвестиційні сертифікати інвестиційних фондів), у венчурні інвестиції (інвестиції, що ставлять на меті створення нових підприємств, як правило, на основі високих технологій (ноу-хау)) (стаття 89 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»). Ці інвестиції можуть бути досить прибутковими, але ймовірність повної або часткової втрати вкладених коштів є також дуже високою.

Суттєво обмежено інвестування пенсійних активів у ринок нерухомості (стаття 88 зазначеного закону), оскільки під час таких операцій до ризиків зміни ринкової вартості об'єктів нерухомості додаються і ризики, пов'язані з фізичним станом цих об'єктів, правами власності на них (або наявності договорів – довгострокової оренди), стихійних лих, ефективності їх технічного обслуговування тощо.

Згідно зі статтею 80 зазначеного вище закону не можна вкладати пенсійні кошти у цінні папери, емітентами яких є зберігач Накопичувального фонду, компанії з управління активами, аудитор, особи, що надають консультаційні послуги, а також їх пов'язані особи. Заборонено безоплатне відчуження пенсійних активів, прямі операції купівлі-продажу з пов'язаними особами Накопичувального фонду та установами, залученими до управління цим фондом, а також операції купівлі-продажу або міни пенсійних активів з обов'язковою умовою зворотного викупу. Подібні операції несуть у собі потенційну загрозу поступового «вимивання» ліквідних активів Накопичувального фонду, а отже, можуть бути використані для зловживань з цими коштами (стаття 80 зазначеного вище закону).

Встановлено також суттєві операційні обмеження, згідно з якими пенсійні активи не можуть бути предметом застави або використовуватись для погашення зобов'язань третіх осіб (тобто не на оплату фінансових зобов'язань Накопичувального фонду).

Принципово важливим підходом до інвестування пенсійних активів, який застосовується в усьому світі, є те, що зазначені інвестиції не ставлять собі на меті одержання надвисоких прибутків (бо надвисокі прибутки завжди пов'язані з високим ступенем інвестиційного ризику). Враховуючи довгостроковий характер пенсійних активів, визначальним вектором інвестиційної політики накопичувальних пенсійних програм є інвестування коштів у надійні (а отже, помірковано дохідні, майже консервативні) інструменти, що забезпечують у першу чергу захист пенсійних коштів від інфляції та покриття адміністративних витрат і в останню чергу – одержання невеликого приросту цих коштів.

Іншим важливим принципом є **диверсифікація** (вкладання коштів у різні напрями) таких інвестицій, причому як за видами активів, так і за різними типами інструментів. Зокрема за видами активів передбачено інвестиції в інструменти грошового ринку (банківські депозити, ощадні сертифікати банків), у цінні папери та інші активи, не заборонені законодавством (наприклад монетарні (банківські) метали – золото, платина, срібло).

Диверсифікація інвестицій за різними типами фінансових інструментів полягає у тому, що встановлюються максимальні обмеження вкладення коштів у ті чи інші інструменти. Наприклад, в інструменти грошового ринку – банківські депозити та ощадні сертифікати – може бути вкладено не більше як 50 відсотків пенсійних активів, при цьому не більше як 10 відсотків у зобов'язання одного банку. Аналогічні обмеження існують для інвестицій у боргові цінні папери (державні та муніципальні облігації, корпоративні облігації – облігації підприємств), акції українських емітентів (підприємств та організацій) тощо (стаття 88 закону «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»).

Враховуючи, що дохідність (ефективність) інвестицій на внутрішньому ринку змінюється, що здатність вітчизняної економіки ефективно освоїти інвестиційні ресурси, запропоновані Накопичувальним фондом і недержавними пенсійними фондами, може виявитись обмеженою, законодавством передбачена також диверсифікація пенсійних інвестицій між національним і міжнародними ринками капіталів.

Для цього існуватиме можливість вкладати пенсійні кошти в іноземні інструменти фондового ринку – державні й корпоративні облигації та акції іноземних емітентів. При цьому згідно зі статтею 88 зазначеного вище закону існують вимоги щодо максимального обсягу інвестицій у державні боргові зобов'язання однієї держави, а також обмеження щодо організованих ринків, де такі інвестиції можуть здійснюватись, – це лише Нью-Йоркська, Лондонська, Токійська, Франкфуртська фондові біржі та торгово-інформаційна система «НАСДАК» (NASDAQ). На міжнародних ринках капіталу можна купувати лише облигації тих емітентів, чий інвестиційний рейтинг не нижчий класу А за шкалою, встановленою рейтинговими агентствами «Стандарт енд Пурс» (Standard and Poor's), «Мудіс» (Moody's) або «Фітч» (Fitch).

Диверсифікація пенсійних активів дає змогу забезпечити отримання відносно стабільного рівня інвестиційного доходу, оскільки, в межах певного часового відрізка зниження дохідності інвестицій в одні інструменти фінансового ринку компенсується ростом дохідності інвестицій в інші інструменти.

Ще одним принципом є те, що **пенсійні активи відокремлюються від будь-яких інших коштів** (зберігаються відокремлено у банку-зберігачі), а функції з обслуговування цих коштів розподіляються не менше як між трьома компаніями з управління активами. При цьому адміністративне обслуговування Накопичувального фонду здійснюватиме окрема установа (згідно із Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» цією установою визначено Пенсійний фонд України). Таке відокремлення пенсійних активів та інституціональний розподіл функціональних обов'язків з обслуговування пенсійних накопичень дає змогу забезпечити прозорість і контрольованість системи, а також унеможлиблює одноосібний доступ і розпорядження пенсійними коштами, що забезпечує їх захист від зловживань.

Законом визначено напрями інвестування коштів Накопичувального фонду та граничні межі інвестування в ті чи інші напрями. У корпоративні облигації, емітовані резидентами України, дозволено інвестувати не більше ніж 20%, а в акції українських емітентів – не більше як 40% загальної вартості коштів Накопичувального фонду.

2.2.4. Оприлюднення інформації в обов'язковій накопичувальній системі

Як визначено статтями 96 і 97 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» інформація про стан пенсійних активів і діяльність Накопичувального фонду підлягає обов'язковому оприлюдненню в засобах масової інформації (у тому числі електронних) у місячний термін після закінчення звітного періоду.

Таку інформацію та звітність із цих питань щорічно готує виконавча дирекція Пенсійного фонду.

Обсяг інформації про функціонування Пенсійного фонду та порядок подання звітності до Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України визначає сама Комісія.

Застраховані особи мають право безкоштовно отримувати від виконавчої дирекції Пенсійного фонду інформацію про стан своїх пенсійних активів. Письмовий звіт про стан пенсійних активів містить визначення чистої вартості пенсійних активів, щомісячні надходження страхових внесків і річного інвестиційного доходу.

Інформація про стан пенсійних активів, облікованих на накопичувальному пенсійному рахунку застрахованої особи, є конфіденційною.

Основні терміни та поняття

Кошти Накопичувального фонду – грошові кошти, цінні папери, майнові права та зобов'язання щодо них, сформовані відповідно до Закону України «Про загально-обов'язкове державне пенсійне страхування» в Накопичувальний фонд.

Основні напрями інвестиційної політики – документ, який визначає напрями та обмеження інвестування коштів Накопичувального фонду, рівні інвестиційного доходу, суми коштів на адміністративні витрати, видатки на фінансування оплати договорів страхування довічних пенсій та одноразових виплат у відповідному році.

Контрольні запитання

1. Назвіть джерела формування коштів Накопичувального фонду.
2. На які цілі використовуються кошти Накопичувального фонду?
3. Кому належать право власності на кошти Накопичувального фонду?
4. Які існують обмеження під час інвестування активів Накопичувального фонду?
5. Як оприлюднюється інформація в обов'язковій накопичувальній пенсійній системі?

2.3. Пенсійні виплати у накопичувальній пенсійній системі.

Види пенсійних виплат

Згідно зі статтею 54 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» за рахунок коштів Накопичувального фонду здійснюються такі види виплат:

- 1) Довічна пенсія:
  - довічна пенсія з установленим періодом;
  - довічна обумовлена пенсія;
  - довічна пенсія подружжя.
- 2) Одноразова виплата.

2.3.1. Набуття права на пенсійні виплати та умови їх призначення

У статті 54 закону «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» визначено, що права на пенсійні виплати за рахунок коштів Накопичувального фонду застрахована особа набуває з досягненням нею загальноустановленого пенсійного віку: жінки – 55 років, чоловіки – 60 років. Докладно про пенсійні виплати в обов'язковій накопичувальній системі та умови їх призначення див. вище у пункті 2.1.8 частини II.

2.3.2. Розміри пенсійних виплат

Згідно зі статтею 54 закону «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» розміри пенсійних виплат страхова організація розраховує актуарно, виходячи з вартості оплаченого договору страхування довічної пенсії, з урахуванням майбутнього інвестиційного доходу, забезпечуваного страховою організацією, видатків, пов'язаних з подальшим інвестуванням зазначених сум, та з урахуванням середньої для чоловіків і жінок величини тривалості життя.

2.3.3. Довічна пенсія

Як визначено у статті 57 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», за рахунок коштів, акумульованих у Накопичувальному фонді та перерахованих до страхових організацій, обраних застрахованою особою, виплачують такі види довічних пенсій:

1) *Довічна пенсія з установленим періодом.* Таку виплату проводять щомісячно протягом життя пенсіонера, але не менше ніж протягом 10 років з дня її призначення. У разі смерті пенсіонера до закінчення 10-річного терміну право на отримання пенсій переходить до спадкоємців застрахованої особи.

2) *Довічна обумовлена пенсія.* Таку пенсію виплачують щомісячно протягом життя пенсіонера. У разі смерті пенсіонера за наявності залишку коштів на його накопичувальному пенсійному рахунку накопичені кошти успадковують спадкоємці.

3) *Довічна пенсія подружжя.* Таку пенсійну виплату призначають подружжю померлого пенсіонера.

2.3.4. Одноразова виплата

Згідно зі статтею 56 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» застрахована особа має право на отримання одноразової пенсійної виплати у разі, якщо сума коштів, акумульованих у Накопичувальному фонді, на момент досягнення пенсійного віку, не досягає мінімальної суми коштів, необхідної для оплати довічної пенсії.

Розмір мінімальної суми коштів, яка може виплачуватись одноразово, визначає Державна комісія з регулювання ринку фінансових послуг України.

Крім того, одноразові пенсійні виплати здійснюють у разі виїзду застрахованої особи за кордон на постійне місце проживання.

Одноразову виплату здійснюють також у разі визнання застрахованої особи інвалідом I або II групи за умови, що коштів вистачає для оплати договору страхування довічної пенсії. За вибором застрахованої особи, визнаної інвалідом I або II групи, замість отримання одноразової виплати кошти у Накопичувальному фонді можна використати для оплати договору страхування довічної пенсії після досягнення особою пенсійного віку.

Для інвалідів III групи одноразова виплата можлива в разі браку коштів для оплати договору страхування довічної пенсії.

2.3.5. Порядок здійснення пенсійних виплат

Виплату довічної пенсії здійснюють у строки і в порядку, що визначені договором страхування довічної пенсії.

Одноразову виплату з коштів Накопичувального фонду здійснює територіальний орган Пенсійного фонду.

2.3.6. Успадкування пенсійних активів

Відповідно до статті 56 закону «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» у разі смерті застрахованої особи до досягнення нею пенсійного віку кошти, акумульовані в Накопичувальному фонді, успадковують спадкоємці, визначені

померлою особою. Якщо застрахована особа не визначила спадкоємців, кошти успадковують особи в порядку, визначеному Цивільним кодексом.

За вибором осіб, які мають право на успадкування коштів померлої особи, зазначені кошти можуть бути спрямовані на їхній накопичувальний пенсійний рахунок у Накопичувальному фонді. У цьому разі кошти не оподатковуються.

За відсутності у померлої особи спадкоємців, належні їй кошти враховують у складі інвестиційного доходу Накопичувального фонду.

Основні терміни та поняття

Довічна пенсія з коштів Накопичувального пенсійного фонду – пенсійна виплата, сума якої визначається в договорі страхування довічної пенсії та сплачується у визначеному законом порядку застрахованій особі після досягнення нею пенсійного віку або членам її сім'ї чи спадкоємцям.

Одноразова виплата – пенсійна виплата, що здійснюється в разі досягнення застрахованою особою пенсійного віку та в інших випадках на умовах і в порядку, визначених Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», за рахунок коштів Накопичувального фонду.

Контрольні запитання

1. Назвіть види пенсійних виплат з коштів Накопичувального фонду.
2. Який порядок розрахунку пенсії за рахунок коштів Накопичувального фонду?
3. У яких випадках особа отримує одноразову виплату?
4. Назвіть види довічних пенсій.
5. Назвіть коло осіб, які можуть бути спадкоємцями накопичених коштів.

3. Державний нагляд у сфері загальнообов'язкового державного пенсійного страхування

3.1. Мета і функції державного нагляду у сфері загальнообов'язкового державного пенсійного страхування

Нагляд, контроль і нормативне регулювання є одними з основних форм державного керівництва сферою загальнообов'язкового державного пенсійного страхування.

Контроль як правова форма державного керівництва означає встановлення компетентними органами ступеня відповідності результатів діяльності суб'єктів загальнообов'язкового державного пенсійного страхування встановленим законодавством правилам, нормам і нормативам, а також виявлення порушень у діяльності цих суб'єктів, застосування заходів щодо їх усунення, у тому числі правових санкцій.

Нормативне регулювання означає встановлення компетентними державними органами правил поведінки для суб'єктів загальнообов'язкового державного пенсійного страхування. Це стосується визначення статусу суб'єктів пенсійного страхування, порядку їх участі у системі, розгляду спорів, механізму захисту прав і законних інтересів.

Світова практика виділяє два основні методи державного нагляду у сфері пенсійного страхування: метод реагування на порушення встановлених законодавством правил функціонування суб'єктів загальнообов'язкового державного пенсійного страхування та метод запобігання можливим порушенням зазначених правил і їх попередження.

У разі застосування першого методу уповноважені державні органи реагують лише на випадки погіршення функціонування окремих осіб – суб'єктів системи.

Під час застосування методу запобігання й попередження уповноваженні державні органи наглядають за роботою кожного суб'єкта системи, постійно збираючи та аналізуючи їхні звіти й інформацію, що отримується з цих джерел. Одним з найпоширеніших методів збирання інформації є проведення планових, позапланових перевірок і перевірок на місцях.

Зазначені методи нагляду застосовують залежно від рівня розвитку системи пенсійного страхування, її стану і досвіду функціонування, рівня кадрової професійності та розвитку інфраструктури уповноважених державних органів. Зазначені методи не можуть бути змішані внаслідок принципово відмінних вимог до їх організації та запровадження, у тому числі щодо обсягів необхідної інформації, повноважень органів державної влади, зокрема щодо застосування санкцій, тощо.

Вибір методів державного нагляду здійснюється також з урахуванням цілей запровадження державного регулювання та нагляду у сфері загальнообов'язкового державного пенсійного страхування.

Відповідно до статті 103 закону «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» метою державного нагляду у сфері пенсійного страхування є:

- проведення єдиної та ефективної державної політики у цій сфері;
- забезпечення реалізації прав громадян на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування;

- створення умов для ефективного функціонування та розвитку системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування;
- забезпечення дотримання суб'єктами системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування вимог законів, інших нормативно-правових актів, що регулюють відносини у сфері загальнообов'язкового державного пенсійного страхування;
- адаптація системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування до міжнародних стандартів.

3.2. Органи державного нагляду у сфері загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, їхні повноваження

Державне регулювання і нагляд у системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування здійснюється через уповноважені державні органи.

З існуючих двох підходів до організації державного регулювання: розподіл функцій державного регулювання між кількома уповноваженими державними органами та утворення єдиного регулятивного органу, який здійснює всі функції державного регулювання і нагляду в системі, – Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» (стаття 103) закріплено перший.

Зокрема *центральный орган виконавчої влади у сфері праці та соціальної політики і його територіальні органи* здійснюють нагляд за дотриманням норм Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» щодо призначення (перерахунку) і виплати пенсій у солідарній системі та щодо взаємодії Пенсійного фонду з фондами соціального страхування.

Повноваження щодо здійснення цього контролю закріплені в п. 4 Положення по Міністерство праці та соціальної політики України, затвердженого Указом Президента України від 30 серпня 2000 р. № 1035 (з наступними змінами).

Порядок здійснення нагляду за додержанням вимог законодавства під час призначення (перерахунку) та виплати пенсій органами Пенсійного фонду затверджено наказом Міністерства праці та соціальної політики України і Пенсійного фонду від 4 липня 2002 р. № 308/54 та зареєстровано у Міністерстві юстиції України 23 липня 2002 р. за № 601/6889.

Нагляд здійснюють:

- центральний орган виконавчої влади у сфері фінансів і його територіальні органи та Рахункова палата – щодо цільового використання коштів.

- Національний банк України і Державна комісія з цінних паперів та фондового ринку – за діяльністю зберігача й уповноваженого банку (ВАТ «Державний ощадний банк України»).

Органами, уповноваженими здійснювати нагляд за діяльністю суб'єктів системи накопичувального пенсійного забезпечення, є:

1) Державна комісія з регулювання ринків фінансових послуг України – щодо дотримання норм Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» суб'єктами накопичувальної системи пенсійного страхування. Під час здійснення нагляду в накопичувальній системі пенсійного страхування Державна комісія з регулювання ринків фінансових послуг України:

а) забезпечує розроблення та координацію єдиної державної політики щодо функціонування накопичувальної системи пенсійного страхування;

б) здійснює систематичний контроль за дотриманням законодавства в накопичувальній системі пенсійного страхування, за достовірністю інформації, що надається та оприлюднюється суб'єктами цієї системи;

в) забезпечує захист прав застрахованих осіб, які сплачують страхові внески до Накопичувального фонду, шляхом застосування в межах своїх повноважень заходів впливу, з метою запобігання і припинення порушень законодавства в накопичувальній системі пенсійного страхування;

г) узагальнює практику застосування законодавства в накопичувальній системі пенсійного страхування, розробляє та вносить пропозиції щодо його вдосконалення;

д) розробляє і затверджує нормативно-правові акти, обов'язкові до виконання, з питань, що належать до її компетенції, та контролює їх виконання;

е) встановлює порядок розкриття інформації та складання звітності учасниками ринків фінансових послуг – суб'єктами накопичувальної системи пенсійного страхування;

є) щомісяця надає Пенсійному фонду інформацію щодо показників діяльності страхових організацій, у тому числі даних, що використовуються при розрахунку довічних пенсій;

ж) визначає форму та обсяг інформації про діяльність суб'єктів накопичувальної системи пенсійного страхування, що підлягає офіційному оприлюдненню, та визначає періодичність такого оприлюднення;

з) виконує інші функції, передбачені Законом та законодавством про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг.

2) Державна комісія з цінних паперів та фондового ринку – за діяльністю компаній з управління активами в частині управління пенсійними активами, радника з інвестиційних питань.

3) Національний банк України і Державна комісія з цінних паперів та фондового ринку здійснюють державне регулювання та нагляд за діяльністю зберігача.

Повноваження органів нагляду у сфері загальнообов'язкового державного пенсійного страхування визначено як у Законі України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», так і в інших спеціальних актах законодавства.

Закон передбачає відповідний інструментарій для реалізації повноважень органів державного регулювання та нагляду. До них, зокрема, належать видання цими органами рішень, обов'язкових для виконання суб'єктами системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, встановлення термінів для усунення порушень, повноваження на скасування незаконних рішень, скликання засідання правління Пенсійного фонду.

ду або ради Накопичувального фонду, призначення додаткової аудиторської перевірки діяльності суб'єктів солідарної та накопичувальної системи пенсійного страхування.

Так, частинами 3–7 статті 103 закону «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» передбачено, що рішення органів державного регулювання та нагляду є обов'язковими для виконання Пенсійним фондом, компаніями з управління активами, уповноваженим банком, зберігачем, страховими організаціями, якщо такі рішення ухвалено в межах повноважень цих органів, визначених законодавством. Дії органів державного регулювання та нагляду можуть бути оскаржені в судовому порядку.

Якщо суб'єктом солідарної системи або накопичувальної системи пенсійного страхування рішення з порушенням законодавства про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування або такий суб'єкт не виконує вимог законодавства, органи державного регулювання та нагляду вказують на допущені порушення і встановлюють термін для їх усунення. Якщо протягом цього терміну суб'єкт не усуне порушення, незаконне рішення скасовується органами державного регулювання та нагляду з подальшим відшкодуванням збитків за рахунок цього суб'єкта.

З ініціативи органів державного регулювання та нагляду може призначатися додаткова аудиторська перевірка діяльності суб'єктів солідарної системи та накопичувальної системи пенсійного страхування, оплата якої здійснюється за рахунок коштів органу, що призначив перевірку.

У статтях 16 і 17 зазначеного вище закону визначено, що суб'єкти солідарної системи та накопичувальної системи пенсійного страхування зобов'язані надавати посадовим особам органів державного регулювання та нагляду всі документи та інформацію, необхідні для виконання ними функцій державного регулювання та нагляду.

Основні терміни та поняття

Методи державного нагляду – метод реагування на порушення встановлених законодавством правил функціонування суб'єктів загальнообов'язкового державного пенсійного страхування та метод запобігання можливим порушенням встановлених правил і їх попередження.

Органи державного нагляду у сфері загальнообов'язкового державного пенсійного страхування – Міністерство праці та соціальної політики і його територіальні органи, Міністерство фінансів і його територіальні органи, Рахункова палата, Національний банк України, Державна комісія з цінних паперів та фондового ринку, Державна комісія з регулювання ринків фінансових послуг.

Контрольні запитання

1. Які підстави та порядок здійснення державного нагляду у сфері загальнообов'язкового державного пенсійного страхування?
2. Назвіть органи державного нагляду у сфері загальнообов'язкового державного пенсійного страхування.

3. Які повноваження мають органи державного нагляду у сфері загально-обов'язкового державного пенсійного страхування?

Список рекомендованої літератури

1. Конституція України // Відомості Верховної Ради. – 1996. – № 30. – С. 141.
2. Послання Президента України до Верховної Ради України «Європейський вибір. Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002–2011 роки» // Урядовий кур'єр. – 4 червня 2002 р. – № 100.
3. Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2002 році» (2003) // <http://www.rada.gov.ua>.
4. Послання Президента України до Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України «Про основні напрями реформування системи пенсійного забезпечення населення України» // <http://www.rada.gov.ua>.
5. Послання Президента України до Верховної Ради України «Україна: поступ у XXI століття. Стратегія економічної та соціальної політики на 2000–2004 рр.» (2000) // Урядовий кур'єр. – 28 січня 2000 р.
6. Закон України «Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» // Відомості Верховної Ради. – 1998. – № 23. – С. 121.
7. Закон України «Про боротьбу з корупцією» // Відомості Верховної Ради. – 1995. – № 34. – С. 266.
8. Закон України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» // Відомості Верховної Ради. – 1992. – № 31. – С. 440.
9. Закон України «Про відповідальність за несвоєчасне виконання грошових зобов'язань» // Відомості Верховної Ради. – 1997. – № 5. – С. 28.
10. Закон України «Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів» // Відомості Верховної Ради. – 1997. – № 50. – С. 302.
11. Закон України «Про державну службу» // Відомості Верховної Ради. – 1993. – № 52. – С. 490.
12. Закон України «Про донорство крові та її компонентів» // Відомості Верховної Ради. – 1995. – № 23. – С. 183.
13. Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» // Відомості Верховної Ради. – 2003. – №№ 49–51. – С. 376.
14. Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності» // Відомості Верховної Ради. – 1999. – № 46. – С. 403.
15. Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» // Відомості Верховної Ради. – 2000. – № 22. – С. 171.
16. Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням» // Відомості Верховної Ради. – 2001. – № 14. – С. 71.

17. Закон України «Про зайнятість населення» // Відомості Верховної Ради. – 1991. – № 14. – С. 170.
18. Закон України «Про збір на обов'язкове державне пенсійне страхування» // Відомості Верховної Ради. – 1997. – № 37. – С. 237.
19. Закон України «Про міліцію» // Відомості Верховної Ради. – 1991. – № 4. – С. 20.
20. Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність» // Відомості Верховної Ради. – 1992. – № 12. – С. 165.
21. Закон України «Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні» // Відомості Верховної Ради. – 1994. – № 4. – С. 18.
22. Закон України «Про пенсії за особливі заслуги перед Україною» // Відомості Верховної Ради. – 2000. – № 35. – С. 289.
23. Закон України «Про пенсійне забезпечення» // Відомості Верховної Ради. – 1992. – № 3. – С. 10.
24. Закон України «Про пенсійне забезпечення військовослужбовців, осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ та деяких інших осіб» // Відомості Верховної Ради. – 1992. – № 29. – С. 399.
25. Закон України «Про порядок погашення зобов'язань платників податків перед бюджетами та державними цільовими фондами» // Відомості Верховної Ради. – 2001. – № 10. – С. 44.
26. Закон України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» // Відомості Верховної Ради. – 1995. – № 9. – С. 58.
27. Закон України «Про прокуратуру» // Відомості Верховної Ради. – 1991. – № 53. – С. 793.
28. Закон України «Про реабілітацію жертв політичних репресій в Україні» // Відомості Верховної Ради. – 1991. – № 22. – С. 262.
29. Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» // Відомості Верховної Ради. – 1992. – № 15. – С. 190.
30. Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» // Відомості Верховної Ради. – 1993. – № 45. – С. 425.
31. Закон України «Про статус гірських населених пунктів в Україні» // Відомості Верховної Ради. – 1995. – № 9. – С. 58.
32. Закон України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» // Відомості Верховної Ради. – 1991. – № 16. – С. 200.
33. Закон України «Про статус народного депутата України» // Відомості Верховної Ради. – 1993. – № 3. – С. 17.
34. Закон України «Про статус суддів» // Відомості Верховної Ради. – 1993. – № 8. – С. 56.
35. Закон України «Про судову експертизу» // Відомості Верховної Ради. – 1994. – № 28. – С. 232.

36. Закон України «Про фермерське господарство» // Відомості Верховної Ради. – 2003. – № 45. – С. 363.

37. Кодекс України про адміністративні правопорушення // Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1984. – Додаток до № 51. – С. 1122.

38. Указ Президента України «Про заходи щодо впровадження персоніфікованого обліку відомостей у системі обов'язкового державного пенсійного страхування» від 4 травня 1998 року № 401/98 // Урядовий кур'єр. – 14 травня 1998 р.

39. Указ Президента України «Про Основні напрями реформування пенсійного забезпечення в Україні» від 13 квітня 1998 року № 291/98 // Урядовий кур'єр. – 23 квітня 1998 р.

40. Указ Президента України «Про Положення про Пенсійний фонд України» від 1 березня 2001 року № 121/2001 // Офіційний вісник України. – 2001. – № 9. – С. 30.

41. Указ Президента України «Про систему центральних органів виконавчої влади» від 15 грудня 1999 року № 1572/99 // Урядовий кур'єр. – 17 грудня 1999 р.

42. Постанова Кабінету Міністрів України «Про забезпечення виконання функцій з призначення і виплати пенсій органами Пенсійного фонду» від 11 квітня 2002 р. № 497 // Офіційний вісник України. – 2002. – № 15. – С. 70.

43. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження бюджету Пенсійного фонду на 2003 рік» від 24 лютого 2003 р. № 249 // Офіційний вісник України. – 2003. – № 9. – С. 143.

44. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про організацію персоніфікованого обліку відомостей у системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування» від 4 червня 1998 р. № 794 // Офіційний вісник України. – 1998. – № 22. – С. 37.

45. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку проведення конкурсу на заміщення вакантних посад державних службовців» від 15 лютого 2002 р. № 169 // Офіційний вісник України. – 2002. – № 8. – С. 155.

46. Постанова Кабінету Міністрів України «Про заходи щодо поетапного впровадження у Пенсійному фонді автоматизованого персоніфікованого обліку відомостей у системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування» від 8 червня 1998 р. № 832 // <http://www.rada.gov.ua>.

47. Постанова Кабінету Міністрів України «Про проведення експерименту з використанням даних персоніфікованого обліку відомостей у системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування для призначення страхових виплат, державної допомоги сім'ям з дітьми, державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям та житлових субсидій» від 28 березня 2002 р. № 381 // Офіційний вісник України. – 2002. – № 13. – С. 132.

48. Постанова Верховної Ради України «Про проект Концепції соціального забезпечення населення України» від 21 грудня 1993 року № 3758-ХІІ // Відомості Верховної Ради. – 1994. – № 6. – С. 31.

49. Постанова Кабінету Міністрів України «Про розмежування джерел фінансування виплати пенсій та грошової допомоги, призначених за різними пенсійними програмами» від 29 січня 1999 р. № 111 // <http://www.rada.gov.ua>.

50. Постанова Кабінету Міністрів України «Про хід пенсійної реформи в Україні з урахуванням результатів проведення експерименту з призначення пенсій органами Пенсійного фонду у Львівській області» від 15 жовтня 1999 р. № 1902 // Офіційний вісник України. – 1999. – № 42. – С. 84.

51. Інструкція з діловодства в Пенсійному фонді України, затверджена наказом Пенсійного фонду України 15.09.2003 р. № 94 // <http://www.rada.gov.ua>.

52. Інструкція про порядок здійснення операцій із зарахування і видатків коштів Пенсійного фонду України, затверджена постановою правління Пенсійного фонду України 30 січня 1992 року № 1-7 // <http://www.rada.gov.ua>.

53. Тимчасова методика визначення показників середньої заробітної плати (доходу) працівників, зайнятих у галузях національної економіки, для призначення пенсій відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», затверджена постановою правління Пенсійного фонду України та зареєстрована в Міністерстві юстиції України 20.01.2004 р. за № 85/8684 // Офіційний вісник України. – 2004. – № 4. – Т. 2. – С. 633.

54. Наказ Міністерства праці та соціальної політики України та Пенсійного фонду України «Про забезпечення проведення експерименту з призначення пенсій органами Пенсійного фонду в Автономній Республіці Крим, Дніпропетровській, Донецькій, Закарпатській, Київській, Львівській, Миколаївській, Полтавській, Харківській, Хмельницькій областях та у м. Києві» від 28.12.2000 р. № 369/54.

55. Постанова правління Пенсійного фонду України «Про затвердження Інструкції про порядок обчислення і сплати страхувальниками та застрахованими особами внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування до Пенсійного фонду України» від 19.12.2003 р. № 21-1, зареєстрована в Міністерстві юстиції України 16 січня 2004 р. за № 64/8663 // Офіційний вісник України. – 2004. – № 3. – С. 188.

56. Постанова правління Пенсійного фонду України «Про затвердження Інструкції про порядок подання регресних вимог підприємствам, установам, організаціям та громадянам органами Пенсійного фонду України» від 16.07.1996 р. № 9-2, зареєстрована в Міністерстві юстиції України 14 серпня 1996 р. за № 444/1469 // <http://www.rada.gov.ua>.

57. Постанова правління Пенсійного фонду України «Про затвердження Порядку проведення органами Пенсійного фонду України списання та розстрочення податкового боргу (недоїмки) зі збору на обов'язкове державне пенсійне страхування» від 12.03.2001

р. № 7, зареєстрована в Міністерстві юстиції України 27 березня 2001 р. за № 282/5473 // Офіційний вісник України. – 2001. – № 14. – С. 237.

58. Постанова правління Пенсійного фонду України «Про затвердження Порядку реєстрації та обліку свідоцтв про загальнообов'язкове державне соціальне страхування в органах Пенсійного фонду України» від 19.01.2002 р. № 2-6, зареєстрована в Міністерстві юстиції України 16 квітня 2002 р. за № 365/6653 // Офіційний вісник України. – 2002. – № 16. – С. 417.

59. Постанова правління Пенсійного фонду України «Про затвердження Порядку розгляду органами Пенсійного фонду України скарг на рішення про накладення штрафу, нарахування пені та заяв страхувальників при узгодженні ними вимоги про сплату недоїмки із сплати страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 19.12.2003 р. № 21-2, зареєстрована в Міністерстві юстиції України 20 січня 2004 р. за № 81/8680 // Офіційний вісник України. – 2004. – № 4. – Т. 2. – С. 352.

60. Постанова правління Пенсійного фонду України «Про утворення головних управлінь Пенсійного фонду України в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі» від 27.06.2002 р. № 11-2, зареєстрована в Міністерстві юстиції України 12 липня 2002 р. за № 581/6869 // Офіційний вісник України. – 2002. – № 29. – С. 171.

Алфавітно-предметний покажчик

А

Активи Накопичувального фонду	217
АктUARний звіт	134
АктUARні розрахунки	132, 133, 134, 138
Аудитор Накопичувального фонду	47, 209

Б

Багаторівнева пенсійна система	35
Банк-зберігач (зберігач)	47, 118, 202, 205, 207, 213, 214
Банки, які обслуговують платників страхових внесків	81, 82
Бюджет Пенсійного фонду	123, 124, 125, 126, 127, 129, 138, 192, 194, 195

В

Варіанти обчислення пенсії за віком	166
Види пенсій	140
Види соціального страхування	36
Виплата пенсій	183, 186
Відповідальність Пенсійного фонду та його органів	200
Відповідальність у системі загально-обов'язкового державного пенсійного страхування	81
Відрахування до Накопичувального фонду	216, 217
Відрахування до Пенсійного фонду	24, 52
Відрахування з пенсії	187, 188

Д

Дворівнева загальнообов'язкова пенсійна система	43
Демографічна ситуація	49, 50
Демографічне навантаження	51, 52
Демографічний прогноз	50, 52, 133
Демографічний ризик	52
Демоекономічне навантаження	50
Державна комісія з регулювання ринків фінансових послуг України	228
Державна комісія з цінних паперів та фондового ринку	229
Державний нагляд у сфері загальнообов'язкового пенсійного страхування	226
Джерела пенсійного права	64
Джерела формування коштів солідарної пенсійної системи	125
Добровільна участь у системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування	73
Довічна обумовлена пенсія	223, 224
Довічна пенсія	42, 46, 208, 210, 211, 214, 223, 224
Довічна пенсія з коштів Накопичувального Пенсійного фонду	225
Довічна пенсія з установленим періодом	223, 224
Довічна пенсія подружжя	223, 224
Договір про добровільну участь	71, 74

Є

Єдиний податок	53, 67, 68, 70, 71, 94, 96, 97, 98, 102, 105, 117, 215
----------------	--

З

Загальнообов'язкове державне пенсійне страхування	36, 40, 41, 58, 62, 226
Загальнообов'язкове державне соціальне страхування	36, 47, 192
Зайнятість населення	52, 133
Закон СРСР «Про державні пенсії»	21
Закон СРСР «Про пенсії і допомогу членам колгоспів»	21
Закон СРСР «Про пенсійне забезпечення військовослужбовців»	22
Закон СРСР «Про пенсійне забезпечення громадян в СРСР»	22, 159
Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»	25, 32, 33, 35, 40, 41, 46, 56, 58, 61, 63, 64, 66, 67, 73, 75, 81, 84, 89, 90, 100, 105, 106, 109, 115, 123, 132, 134, 136, 141, 143, 152, 158, 159, 165, 166, 167, 181, 184, 186, 192, 196, 202, 203, 205, 206, 208, 209, 214, 227, 230
Закон України «Про зайнятість населення»	
Закон України «Про збір на обов'язкове державне пенсійне страхування»	59
Закон України «Про компенсацію громадянам втрати частини доходів у зв'язку з порушенням строків їх виплати»	190
Закон України «Про недержавне пенсійне забезпечення»	59
Закон України «Про пенсійне забезпечення»	23, 59, 61, 141, 158, 160, 174, 177, 178, 179, 182, 193
Закони про пенсійне забезпечення	59
Зарплата, на підставі якої обчислюють пенсію	161
Застосування норм міжнародного права та	63

норм міжнародних договорів у сфері загальнообов'язкового державного пенсійного страхування

Застрахована особа 12, 62, 66, 67, 69, 74, 87, 100, 119, 221

I

Інвестиційний дохід 217

Інструкція про порядок обчислення і сплати страховальниками та застрахованими особами внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування до Пенсійного фонду України 67, 73, 90, 100, 102, 105, 106

Історичні аспекти пенсійного страхування 18

K

Коефіцієнт страхового стажу 117, 144, 146, 166

Компанія з управління активами 47, 118, 202, 206, 213

Конституція України 34, 46, 58, 59, 143

Концепція соціального забезпечення населення України 24, 36

Короткострокові актуарні розрахунки 132

Кошти Накопичувального фонду 214, 221

Кошти солідарної пенсійної системи (солідарної системи) 123, 127, 136, 138

M

Макроекономічна ситуація 26

Макроекономічне прогнозування 49, 133

Методи актуарного аналізу 133

Методи державного нагляду 226, 227, 230

Мінімальна пенсія 34, 44, 61, 143, 191

Мінімальний страховий внесок 62, 74, 103, 191

Місцевості, порівнянні до районів Крайньої Півночі 156

Н

Наймані працівники 39, 73, 91, 96, 99, 102, 109
Накопичувальна система загально-
обов'язкового пенсійного страхування 25, 26, 27, 45, 46, 48, 223
Накопичувальний пенсійний фонд 42, 46, 54, 202, 203, 205, 206, 207, 208,
209, 212, 215
Національний банк України 229
Національний оператор поштового зв'язку 81
Недержавне пенсійне забезпечення 13
Непрацездатні громадяни 33, 62, 131, 143, 170, 190

О

Обов'язкова накопичувальна система 24, 41, 45, 54, 202, 221
Одноразова виплата 41, 42, 46, 214, 223, 224, 225
Органи державного нагляду у сфері загально-
обов'язкового державного пенсійного
страхування 227, 231
Органи Пенсійного фонду 75, 137, 181, 196, 201
Органи управління Пенсійного фонду 62
Організації (у т.ч. банки), які здійснюють
виплату і доставку пенсій 66, 81
Оскарження дій органів Пенсійного фонду 188
Основи законодавства України про загально-
обов'язкове державне соціальне страхування 24, 59, 192
Основи законодавства України про соціальне
страхування 36, 58
Основні завдання Пенсійного фонду 194, 195
Основні напрями інвестиційної політики 221
Основні напрями реформування пенсійного 25

забезпечення в Україні	
Основні права та обов'язки Пенсійного фонду України	194
Особи, які забезпечують себе роботою самостійно	39, 41, 68, 71, 93, 99, 102, 103, 109, 216

П

Пенсійне забезпечення	140, 173
Пенсійне законодавство	25, 59, 60, 61, 62, 64, 140, 141, 187
Пенсійне страхування	12, 13, 17, 32, 35, 52, 54, 56
Пенсійний вік	21, 50, 61, 191
Пенсійний вік у деяких країнах світу	28
Пенсійний фонд України	22, 23, 37, 66, 75, 87, 192, 193, 194, 200, 205
Пенсіонер	21, 23, 32, 50, 168, 184, 186, 190
Пенсія	17, 18, 22, 24, 27, 62, 91, 92, 127, 128, 129, 130, 137, 140, 141, 142, 160, 161, 167, 182, 183, 186, 190, 223
Пенсія за віком	140, 142, 166, 174, 175
Пенсія по інвалідності	140, 168
Пенсія у разі втрати годувальника	140, 170
Пеня	113, 114, 174
Персональна облікова картка застрахованої особи	116, 117, 122
Персоніфікований облік у системі загально-обов'язкового державного пенсійного страхування	121
Платники страхових внесків	89, 105, 114, 200
Повноваження виконавчої дирекції Пенсійного фонду	205
Повноваження Пенсійного фонду України та його органів	197
Порядок врахування періодів роботи до 1	146

січня 2004 року

Порядок подання та оформлення документів для призначення (перерахунку) пенсій	181
Права та обов'язки застрахованих осіб	76
Права та обов'язки страхувальників	77
Права та обов'язки учасників системи пенсійного страхування	75
Права, обов'язки, основні функції підвідомчих органів Пенсійного фонду	198
Правове регулювання у сфері загальнообов'язкового державного пенсійного страхування	56, 63
Правові відносини у сфері пенсійного страхування	57
Працівники органів Пенсійного фонду	200
Призначення пенсій	181, 186
Принципи інвестування пенсійних активів	218, 219, 220
Принципи соціального страхування	22, 39

Р

Рада Накопичувального фонду	203, 205, 213, 218
Радник з інвестиційних питань	208, 214
Райони Крайньої Півночі	155
Реєстрація страхувальників	89
Резервування коштів солідарної пенсійної системи	134
Реформування пенсійної системи	26, 27, 53
Реформування системи пенсійного забезпечення в Україні	32
Рівень заробітної плати	52
Рівень оплати праці населення	52
Роботодавець	91, 93, 100, 118

Розмежування джерел фінансування	53
Розподільчий (солідарний) принцип	18, 25

С

Свідоцтво про загальнообов'язкове державне соціальне страхування (страхове свідоцтво)	120, 121, 122
Середній розмір пенсійної виплати	34
Система актуарних розрахунків	132
Система пенсійного забезпечення	22, 40
Система пенсійного страхування	14, 17, 25, 28, 40, 54
Система персоніфікованого обліку відомостей про застрахованих осіб (СПОВ)	115, 119, 121
Солідарна пенсійна система (солідарна система)	23, 38, 41, 43, 44, 45, 48, 54, 66, 94, 123, 135, 140, 192
Соціальне забезпечення	16, 24
Соціальне страхування	16, 17, 35
Спрощена система оподаткування	53, 125
Страхова організація	210, 211, 213
Страхова пенсійна система	13
Страховий стаж	117, 142, 143, 152, 159, 160, 161, 166, 167, 191
Страхові виплати	37
Страхові внески	17, 37, 39, 62, 73, 90, 94, 100, 101, 103, 105, 109, 114, 125, 159, 200, 214, 215, 216
Страхові внески на загальнообов'язкове державне соціальне страхування	89
Страхувальник (платник страхових внесків)	66, 69, 70, 81, 87, 89, 90, 100, 104, 106, 107, 109
Страхувальник (роботодавець)	119
Структура системи пенсійного страхування	41
Суб'єкти малого і середнього підприємництва	53

Суб'єкти правовідносин 63

Т

Територіальний орган Пенсійного фонду 83

Трирівнева структура національної пенсійної системи 25

У

Українське республіканське відділення Пенсійного фонду СРСР 23

Уповноважений банк 66, 79, 80, 87

Успадкування пенсійних активів 225

Утримання із сум пенсій 184

Учасники правовідносин у сфері загально-обов'язкового державного пенсійного страхування 58, 66, 75

Учасники (суб'єкти) обов'язкової накопичувальної пенсійної системи 203

Учасники (суб'єкти) солідарної пенсійної системи 66, 80

Ф

Фізичні особи – суб'єкти підприємницької діяльності 41, 67, 68, 70, 71, 93, 94, 95, 97, 98, 99, 102, 105, 215

Фіксований податок 53, 67, 68, 70, 71, 94, 96, 97, 98, 102, 105, 117, 215

Фіксований сільськогосподарський податок 53, 67, 68, 70, 71, 96, 97, 98, 105, 117, 215

Фінансовий стан пенсійної системи 52

Фінансові санкції (штрафи) 109, 110, 113, 114

Фінансово-економічні ризики 45

Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок без-

робіття

Фонд соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійного захворювання України 37, 71, 131

Фонд соціального страхування з тимчасової втрати працездатності 37

ЗАЙЧУК Борис Олександрович
ЗАРУДНИЙ Олексій Борисович
БЕРЕЗІНА Світлана Борисівна
АЛЕКСАНДРОВ Вадим Трохимович
НЕДБАЄВА Світлана Миколаївна

Загальнообов'язкове державне пенсійне страхування

Навчальний курс

Інтегрований навчально атестаційний комплекс

(посібник для фахівців системи Пенсійного фонду України, автоматизовані інформаційно-довідкова та навчально-атестаційна системи на компакт-диску та Інтернет-портал)

Відповідальний за випуск
Безцінний Олександр Володимирович

Комп'ютерна верстка та дизайн
Дреманич Олександр Володимирович

Компонування компакт-диска
Безцінний Олександр Володимирович
Буєвич Олександр Олександрович
Набок Юрій Володимирович

Створення та підтримка Інтернет-порталу
Свиридов Ігор Володимирович

Літературне редагування
Осадча Інна Миколаївна

WWW: UKR-OSVITA

Оригінал-макет виготовлено науково-видавничим підприємством «АВТ лтд.»
04080, Київ-80, вул. Фрунзе, 30/5, оф. 15
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру видавників і розповсюджувачів
Серія ДК № 1054 від 19.02.2002

Підписано до друку 19.11.2004.
Формат 70x100 1/16. Гарнітура Svetlana.
Друк офсетний. Умовн. друк. арк. 20,8.
Зам. 4-277

Віддруковано АТ «Книга» 04655, МСП, Київ-53, вул. Артема, 25
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру виготівників
Серія ДК № 1911

WWW.DBU.COM.UA